

***Li ser têgîha struktuele uniter ya
dewletê***

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Li ser tēgîha struktuele uniter ya dewletê
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî
2025-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar

.
ISBN 968-4-940996-39-9

Pêşgotin:

Weke pîrsgirêkek serdemên hemdem wê di serî de wê pîrsgirêka serdestîya netewî û an têtînek netewî a ku wê di nava wê de wê hemû komên civakî bi têtînek struktuele uniterî û hwd ku wê di nava wê de wê were halandin û an bişavtin bê. Li hemberî pêşketinên hemû deman di demên hemdem de wê di fiilitetê de wê têtîhek rejimî a bi wê rengê a serdest wê ber kku wê hemû wê weke xwe bikê û an di rengekê xwe de wê, di ahenge xwe de wê weke wê bibînê û hwd re wê, bi wê re wê di nava şer û an tekoşîna gûharina wê ya 'weke xwe' de bê.

Ev wê weke pîrsgirêka serdema hemû a ku wê bi zanin û pêşketinê û hwd re wê bibê wê ev wê weke şêwayekê û an xosletekê ku wê di nava jiyanê de wê li dijî wê pêşketina cihê wê ber ku wê herê nekê wê hertimî di nava şer de bê. Î ro ku em li rojhilat dinêrin wê rejim û desthilatên ku ew hena û an ji destpêka sedsala 20an ve hatina afirandin wê bi wê yekê wê bi pêşketinên civakî ên herêmê re wê di nava şer de bin. Di wê temenê de wê, ber wê yekê wê nikaribê bahsa pêşketinek civakî, temenê wê yê destûrî, teorikî û hwd bikê.

Di rengekê de wê pêşketina têtîhên demokratikî û an maf û azadiyê wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Wekî aliyekê wê yê din jî wê, di rengekê de wê, pîrsgirêka netewên roja me wê di wê temenê de wê bi têtîha civakên dîrokî re bê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Têtîhek desthilatî ku wê bixwezê weke xwe bikê û herkesekê wê bikê gotina xwe û wê çawa wê ji herkesekê bixwezê ku ew ji reng û hebûna xwe li leyha wê feregatê bikê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê dema ku em li rojhilat dinêrin em nikarin bahsa têtînek civakî a ku ew dihê diyarkirin û an dihê hanin li ser ziman wê bikê. Gotinên weke layiqiyê, demokrasiyê, civakê û hwd wê weke gotinên sîcdar bin. Wê di temenekê de wê bi gotinên weke ol û baweriyê wê di şêwayekê de wê werina mahkumkirin. Di wê temenê de wê ol wê di demên hemdem de wê li ser wê temenê wê li dijî pêşketinên civakî di şerkirinê de wê çawa wê kirin pozsyonekê de wê karibê wê di rengekê de

wê bi wê re wê di şêwa û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wan demên ku wê bahsa jinûve destpêka pêvajoyek çareseriyê wê li kurdistanê wê were kirin de wê ev aliyên weke bi têngîna dewleta uniter û hwd re wê, yekser wê weke pîrsgirêkekê li hemberê pêşketinên civakên herêmê û ne hiştina gihiştina li serî a pêvajoye çareseriyê jî wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê..

Wekî din wê piştî 13 hazirana 2025an de destpêka şerê nava iran û israilê û hwd jî wê ji wê aliyê ve wê bi du xosletan wê karibê wê di destpêkê de wê fahmbikê. Yek wê li ser temenê nebûna maf û azadiya civakîyên herêmê bê. Ya din jî wê li ser wê têngîna uniterî a serdestî bi têngîha serdestiyekê ku ew dixwezê hemû pêşketinê bi têngîhekê wê bikê bin sehêta xwe de wê bi wê ve girêdayî wê karibê wê fahmbikê bê.

Pîrsgirêkên şer ên weke yên nava iran û isralê bixwe jî wê dîsa wê çavkaniya xwe ji pêşketin û şûn hiştinên li herêmê ên bi civakî û hwd wê bigirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê weke encama wê di rengekê de wê fahmbikê. Wê dema ku em ji wê aliyê ve wê binerîn wê çendî ku wê, bi pîrsgirêk wê weke bi temenekê hegomenikî û an weke hêzek dixwezê li herêmê bibê hêzek hegomenikî wê bi wê ve girêdayî wê were ser ziman jî lê wê ji wê zêdetirî wê bi wê temenê û çerçoveyê wê karibê wê ji temen ve wê fahmbikê bê.

Rejimên herêmê iran jî di nava de û tirkîya û rejimên din jî wê rastiya dîrokî a civakên herêmê wê, esas nedigirin û wê li gorî wê ne xwediyê fêrsek fahmkirinê ku ew karibin bi wê werina fahmkirin. Têgihek nijadî wê weke li tirkîya bi tirkîtiyê û li iranê bi farisitîyê û hwd re wê, li ser wê re wê were şerkirin. Hinekê jî wê şerên herêmê ku wê dem bi dem wê çendî wê bi dîmenên weke yên mezhebî de wê veşarên û wê bi wê re wê werênina ser ziman jî lê wê di aslê xwe de wê ev rastî wê di temenê wê de wê hebê.

Pîrsgirêkên herêmê wê, bi destê rejimên herêmê wê werina pêşxistin û ew wê ji aliyekê ve wê weke bingihê pêvajoyên şerên li herêmê ên weke bi têngîna mudahaleyên wê were kirin wê biafirênê. Ev di serî de wê weke rastiya herêmê û pêvajoyên şerê wê di rengekê de wê bi wê re wê were afirandin. Li ser wê temenê de wê ol û bawerî wê weke bê kirin birdozîyên şerkirinê û wê bi wê re wê têngîhên civakî wê werina tepisandin.

Di wê nûqteyê de wê, li şûna dewletên civakî wê dewletên baweri ber vê yekê wê zêdetirî wê bi dîmenekê wê werina derxistin li pêş. Wê di wê çerçoveyê de wê weke dewletên ku ew di wê temenê de wê, bi mantiqê iteatkirinê wê bi têgînek uniterî wê bixwezin ku wê bikina bin destê xwe de.

Carna wê ya ku wê weke vaji wê werênê ser ziman wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa demokratikbûnek li herêmê ku ew nîn a wê di wê temenê de wê çima nebê wê bi wê re wê bi wê yekê re wê ew wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê pêşketinek weke ya civakî ku wê di wê de wê pêşketina civakî wê nebê ku mirov wê dihênê ser ziman wê çi nebê wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, pêşketinek civakî û sazûmanî a herêmî weke ya li europa ku ew piştî şerê cihanê pêşket, derfeta wê hebû ku ew li herêmê pêşkeve û ew were pêşxistin. Lê di wê temenê de wê dîsa wê ya li pêşîya wê asteng wê ew têgîna serdestiya netewî a bi têgiha struktuele uniterî ku ew di bin dîmenên baweri de wê were vêşartin û wê were dayin diyarkirin û an şerkirin li hemberê cihêrengiyên herêmê.

Di wê temenê de wê, rejimên herêmê wê ne ji xêra baweriyê wê li wê xwedî derkevin û wê weke bi wê ve girêdayî û an ji wê baweriyê wê xwe bidina diyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi hinek xwestekên serdestiyê ên di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Mijare civakê wê weke ku me li jêr wê hani ser ziman wê ji gelek aliyan ve wê, bi zanistên civakî re wê li ser wê temenê wê pêşîya wan wê were girtin ku ew werina ser ziman. Ber ku wê bi xoslet û zanistên civakî re pêşketina wê, dibê sedema ku wê bi wê re wê bahsa maf û azadiyên kes û civakê wê bikê. Wê mafêmn civakî êmn hevbeş ên cihê û yên tekekasiyê ên mirovan wê bi wê temenê wê pêwîst bê ku ew nûha bi wê li ser wê bisekin in û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê gotina civakê, felsefeyê û demokrasiyê wê, ber wê yekê wê weke gotinên 'dijminê olê' wê di rengekê de wê werina pênasekirin û wê werênina werina ser ziman.

Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê dijbariya li nixê demê û civakî wê bi wê yekê wê li ser wê re wê bi têgînekê ku ew di farqê de bin û an ne di farqê de bin wê bi wê yekê wê bikin. Ez dibêjim di farqê de bin û ne di farqê de bin, ber ku wê têgînek nijadî ku wê çavên wan ên hizirkirinê wê kor bikê wê bi wê bihizirin û wê van rastiyan wê bi wê zêde ne hizirin. Weke ku wê li iranê, berê li sûrî û berê wê jî li îraqê ku ew heta ku wê rastî mudahaleyên hatiya wê weke ku wê bi wê aqilê wan

wê were serê wan û an carna bi wê jî ji ber wê koritiya zêhnî wê newê serê wan. Ev ali hemû wê weke aliyên ku mirov dikarê bi gotina têgiha struktuele uniter a dewletî re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bin.

Bêgûman em di dema me de li herêmê li ber demek nû na. Pêşketinên şer ên weke nava iran û isralê bin û an rewşa pêvajoya çareseriyê a li tirkiya ku kurdan daya destpêkirin û rayadarên tirk wê di wê de wê, bi ji dilnebûnên xwe re wê xwediyê helwestên xirab û ne mirovane bin ku wê, karibê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev pêvajo wê di encama pêvajoyên şer ên demdirêj de wê bibin û wê, ji her aliyê ve wê bina sedema jiyane xwe ji dest dayina bi hezaran mirovan.

Şerê di navbera Îsraîl û Îranê de li Rojhilata Navîn herêmê dixê nav pêvajoyek nû, di heman demê de gel careke din encamên giran ên şer dijîn. Li herêmê pîrsgirêka civakî wê di rengekê de wê çawa wê were çareserîkirin. Li sûrî, statûya rêveberiya kurd wê were herêkirin? Rewşa kurdên rojhilatê kurdistanê wê çawa wê bibê? Wê karibin bigihijina mafên xwe rêvebirinê. Û an heman pîrsgirêk bo kurdên bakûrê kurdistanê ê di nava sînorê tirkiya de jî bûhûrîner a. Iro ku wê pîrsgirêkên şer wê dûbare bikin li herêmê li rojhilata navin em nikarin ji wan aliyan dûr bihizirin. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, şerê rejimêmn herêmê ên bi dehan salan li hemberê kurdistanîyan wê, di aslê xwe de wê herêmê wê bîne wê pêvajoya şerên ku em î ro pirr ali li herêmê wan dijin. Ji wê demê û pê de wê dema ku ev pîrsgirêk newîna çareserîkirin wê tenê wê were wateya bûhûrandina pîrsgirêkên iro û temenê wan li pêşarojê û an pêvajoyên nû ên şer ku ew bi wê êdî piştre jinûve werina jiyankirin.

Pêvajoya şerê iran û israîlê wê tenê wê bi tîgîna hebûna çekên kimyewî ên iranê re bi tenê wê nikaribê wê fahmbikê. Aliyên din ên bi pêşneketina herêmê û fêrsên sserwerîya hegomenikî ku ew dihên pêşxistin ve wê girêdayî wê hebê. Ev pêvajoya şer bi dîroka herêmê, pêşketin û rûdawîn dawî ên ên ku ew, di 25 salên dawî de bûna bi wan re wê di ahengekê û şîroveyek dîrokî re wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin.

Di wê temenê de wê ev wê zêdeyî wê weke çerçoveyek ramyarî a bi wê hanina ser ziman wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Min di vê xabatê de wê bi zêdeyî aliyê civakî ku ew li herêmê temenê wê hatiya tûnakirin û pêşketinên wê weke çawa dijberî baweriya herêmê bi armanca tûnakirinê dihên nişandin wê xwest ku ez bi wê re wê werênîma ser ziman. Ber ku ev ali wê zêdetirî wê weke aliyekê ku wê di temenê pêvajoyên şer û encamên wê de wê karibê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser aliyên civakî û rewşa rejimên herêmê û têgînên wan ên struktuele uniterî re wê pêvajoyên şerên li sûrî jî û ya israil û iranê jî wê tenê wê weke aliyna encam wê xwe di rengekê de wê li herêmê wê karibin bidina diyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: pêşî çerçoveya gotina têgiha 'struktuele uniter' ya dewletî
Gave u wê bahsa têgînaek dewletî û an netewî were kirin wê gotina 'struktuele uniter (*unitary structure*)' wê di rengekê de wê wer ser ziman û ev gotin wê weke gotinek ku wê gelek caran wê weke 'têgînek hemdem a netewî' jî wê di şewayna de wê bahsa wê were kirin.

Bi teybetî gotina struktuele uniter wê di rengekê de wê weke piştî şoreşa firansa û pê de wê weke ku wê bê pênasekirin û anku wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê weke têgînek komarî jî wê di wê temenê de wê were dîyarkirin û wê were hanin li ser ziman.

Lê di aslê xwe gotinên weke ya 'komarê', struktuele uniter' û an têgîhên bi wê rengê û hwd ku wê mirov karibê bi gelek gotinên din re wê werênê ser ziman wê çendî wê têkiliya wan wê bi hev re wê hebê wê weke aliyekê ku wê mihtacê hinekê jî lêpîrsînê wê di wê temenê de wê bi wê hebê.

Ku mirov ji kijan aliyê ve wê li wî gotinê wê binerê wê dikarê wê weke gotinek gunahbar û an suçdar jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di çerçoveya têgîhên netewî de ku wê bahsa gotina struktuela uniter wê were kirin wê di wê temenê de wê weke bi temenekê destûrî ku wê ji serî ve wê were dîyarkirin û wê bi wê ve wê girêdayî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê weke hev kirin û an di rengekê de wê weke têgînek ku wê bingihê têgînên bişavtinê ên hemdem jî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayî wê karibê wê biafirênê bê.

Ji wê aliyê ve ku em di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê esasê wê gotinê wê, di rengekê de wê weke li firansa wê derkeve li pêş û wê piştî wê di rengekê de wê hinek qariqaturên wê weke ku wê li tirkiya û hwd

wê were diyarkirin wê bi wê ve wê girêdayî wê çawa wê ji gelek xalk û netewan wê xelekê û an netewekê bi rêya weke di nava hev de halandinê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em li gotina struktuele uniter (Unitary structure) binerê wê weke ku wê karibê wê weke gotinek yekser a di demên hemdem ku wê bingihê gelek ji dîrokê birinê û an pêvajoyên jenosêdî bi şêwayekê hemdem jî wê di wê temenê de wê werê çêkirin.

Ji wê aliyê ve wê ev gotin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di serî de wê hinekê wê di nava têgiha hemdem de wê li wê bipirsê bê. Di demek weke ya bi zanin û ragihandinê ku wê pêşkeve de wê, di serî de wê têgîh û an nirxên maf û azadiyê û hwd wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê derkevina li pêş û ev wê di wê çerçoveyê de wê weke nirxên hemdem ên ku mirov nikaribê ji aliyekê ve wan niqas jî bikê bin.

Di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê hinekê din wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê di nava têgiha 'netewî' a ku wê bi wê gotinê wê were afirandin û wê bê gihandin temenekê destûrî wê weke li tirkîya û hwd wê were dîtin wê, bingihê pêvajoyek jenosîdê a li ser esasê têgîhek hemdem jî wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê.

Ji wê aliyê ve wê piştî ku wê rewşa kurd wê an pîrsgirêka kurd ku wê were rojevê ev wê weke têgîhek ku wê hem bingihê pêvajoyên şerên bi armanca jenosîdkirinê wê biafirênê û hem jî wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê bingihê bêstatû hiştina civakî wê biafirênê wê weke ku aliyekê ku wê bi wê re wê hewl were dayin ku wê were kirin. Ji ber vê yekê wê weke mijarek ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Bi rasti jî wê di wê temenê de wê, ev têgîn ku ew bi navê struktuele uniter bê û an hinek têgînên weke taqabûlî wê rengê fahmkirinê bi statûqiyî dikin û hwd re wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke bingihê pîrsgirêkên demên hemdem jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê biafirênê.

Di wê temenê de wê piştî ku wê mudahaleyê li sûrî û bû û pê de wê, di wê temenê de wê çawa wê civakên din wê li leyha yekê wê were bê statûkirin û an wê di wê temenê wê were halandin di nava wê de wê, gotina 'yekparatîyê' wê di wê temenê de wê weke gotinek bingihîn a wê gotinê wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, li ser wê re wê bi temenekê 'destûrî' û hwd re wê, li hemberê hebûna

civakê wê bingihê şerê leşkerî û an ramyari û hwd wê bi wê re wê were afirandin.

Îro ku em ne tenê li rojhilata navin lê li gelek deverên din ên cihanê li wê binerê wê ev tîgîn wê weke bingihê pirsgirêkên civakî û ji dîrokê birinê û hwd wê ji gelek aliyên ve wê weke ku wê biafirênê.

Di wê temenê de wê pêwîstî bi wê û salixkirina wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê gotinên weke di temenê tîgînek hegomenîkî de bê û an desthilatî û hwd de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirênê bê.

Piştî sedsale 18'în û pê de wê ev gotin û an ev rengê tîgîhî wê bi temenekê destûrî û wê xwe bide diyarkirin û wê çî rasthatinê bê wê ji vê demê û pê de wê gelek çand û civakên dîrokî wê werina ji dîrokê birin. Li herêmanên amarîkaya latîn wê weke civakên dîrokî ên wê eke eztek, inka û hwd ku wê werina dîrokê birin. Li Kurdistanê ku weke ku wê birêz ocalan jî wê werênê ser ziman ku wê ne tekoşîna maf û azadiya kurd a 50 salê dawî ba wê navê kurd jî wê bi wê yekê wê weke navekê ku wê tenê di nava rûpelên dîrokê de ku wê karibê wê bixwênê. Ji xwe wê gelek civakên hwerêmanê ên mesopotamîkî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê werina ji dîrokê birin. Hebûna asûrî û an sûryaniyan û an komên din ên weke lazan û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê. Ev êdî di nava rûpelên dîrokê de jî wê newêî hiştin ku ew werina navê wan hildan.

Komkujiya ermenîyan wê hinekê jî wê bi wê armancê bê. Komkujiya dersimê wê hinekê wê bi wê armancê bê. Komkujiya ermenîyan wê piştî wê çendî ku wê bi saya sovyetê wê piştî ku wê rêveberiyek weke ya ermenîstanê di qadaka piçûk de hat pêşxistin û wê weke ' 'dawî li komkujiya ermenîyan hat hanin' ku wê were ser ziman jî wê di aslê xwe de wê ji pêşketinê piştre ku wê were dîtin wê tenê wê weke gotinên xapandinê bê.

Di aslê xwe de wê komkujiya ermenîyan jî, ya cihuyan jî û ya kurdan jî wê di rengekê de wê di roja me de wê hê jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bi awayekê bi şîtt wê hê bide domandin.

Tenê ne hanina ser ziman wê nikaribê wê weke nebûna wê û nişanaka wê bê. Wê tenê wê nişanaka wê bê ku ew di bin dîmenekê wê weke navlênêkirinê û hwd de wê di rengekê de wê weke ku wê, were meşandin bê. Şerê 50 salê dawî ê rejîma tirk ê li hemnerê civake kurd ku wê bi isrârî wê çawa wê gotina 'şerkirinê a bi kurdan re wê newê hiştin ku ew

were ser ziman û wê piştî wê gotina 'tekoşîne li dijî terorê' ku wê were hanin li ser ziman wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê çerçoveyê de wê karibê wê weke aliyekê ku wê fahmbikê bê. Ev aliyê rengê şerkirina bi civakê re wê bi awayekê re wê di rengekê wê di ahengekê de wê were meşandin. Rengê nivisandina dîrokê a yekali û di wê rengê nivisandinê de wê hewldanên bi jinûve salixkirinê û tûnekirina aidiyetên civakî û navê wan ên herêmî û hwd wê bi wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Yan jî wê perwerdekirina ku ew tenê wê weke bi zimanê fermî ku wê were kirin û wê zimanên din wê bi tememî wê werina redkirin û wê newê hiştin ku ew bi wan nivisandin û an tişteyê wê were ser ziman jî wê bi wê ve wê girêdayî wê karibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare fahmkirinê a têngîna struktuele uniter wê di wê temenê de wê bi aliyên ve wê girêdayê wê weke gotinek ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê destûrî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li vir du gotinên ku wê weke di rengê hanina ser ziman de wê hewldana bi awayekê 'masûmana' wê hanina ser ziman û di bin wê navê û pêwîstiyên wê de wê çawa wê bi awayekê bêwijdanî wê ji dîrokê wê birin wê were kirin wê karibê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de pêşî gotinên dihên ser ziman ên weke yekparatîyê netewî û hwd wê weke gotinên ku ew wê di wê temenê de ên weke gotinên halandin û tûnakinê û an yek ali nivisandina dîrokê, bi derfet dana tenê bi zimanekê fermî perwerde kirinê û hwd wê weke aliyên wê yên ku em di dewama wê de wê hinekê din li ser wê bisekinê bê.

Di aslê xwe de wê mijare têngîna struktuele uniter wê weke aliyekê ku wê pêşî wê weke bi gotinên wê yên ku ew dihên diyarkirin re wê pêşî kifşbikê. Gotina pêşî û temenî wê gotina destûrê bê ku wê bi wê re wê weke çawa wê di rengekê de wê, weke ji serî ve wê bide diyarkirin û wê, di rengekê de wê, weke kiu ew hatiya diyarkirin ku ew wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, mijare struktuele uniter wê, di wê temenê de wê pêşî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê çawa wê tabîî weke ya ku ew pêşdibînê wê bikê wê di rengekê de wê, bi wê re wê, rêyên weke perwerdeya bi zimanê fermî re wê, di şewayekê de wê, bi wê re wê bikê.

Di wê nûqtayê de wê, gotina strukturele uniter wê pêşî wê weke çawa ew dihê fahmkirin wê weke pêwîst bê wê hinekê bi nerine giştî pêşî wê fahmbikê.

Dewleteke yekgirtî dewleteke (serwer) e ku wekî yekîneyeke yekane tê birêvebirin ku tê de hikûmeta navendî desthilata herî bilind e. Hikûmeta navendî dikare dabeşkirinên îdarî (yekîneyên bin-neteweyî an jî yên bin-dewletî) biafirîne an jî betal bike. Yekîneyên weha tenê desthilatên ku hikûmeta navendî hildibijêre ku delege bike, bikar tînin. Her çend desthilata ramiyarî dikare bi rêya bi qanûnê ji hikûmetên herêmî an herêmî re were delegekirin jî, hikûmeta navendî dikare qanûnê biguherîne, biryarên hikûmetên betal bike an desthilatên wan berfireh bike.

Fermana dewleta yekgirtî ya nûjen li Fransayê derketiye holê; piştî Şerê Sed Salî, hestên neteweyî yên ku ji şer derketin holê Fransa yek kir. Şer pêvajoya veguherîna Fransayê ji monarşîyeke feodal bo dewleteke yekgirtî bilez kir. Paşê Fransîyan dewletên yekgirtî bi awayek li seranserê Ewropayê di dema û piştî Şerên Napolyonî de, û bi rêya împaratoriya kolonyal a berfireh a Fransayê li cîhanê belav kirin. Niha, parêzgar wekî mînaqek pergala dewleta yekgirtî ya Fransayê dimînin, wekî nûnerên Dewletê di her beşê de, ku bi parastina polîtîkayên hikûmeta navendî hatine erkdarkirin (çav: Holmes, Urban T. Jr. & Schutz, Alexander Herman [in German] (1948). *A History of the French Language* (revised ed.). Columbus, OH: Harold L. Hedrick. p. 61. Archived from the original on January 31, 2013).

Sîstemeke yekgirtî ya hikûmetê (uniter) dikare wekî berevajîya federalîsmê were hesibandin. Di federasyonan de, hikûmetên parêzgeh/herêmî desthilatan bi hikûmeta navendî re wekî aktorên wekhev bi rêya destûreke nivîskî parve dikin, ku ji bo guhertinan razîbûna herduyan jî pêwîst e. Ev tê vê wateyê ku yekîneyên bin-neteweyî mafê hebûnê û desthilatên ku ji hêla hikûmeta navendî ve bi yekalî nayên guhertin hene (çav: Ghai, Yash; Regan, Anthony J. (September 2006). "Unitary state, devolution, autonomy, secession: State building and nation building in Bougainville, Papua New Guinea". *The Round Table*. 95 (386): 589–608).

Li ser wê temenê wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têgîna sîsteme yekpara û an weke ku ew dihê diyarkirin a hevgyrtî wê, di rengekê de wê ji navendî wê bêî ku ew mafê kifşkirinê ji ti kesekê din re wê navbikê wê weke bixwezê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de

wê, yê sereka wê rengê wê çawa bê wê weke wê bê dayin diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, ev wê çendî ku wê di çerçoveya têtînek komarî de wê were diyarkirin jî lê wê weke têtîhek monarşiyî bê. Piştî dema napolyon ku wê şoreşe fransa a burziwazi berevaji wê kir û wê li leyha monarşiya ku wê li hemberê wê şoreş wê were kirin ku ew wê were gûharandin û diyarkirin û pê de wê di wê temenê de wê weke renekê wê yê ku wê karibê wê fahmbikê bê. Napolyon bonaparte wê, li fîransa wê şoreşê tasfiye bikê û wê li şûnê wê têtînek din a monarşik wê pêşbixê û di aslê xwe de mirov dikarê wê têtîna strukturele uniter weke nişanaka wê jî wê di renekê de wê fahmbikê. Hemû têtîhên şoreşgerî û civakî û komarî wê ji holê rabikê. Di wê temenê de wê, di cewherê wê de wê, di aslê xwe de wê, bi tememî wê nikaribê wê weke têtînek bi ya komarî re wê di renekê de wê levkir wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, piştî wê jî wê, di demên piştî wê weke têtînek ku wê, heri zêde wê bi têtînen demokratikî re wê weke têtînek bi pîrsgirêk ku wê xwe di renekê de wê karibê dem bidem bide nişandin jî bê. Ber ku wê, di renekê de wê, çendî wê weke bi hîlbijartinê wê bijartinekê wê bahsa wê were kirin jî lê wê ji wê zêdetirî wê weke dîsa wê teknokrat, birokrat û hwd wê, bi wê li pêş bin û wê xwediyê hêza diyarkirinê bin.

Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê, herêmên xwecihî û cihê wê, di wê temenê de wê, çendî wê bi wê re wê bahsa demokrasiyê wê bê kirin jî wê bi wê ji wan re wê zêde mafê diyarkirinê wê nede diyarkirin. Di wê temenê de wê li gorî ya têtîha navendî wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em ji aliyê kifşkirinê weke bi diyarkirina çarenûsa xwe re wê hildina li dest wê di wê temenê de wê weke têtînek navendî a yekser a li hemberî wê ku wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Minaq herî berbiçav û zêde li pêşîr a wê têtîna yekparabûnê û an strukturele uniter wê di dema almaya nazi de wê dîmenekê wê xwe bide diyarkirin û ev wê weke dîmenê wê yê di aslê xwe de ê esasî ku wê karibê wê bi wê têtînê re wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê, tenê wê komek etnisite wê weke ku wê ser hemû yên din re ku ew li wê werina tabîî kirin wê were ferzkirin û ew wê xwediyê hêza destûrî û diyarkirinê ramyari û hwd bê.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê, nikaribê weke rêveberî û an desthilatek gelemperê wê diyarbikê. Di wê temenê de wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê girsa û an hindikayî wê tenê wê mafê wan ê weke bi rengê ku ew dihê diyarkirin li gorî wê bijin wê hebin.

Minaq li tirkiya wê weke bi têngîna zimanê fermi ku wê were diyarkirin wê li gorî wê feresatê wê kurd wê perwerdeya bi zimanê dayikê û an civakî ê xwe bibînin wê ne pêkan bê. Yan jî wê ne xwediyê tê mafê kku ew ji hebûna wan dihê bê. Di wê temenê de wê, ew têngîna strukturele uniter wê li dijî têngîha mafên xwezayî bê. Di wê temenê de wê li dijî yên xwezayî ên destûrî ku ew di rengê ku ew hatina diyarkirin de wê weke esas bin û dervî wê nabê.

Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê sisteme strukturele uniter wê weke rengê rejimê ê serdestîya monarşiyî ku wê bi navê komarê bê û an navekê din ê weke yê carna 'demokrasiyê' û hwd ku ew dihê diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Minaq li tirkiya wê bahsa têngîna komarê wê were kirin û wê gelek şîrovevan wê bahsa wê weke di rengê şibandina komare dema şoreşa firansa wê bi wê re wê bikin û wê di wê temenê de wê di rengê de wê werênina ser ziman. Lê ji kirin û pîretikên wê ku mirov wê binerê wê ti alaqa wê bi wê re wê nebê. Nişanaka wê jî wê ew bê ku ew wê ne ji temen ve lê wê ji serî ve wê, were diyarkirin bê. Gotinên weke 'dad wê bingihê milkê bê' jî wê weke gotinên li ser wê temenê ên manipulasyonê bin. Di rastiye de wê, dadtî wê bo herkesekê wê di wê de wê nebê. Di wê çerçoveyê de wê weke rewşek ku ew wê hertimî wê bi hêzê wê bikê ku ew xwe serwer bikê û wê bitafisênê û çermisênê wê bibê. Ber ku ew wê hertimî wê li gorî wê têngîha yekparatiya xwe wê pêwîstîya bédengkirinê wê hebê wê pêwîstîya hêz û zorê bi karhanina wê hertimî wê di wê de wê weke ferzek wê ya mecbûrî wê di wê de wê hebê. Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di mijare salixkirinê weke ya hêzê de wê weke aliyekê wê yê din ê teybet bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li ser wê bihizirê bê. Di wê rengê de wê şerê rejimê wê di nava sînorê wê de wê li hemberê cihêyiyên wê herdayimî wê hebî. Ev ne tenê wê komên civakî ên cihê wê bi wê hebê. Wê her wusa wê her pêşketinê nû ên civakî ku wê rû bidin wê ew jî wê yan wê werina gûhrandin û maqaskirin li gorî wê û yan jî wê di rengê de wê

werina ji holê rakirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew nebê nabê bê. Di wê temenê de wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew wê weke rejimek zorê bê. Wê ew bingihê wê hertimî wê bi hêza wê re wê hebê. Di wê temenê de wê têtîna hêzê û rewşa pergalek civakî a weke ya demokratîkî wê di wê de wê hertimî wê weke du aliyên ku ew wê werina hemberê hev bin. Di wê hatina hemberê hev de jî wê bi hêncetên weke yên parastinê yekparatîyê û hwd wê hertimî wê demokrasi û civakbûn wê hertimî wê weke aliyê ku ew were maqas kirin û gûharandî û an tûna kirin. Di wê temenê de wê têtîhên weke yên bişavtinê wê weke aliyên wê yên nebin nabin bin.

Di rêveberiyek yekpare a bi struktuele uniter de, hikûmeta navendî an neteweyî desthilatdariya tevahî li ser hemû beşên din ên ramyarî an yekîneyên îdarî heye. Bo nimûne, Komara Fransayê dewleteke yekpare ye ku tê de hikûmeta neteweyî ya Fransayê li Parîsê desthilatdariya tevahî li ser çend parêzgehan, ku wekî beş tene zanîn, heye, ku pêkhateyên îdarî yên jêr-dewleta neteweyî ne. Hikûmetên herêmî yên dewleteke yekpare rênimayên hikûmeta navendî pêk tînin, lê ew bi serbixwe tevnagerin.

Sîstema federal a rêxistina ramyarî tam berevajî ya rêveberiya yekpare ye. Bo nimûne, berevajî dewleta yekpare ya Fransayê, Almanya komareke federal e, ku tê vê wateyê ku hikûmeta neteweyî an federal a li Berlînê desthilatdariya ramyarî bi hikûmetên çend herêman, an yekîneyên ramyarî di nav dewleta neteweyî de parve dike. Lêbelê, wekî li hemû dewletên federal, di nav de Avusturalya, Hindistan û Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê, hikûmeta navendî an neteweyî ya Almanya di çarçoveya desthilatdariya ku bi destûrê jê re hatiye dayîn de bilind e.

Desthilatîyên bi struktuele uniter, mîna dewletên federal, dikarin demokrasîyên destûrî bin. Weke aliyekê wê yê din wê di wê di wê temenê de wê, destûrên demokratîkî wê di wê temenê de wê weke aliyekê têtîhên rêveberiyên xweser û an federal wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin. Di wê temenê de wê, ji herêmê û xwecihîyê wê diyarkirinên wê bi ber jor ve wê herin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê di wê temenê de wê xwedîyî rewşek biryargirtinê û ramyariyekê bê.

Li almanya wê weke ku wê were dîtin wê parlamenên herêmî wê hebin û parlamenek giştî kiu ew wê di asta giştî de wê weke di çarçoveyek hiyararşîyî de ku wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê hebê. Ev wê, di rengekê de wê, dîmenekê weke li ser esasê parasgehan xwe bi rêxistina

ya fîransa jî wê di rengekê de wê bibê. Wekî din ku wê weke cihekê wê yê teybet wê di pêşketinên têgiha struktuele uniter de wê hebê hollanda jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li ser esasê herêmê wê xwe xwe bi rengekê wê bi rêxistin bikê.

Weke têngînek ku ez wê pêşbixin bidina diyarkirin uniterism wê di aslê xwe de wê, di hemû demên hemdem de wê bi wê rengê û awayê wê li pêşiya hemû pêşketinên civakî weke tengezeriyekê serdemî û şariştanî û navê wê jî wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê ji aliyekê din ve wê navê otorîte û totaliteriya desthilatî a li ser civakê jî bê. Wê bingihê hemû şer û pevçûnên ku wê di her demê de wê bi civakê û beşên wê û rengên pêşketinên wê re wê were kirin jî bê. Ev wê navê têgihek hegomenikî a serdest bê û wê bi wê yekê wê weke di rengekê maqyawelist de wê, bi her rengê û cûreyê wê bixwezê ku ew ew hertimî xwe li ser desthilatê bigirê bê. Gotina "mafê xwe parastinê" wê di wê temenê de wê weke k wê bi firehi wê were salixkirin û diyarkirin bibê bê. Piştî têkbirina têngîna şoreşa fîransa a cewherê wê yê şoreşgerî wê karibê wê pêşketina têngîna uniter weke denezendina serkevtina têngînek teqez a monarşîk di wê cewherê de wê fahmbikê û wê bi wê karibê wê fahmbikê bê. Uniterismê bi têngîna endustyalisma leşkerî û têngîna liberalismê û di dewama wê de bi têgiha cewherê struktueliya uniterî fahmbikê.

Weke aliyekê wê yê din jî ku wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê li ser wê were hiziririn wê têkiliya ya navendî û ya herêmî wê çawa wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê ji gotina 'uniter' ku wê weke di latini de wê bi çavkani û hêmê 'uni' weke bi têngîneke giştî û gelemperî wê were fahmkirin wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ya ku wê di aslê xwe de wê bi wateya gotinê wê bide me û ya ku wê car bi car wê di pîretikê de wê pêkwere wê karibê ji hev cihê bê. Di wê temenê de wê, di wê gelemperîyê de wê weke rêyên bişavtinê ên 'wekehevkirinê' wê bi wê re wê bibin û wê di wê temenê de wê xosletên xwecihî û an herêmî wê di rengekê de wê, di wê de wê li berçav wê newina girtin. Yan jî wê, di nava wê giştîtîyê de wê, di temenekê bişavtinê û di wê rengê gûharandinê û hwd de wê karibin wê werina ser

ziman û ev dibê sedema sedema di nava hev de a halandinê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyên wê yên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, bi wê re wê ji navendekê diyarkirina rewşa pergale perwerdeyê û hwd wê bi wê re wê bê kirin. Têgiha zimanê fermî wê hinekê jî wê bi wê temenê wê weke wateya xwe wê bistênê û wê di wê temenê de wê, bi esas û temenê xwe li ser yên bi zimanê cihê farzkirinê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ve wê mijare rêxistinîya wê de wê, di wê temenê de wê navendîtiya wê, dervî ya 'navendîtîya adamî' bê û wê weke navendetitîyek weke ya bi temenê destûrî û hwd wê ji serî ve wê, weke kku wê bê diyarkirin. Minaq wê weke ku wê di destûra tirkîya wê bê gotin ku 'herkesek wê bi zimanê tirkî wê perwerde bibînê û wê, weke 'tirk' wê were pênasekirin ev wê bo komên din ên cihê weke yên kurd bin, ermeni bin û an komên din ên civakî bin wê weke rewşek inkarê wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku wê çendî di dîmenî giştî ê weke yê di rengekê de weke 'azadiyan giştî dikê' wê bide diyarkirin jî lê wê di aslê xwe de wê li ser wê temenê wê weke li leyha têtînekê, etnisiteyekê û hwd wê diyarkirina wê re wê sînorê gotina azadiyê û mafê jî wê ji wê çerçoveyê wê bi sînor bikê û wê tenê wê li ser ya kirpendî wê were diyarkirin û wê bi wê re wê weke dervî wê werina hiştin. Kengî di nava wê giştîtîyê de ji komên din kes û an komên civakî xwe weke wê çerçoveyê bi reng û awa kirin wê weke hingê wê karibin weke 'bibina xwediye mafê wê.' Minaq wê gotinek wê weke bo kurdan wê were gotin ku wê, di nava tirkîya de wê, weke heta serokkomariyê wê bilind bibin. Oza bi xwe wê bi aslê xwe wê kurd bê. Lê ne weke kurdekê ew weke tirkîyekê wê di wê temenê de wê karibê bibê û wê dervî wê ne mafê bilind bûn û ne jî xwe hanina ser ziman û ne jî kirina ramyariyê wê hebûba. Ya ku wê di wê temenê têtîna uniter a dewletê de wê bi ramyariya wê were diyarkirin jî wê di wê temenê de bê.

Her çendî ku wê di rastiye de wê bo rêveberîya uniter û an bi struktuele wê were gotin ku ew 'bi demokrasîyê dihê birêvebirin' jî lê wê di rastiye de wê, tenê wê gotina demokrasîyê wê di dîmenekê nûminêr û an weke dîmenekê wê bimênê û wê ji wê derbas nebê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê di kirina ramyariyê de jî wê, li ser temenekê diyarkiri a

weke bi destûrê li ser esasekê destûrê ê etnisite û hwd wê bi wê re wê were diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, mafên rengên din wê xwe di wê çerçoveyê de wê hanina ser ziman wê bi rasti wê nebê. Di wê temenê de wê têgîna walitîyê ku wê di nava wê de wê weke rayadarên dewletî ê dervî bijartinê wê bi lê avêtinê ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê, weke vê rastiye wê karibê baştirin wê bide diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, li herêmê wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava sturktuele uniter de wê xwecihî û an cihêyiyên civakî wê newina esasgirtin. Ew wê, weke rewşên ku ew li gorî wê gelemperî û an rewşa uniter werina diyarkirin û salixkirin. Ku wê gotina bahsa 'endezyariya civakî' wê were kirin wê di wê rengê rêveberîyê û forma wê de wê di wê temenê de wê xwe di regekê de wê bide diyarkirin û wê li ser wê esase wê derkeve li pêş. Gelek dordor wê dema ku wê gotina 'endezyariya civakî' ku wê dihênina ser ziman wê weke qabiliyetekê û an mazinbûnekê û nişana wê ku wê werênina ser ziman jî lê wê di aslê xwe de wê, ev wê weke nişanaka nebûna rastiye civakî ku ew weke xwe û bi temene xwe yê dîrokî hebê jî bê. Weki din ev gotin di kirdeya xwe de wê, têgihek tiranî, otoriterî û zêhnê wê bi regekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê fahmbikê bê.

Li herêmê wê weke aliyekê ku wê bi çavkaniya dîroka wê re wê li wê bihizirê wê, bi rengê rêveberiyên bi wê rengê ên navendî re wê, jî destpêka şerê cihanê ê yekem û heta roja me wê çavkaniyên şerên rêveberî û rejimên herêmê jî wê di wê temenê de wê bi xalk û civakên herêmê re wê karibê wê di regekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. 50 salê dawî ê şerê şerê rejima tirk ê bi hebûna civakê kurd re wê dikarê wê yekser wê di wê temenê û çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di çerçoveya rêveberiyên struktuele uniterî de wê, politikayên perwerdeyê bin û an rewşên weke yên nivisandinên amûrên perwerdeyê û hwd bin wê jî navendekê û regekê wê werina pênasekirin. Wê di wê temenê de wê, bahsa rengên xwe cihî ku ew jî w civakê bixwe bin û an ne jî wê bin wê newê kirin.. Wê di wê temenê de wê ew cihêbûn wê heta ku wê li gorî wê mantiqê struktuele uniter wê karibê weke 'telukeyekê' were dîtin û wê bê kirin armanc û wê were jî holê rakirin. Di

wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, di nava ya gelemper a uniter û ya xweser a civakî û herêmî de wê di her demê de wê, weke ku wê hatina berhev wê, di rengekê de wê weke ku wê hebê. Di nivisek xwe de birêz ocalan wê bahsa têtîna dewletî û li hemberî wê têtîha komeli û an komuna wê bikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê çawa wê ji navendîtîyê wê derxê û wê bi wê re wê, weke aliyekê herêmîkirin û wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Li vir di aslê xwe de wê têtîha dewletê û an felsefeya dewletê wê weke pêwîst bê ku ew ji gelek aliyên ve ew bi rastî were şîrovekirin û fahmkirin. Di wê temenê de wê bi mejuya wê û encamên wê û hwd re wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di rengekê de wê, di nava têtîhên dewletê de wê, dema ku wê birêz ocalan wê bahsa têtîna komeli a civakî a dervî wê bikê wê weke hêzek civakî a xwecihî a cihê ku ew bi wê bingihê gûharinê wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê were kirin wê di wê temenê û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê, balê bikişênê li ser rewşên ji dîrokê birinê ên weke yên li parzemînan din ên weke amarîka bi aztek û an inkayan û hwd re wê di rengekê de wê, ji hêlek din ve wê, balê bikişênê li ser wê têtîna struktuele uniter ku ew çawa bi rêyên weke bişavtinê û hwd û halandinê wê tûnekirinê wê bikê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di axiftina xwe ya ku wê ji kongire 12'în a PKK re wê bişênê wê van gotinan wê werênê ser ziman. ” .. Ger PKK nebûya wê ji navê Kurd û Kurdistanê çi maba? Çanda Kurd û Kurdistanê jî dê wekî çandên **Înka** û Aztek ên li Amerîkaya Latîn û Çermsorên li Amerîkaya Bakur di nava pelên dîrokê de bi ma, ankû dê wenda bibûya. Ya rastî; ev xeterî ankû ev rewş hîn jî tam nehatiye borandin. ..”

Di wê temenê de wê, dema ku wê aliyê pêşî ve wê bahsa wê gotinê wê bikê ku ew çawa wê weke bi navê civakên ku ew ji dîrokê hatina birin wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê bikê. Lê ji aliyê din ve di dewama gotinê de ku wê bahsa ” ev xeterî ankû ev rewş hîn jî tam nehatiye borandin” jî wê di rengê de wê ji hêlekî ve wê weke ku wê bi wê yekê wê balê bikişênê li ser rengê dewletê û tûnakirina wê ya ku ew wê bi wê çawa wê dikê.

Ji wê aliyê ve wê mijare pîrsgirêka kurd ku wê bahsa wê bikê wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê were dîtin ev wê di aslê xwe de wê weke

aliyekê wê yê giring û temenî wê biafirên û ev wê weke aliyê ku wê bingihê pîrsgirêkê hem diafirênê û hem jî dide domandin bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku em van aliyan wê bi wê re wê fahmdikin emê nikarin bi wê re wê rastiya wê baştirin wê werênina ser ziman.

Ber ku ev wê weke rastiya bingihê pîrsgirêkê diafirênê. Wê dema ku em bahsa çareserîyê dikin wê demê wê li vir wê çî wê were qastkirin jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê weke pêwîst bê ku ew di rengekê de wê weke li ser wê karibê wê were sekin in. Di wê nûqtayê de wê, têngîna pîrsgirêkê wê, di wê temenê de wê, bi gotina 'pîrsgirêkê' bingihê wê çêkirina pîrsgirêkê wê, weke ku wê ji wê aliyê ve wê pêwîst bi wê hebê ku mirov wê ji aliyekê ve wê li ser wê bê sekin in.

Pîştî paşvekişandina Esad ji ser rejîma sûrî û di rengekê de ku wê çawa wê di destpêkê de wê, herkesek wê rewşê wê weke bi 'başî' wê şîrovebikê û wê bixwezê kku ew wê werênê ser ziman. Lê piştî wê biawayekê 'emriwaqî' di cih de wê, çêkirina pêşnûmeyek destûrî ku wê weke li ser esasê struktuele uniter û wê were denezendin wê di wê temenê de wê, ne tenê wê pîrsgirêka meşrûiyetê wê bi wê re wê biafirênê wê, her wusa wê bingihê pêvajoyên şer ên ku wê di demên piştre wê, bi wê rejimê wê, di wê temenê de wê, bi xalkên herêmê re wê were kirin wê temenê wê were afirandin.

Ku wê weke xosletekê rejimên bi struktuele uniter bin wê pêwîstîya xwe bi darêzorê xwe dana herêkirinê wê bi wê re wê hebê û ev wê ber wê yekê wê li ser têngînên demokratîkî zêdetirî wê bi zorê û temenê rengê salixkiri ê destûrî wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, li hemberê wê rengê civakê wê, têngîna desthilatîyê wê di wê rengê de wê di rengekê de wê rûyê xwe yê rast û bi tûndûtûj wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev wê weke rastîya dewletê a rastin bê ku mirov wê di rengekê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare têngîna struktuelê a uniterî wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê ku wê pêwîst bê ku wê bi 'pêwîstîya xwe ya hertimî bi artiş û hêzek mazin a navendî a weke ya polis û gelek rengên din ên weke wê ku wê werina avakirin wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Ber ku wê têngîna modela struktuele uniter wê ne weke ya xweser ku wê ji xwecihyan wê bide diyarkirin û wê bi wê yekê wê rengekê civakî û demokratîkî wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê dervî wê bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê kku mirov wê karibê wê werênê ser

ziman wê, hertimî wê bi destûrî bê û an ramiyarî bê û an rêyên din ên weke wan bê wê di temenê 'xwe farzîkirinê' û an xwe dana farzîkirinê' û hwd re wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê dema ku wê kesek mînaq wê weke li tirkîya ku wê di destûrê de wê zimanê wê fermî weke zimanê tirkî wê were diyarkirin û an li sûrî wê weke zimanê arabî were diyarkirin û an li iranê wê weke bi farisî wê were diyarkirin ku ew dervî wê bi zimanêkê din wê were diyarkirin û an xwe hanîna ser ziman û an jî perwerdeyek dayîn û an pêşxistin wê li gorî wê destûra wê weke 'sûceke' bê. Wê di wê temenê de wê, mijare destûra rêveberîya struktuele uniter wê di wê rengê de wê, ne tenê wê weke ferzîkirinekê wê xwe bide diyarkirin wê di rengekê de wê hertimî wê di hevrikiya civakê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, çawa wê çima wê piştî rejîma esad wê were vekişandin wê piştî wê weke di cih de wê bi awayekê bilêz wê di cih de wê pêşnûmûyeke wê were pêşxistin û wê were denezendin weke destûrê û bêî ku ew jî pêkhatiyekê were pirsîn? Wê hinekê jî wê bi wê yekê wê re wê, girêdayî bê.

Bi tamî jî gotinên weke 'rêveberiyek bi hêz' û xort' avakirina wê ku wê bahsa wê kirin di wê nûqteyê de wê karibê wê hinekê wê li ser wê bisekinê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê jî ya bihêzbûnê wê qastkirina ku ew dihe kirin ku ew rêveber karibê bi zorê herkesekê bikê bin kontrola xwe. Ew ku ew li ti kesekê ne hisênê lê bi zorê jî xwe li wan bide herêkirin û hisandin.

Di wê temenê de wê, gotinên rayadarên tirk ên Ardogan û Fidan ên ku em alikariya xortkirina hîza navendi a sûrî didin jî wê hinekê wê bi wê yekê ve wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê, şerê wê navendîtîyê wê di rengekê de wê jî destpêkê ve wê weke ku wê temenê wê di rengekê de wê çawa wê were afirandin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Li vir wê, weke temenê hemû tengezeriyên dîrokî û civakî ên jî destpêka demên hemdem û bi vir ve wê ev gotin wê li herêmê wê xwe bide diyarkirin û wê bingihê li şûn hiştinê û mayîna wê jî wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê. Bêdîrokkirin û an wê weke dema ku wê hinek dirokzan wê bahsa hinek xalkên herêmê ên weke kurd û komên din ên civakî ên herêmê wê bikin wê weke 'yên bêdîrok'

wê werina diyarkirin wê, ne ji ber ku ew ne xwediyê dîrokekê bin wê, ji ber ku ew dîroka wan bi israri wê weke dervî wê statûqûya struktuele uniter wê were diyarkirin û ew wê bi israri wê newê xwestin ku ew were ser ziman. Di wê temenê de wê evê wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, li herêmê wê di wê temenê de wê, bingihê wê têngîna struktuele uniter wê, di wê temenê de wê, li ser esasê 'ji tûnakirina bi rêyên weke halandinê û bişavtinê 'çêkirina netewên xwe' wê di wê temenê de wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê çerçoveya wê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Ya ku wê, birêz ocalan wê bi gotina "Ger PKK nebûya wê ji navê Kurd û Kurdistanê çi maba? Çanda Kurd û Kurdistanê jî dê wekî çandên Înka û Aztek ên li Amerîkaya Latîn û Çermsorên li Amerîkaya Bakur di nava pelên dîrokê de bi ma, ankû dê wenda bibûya" jî wê di wê temenê de wê bi kirdeya wê re wê ev ali wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Têgiha dewletê û gûharinên di dema aqil de

Bi teybetî ku em bahsa têngîna ramyari bikin wê di serî de wê, têngînek hemdem wê di rengekê de wê bi demên kevnera re ku wê heta roja me wê, di rengekê de wê li ser wê were sekin in wê bibê. Têgiha dewletê a platon wê piştî wê di rengekê de wê, weke têngînek 'ideal' wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin û wê li ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê di demên serdema navên de wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di demên kevnera de wê bi têngîhên bajarî ên weke akropolis û hwd ku wê pêşkevin wê di rengekê de wê dîmenekê ramyari ê hemdem wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Platon wê di rengekê de wê dîmenê wê ji devê sokrat wê bi çand, ziman, felsefe û huner wê bikê. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê weke ku wê bi felsefeyê û pêşketina wê re wê were dîtin wê êdî wê lêpirsînên li ser esasê dewletê wê, di çerçoveya têngîna idealê a platon de wê were lêpirsin. Hertimî ghiştina ya baştirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Ev lêpirsînên li ser têngîna modelê wê di roja me de wê her ku wê dem wê pêde wê herê zêdetirî wê weke aliyekê ku wê were lêpirsin. Di wê nûqteyê de wê, têngîna navendî a demên weke ya imparatori a weke bi

roma re wê pêşkeve wê piştî wê rengê xwe wê bide têgihên desthilatî ên piştî jî. Di demên serdema kevnera de wê hindik jî bê wê weke li atina û sparta wê di wê temenê de wê lêpirsinên weke ku em di nava têgihên aristo de dibênin wê li ser têgînên weke yên tiranî, timokrasi, demokrasiyê û hwd re wê bibê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê modelên cihê wê di wê temenê de wê werina kifşkirin û wê kijan ji kijan baştir bê wê werina lêpirsin.

Hinekê jî têgîna dewleta hemdem wê di wê temenê de wê weke ku wê di demên kevnera de wê bi hizrên felsefeyê re wê di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin û wê were lêpirsin. Felsefe wê di wê temenê de wê ne tenê wê weke têgihên weke demokrasiyê û hwd wê temenê wan wê çêbikê. Wê bi wê re wê têgînên dewletî ên weke li gorî wê çawa dibin jî wê bixwezin ku ew li lê bipirsin.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê mijare dewletê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, di demên kevnera de wê, derkeve li pêş. Lê piştî wê bi ber keyeniyên ve derbasbûn wê hinekê wê, di dîmenekê wê weke çawa wê ji demên 'komara roma' û bi ber imparatoriya roma' ve wê di dîmenekê de wê herikin û gûharin wê bibin wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide diiyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare dewletê wê di wê nûqteyê de wê ji aliyê ramyarî û civaknasî ve wê li ser çi encamê wê di demên kevnera de wê bibê wê dikarê wê hinekê li ser wê bisekinê.

Gelek têgehên ramyarî yên ku li girêka kevnar hatine bikar hanîn, çavkaniya têgehên ku di cîhana nûjen de têne bikar hanîn pêk tînin. Koka têgehên wekî ramyari, demokrasî, olîgarşî, zordestî û hwd, li ser rêveberiyên demên kevnera wê were lêpirsin. Lê beri wê hebû. Lê di dema kevnera de wê bi felsefe bibê û wê bi felsefe were teorizekirin û lêpirsin. Rastiya ku têgehên ku hatine behs kirin bi eslê xwe ji ji demên kevnar in nayê wê wateyê ku berî vê serdema demê ramyarî an ramana ramyarî tune bû. Hebû lê bi şêwayê dema felsefeyê nebû. Di aslê xwe de ku em çavkaniyên wê demê ên di wê warê de lê bipirsin wê demên berê wê û rewşên ramyarî wê karibê bi gelek awayan kifşbikê. Ev hem li mesopotamya û hem li anatolya dibê. Lêbelê, wekî ku hate gotin, ji ber ku koka peyvên ku di wêjeya ramana ramyarî de têne bikar hanîn û lêpirsin, Ramana demên kevnar di warê ramana ramyarî de derketiye pêş. Ji ber ku mirov di civakan de jiyane, ji ber pêwîstiya têkiliyên di navbera mirovan de; têgehên wekî sûc, ceza, edalet, qanûn her gav hebûne. Ji ber

vê sedemê, sînardarkirina ramyariyê û têgehên têkildar bi yek şaristaniyê an serdemek yekane re dijberî gerdûnîbûna têgeha ramyariyê ye. Şaristaniya dema kevnar xwe bi şiklê bajar-dewlet an poleis wekî yekîneyên ramyarî yên xweser û biserxwe nîşan dide. Ev di aslê xwe de wê weke têgînek ku wê di demên berê de jî hema bêja wê hebê. Lê tenê farqek wê di wê de wê cihê wê hebê. Ew jî wê di wê demê de wê bi aqilkirin û hanina wê ya ser ziman wê derkeve li pêş. Lêpîrsîna têkiliyan wê bi wê re wê bi hişmendî wê di wê temenê de wê weke ku wê pêşkeve.

Ji ber vê sedemê, peyva bingehîn a wan demên Kevin di ramana ramyarî de diyar dike peyva polis e. Ji bo têgihîştina ramana ramyarî ya dema Kevnar, pêdivî ye ku mirov pêkhatin û cewhera polisê bizanibe. Polis avahiyek îdarî ye ku yekparebûnek ramyarî, civakî, leşkerî û aborî ye ku li ser axek diyarkirî hatiye damezrandin û yek an çend bajar û herêmek gundewarî ya li dora wan dirêj dibe, û her weha avahiyek olî jî dihevine.

Dema ku dor tê ser ramana ramyarî an diyardeya dewletê li dema Kevnar, nêrînên navend-polis derdikevin holê, ku bingeha wan ew e ku polis avahiyên ramyarî bûn ku ji xwedayan derketin û di bin parastina xwedayan de bûn. Her polis xwedayek xwe heye û ev têgihîştina xwedê bi tevahî bi avahiya polisê ve girêdayî ye. Ji ber ku her polis xwedayek parêzvan heye, girêdanên ku ferdî bi polisê ve girêdidin pir xurt in. Ji ber ku polis bingeha jiyana civakî û olî pêk tîne, şertê ku mirov jiyana xwe bidomîne bi dilsoziya wî/wê ya ji bo polis û xwedayê xwe re rêjeyî ye. Kesên ku li polisê dijîn dizanin ku ji bilî xwedaye û qanûnên polisê ti rêjîmek din tune ku wan qebûl bike û biparêze û heke ew li gorî qanûn û baweriyên polisê tevbigerin, ew ê hemî mal û mafên xwe winda bikin.

Dema ku em li avahiyên erdnîgarî yên polisê dinêrin; tê dîtin ku civakên ku ew, minaq ji hêla Dorîyan ve hatine koçberkirin, ji ber hebûna dewletên bihêz li Anatolyayê, ku wan li Anatoliya Rojava ava kirine, derfeta berfirehbûna li ser erdê nedîtine. Ji ber vê sedemê, koloniyên ku hewl dan li peravê xwe bigirin û pêş bikevin, bûn sedem ku rêxistina civakî û ramyarî ya girêkî bi şiklê dewletek bajar derkeve holê û vê şiklê biparêze.

Wê jî dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dewletek navendî wê di wê temenê de wê, bi wan aliyên wê re wê êdî wê were lê hizirkirin. Keseyetek ku ew bi wê rengê ew karibê biji û weke li hemberê wê weke hemwelatî û an ne hemwelatî ku ew berpirsiyar bê wê têgiha wê biafirê. Di wê temenê de wê artiş û an lêşkerên wê biafirin. Wê di wê

temenê de wê, di wê rengê de ew wê bo wê canê xwe bidin. Wê rêgezên bajêr ku ew hatina diyarkirin wê bi demê re wê, weke çawa di destpêkê de wê bo girseyek elit bin wê hin bi hin wê bi ber gelemperiyê ve wê bên birin û ev wê, gelemperiyê wê temenê wê biafirênê.

Ev wê bêgûman wê encamên wê yên hem neyinî û hem heyinî jî wê hebin. Aliyê heyinî ew bê ku ew rêgez bo herkesekê bûhûrîner bin ku ew wê herkesek wê weke xwedyê wê mafê bê. Aliyê neyinî jî wê di wê temenê de wê, bi demê re ku wê di demên piştre wê xwe bide diyarkirin wê ew bê ku wê komên civakê wê hemû wê di nava wê ya giştîtiyê de wê weke hev wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê rengê wan wê bi pêşketina wan re wê yan jî nedîtî ve wê were û yan jî wê newê dîtin.

Ya ku wê di demên hemdem de wê têgîna xweseritiyê û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bikê mijare lêpirsinê û wê weke li hemberê wê têgîna navendîparêz wê derxê li pêş jî wê di rengekê de wê weke ku wê ev bê. Di wê temenê de wê ev wê weke mijarek demên piştre ku wê zêde wê li ser wê were sekin in jî bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li ser wê bisekinê bê.

Minaq li grêka kevnar, têgeha polis wekî têgehek ku tenê ji hebûna fizîkî ya bajêr pêk tê, nehatibû bikarhanîn. Têgeha polis ji hêmanek fizîkî bêtir tiştan dihevwîne. Polis civakek e ku li bajarekî dijî û derdora wê bi tiştên ku pêşkêş dike vedihewîne. Ev têgeh hawîrdorek îfade dike ku têkiliyên mirovan dikarin formên nû bigirin û têgehên neberbiçav ên wekî edalet dikarin werin pratîk kirin.

Li girêka kevnar, têgeha polis ji aliyekî ve wekî civak û ji aliyê din ve wekî civatek ramyarî ku tenê mêran dihevwîne dihat dîtin. Nîşandana vê rewşê dikare di Arîstoteles de were dîtin. Dema ku xebata Arîstoteles a bi navê ramyari tê lêkolîn kirin, tê dîtin ku têgeha polis di I. û III. de bi awayên cûda tê destgirtin. Di pirtûka I. de, têgeha polis di çarçoveyek civakî-aborî de tê destgirtin û li gorî rewşa diyarkirî dahûrek tê kirin. Li gorî vê yekê, malbat hêmana bingehîn e ku polis pêk tîne û karê wê yê bingehîn hilberîna pêdiviyên jiyanî ye. Di vê çarçovê de, di beşa têkildar de li ser welatiyan û destûrê nîqaş tune. Wekî din, polis; mêr, jin, zarok û kole, bi gotineke din, her kesê ku lê dijî (çav: aristotle.: Politics).

Di pirtûka sêyemîn de, polis wekî yekîneyeke ramyarî tê hesibandin û welatiyê bingeha vê avahiyê pêk tîne. Li gorî vê, jin, biyanî û kole ji têgeha polisê tene derxistin. Bi gelemperî, têgeha polisê li girêka Kevnar bi du wateyên cûda dihat bikar hanîn. Dema ku ji perspektîfek civakî-aborî ve tê nihêrtin, polis wekî civatek ku tê de têkiliyên hilberînê pêk tên

derdikeve pêş, ne wekî dewletek. Lêbelê, dema ku polîs wekî civatek ramyarî tê hesibandin, ew wekî avahiyek dewletê ku ji hêla welatîyên mêr ve hatî çêkirin, ne wekî civakek, derdikeve pêş. Di vê lêkolînê de, pêşî, avahiya ramyarî ya li girêka Kevnar, ramanên ramyari yên Platon û Arîstoteles têne dahûrkirin û dûv re taybetmendiyên bingeîn ên ramana ramyarî ya girêka Kevnar têne destgirtin. "Poleên" girêka Kevnar di nav avahiyên ramyarî û şeweyên hikûmetê yên cuda re derbas bûn. Ev avahiyên ramyarî veguherin keyenî, aristokrasî û demokrasiyê. Bê guman, pîrsgirêkên civakî û ramyarî yên ku di vê serdemê de derketin holê di pêkhatina vê pêşveçûnê de roleke girîng luyîstin. Di doktrînê de mijarek lihevkerî ye ku di navbera veguherîna polean ji qonaxa keyeniyê ber bi aristokrasiyê û dû re ber bi demokrasiyê û veguherînên ramyarî yên şaristaniya Rojavayî de paralelek heye (çav: aristotle: . Politics)

Ger hewce be ku em veguherînên ramyarî yên polean li qonaxan dabêş bikin, mimkun e ku wan wekî Serdema Antîk a girêkî, Serdema Ronakbîriyê ya girêkî û di dawiyê de Serdema Nû ya girêkî navnîş bikin. Serdema kaosê ku di encama dagirkirina Dorîan de derket holê û sedsalên 12 û 10an berî zayînê vegirt, wekî Serdema Antîk a girêkî tê binavkirin. Ji ber ku komên ku di serdema diyarkirî de bi têkiliyên xwînê hatine avakirin yekîneyên civakî û ramyarî yên vê serdemê bûn, ne mimkun e ku mirov ji bo wê serdemê behsa şewazek rêveberiya ramyarî bike. Ev serdem, ku wekî Serdema Tarî ya girêkî jî were binavkirin, behsa serdemeke çar sedsalî ya di navbera hilweşîna şaristaniya Mîkenî û derketina holê ya bajar-dewletan dike, û her weha dikare wekî serdemeke tarîtiyê were binavkirin ku tê de xizanî û bêçalakîyeke mutleq serdest bû (çav: Diakov, V., & Kovalev, S. (2014). Ancient History Volume: 1: Middle East, Far East, Ancient Greece (3rd ed.).

Serdema di navbera sedsalên 9 û 7an berî zayînê de, dema ku kaos bi dawî bû, rêzîkname qismî hate sererastkirin, pêşketinên di çandiniyê de hatin çêkirin û nifûs zêde bû, jê re Serdema Navîn a girêkî tê gotin, û rêzîknameya ramyarî ya vê serdemê keyenî ye. Ev rêveberiya keyeniyê di destanên Homerîk de wekî Basileus tê behskirin. Hilbijartina Basileus li ser bingeha rêza mîratî ye, û ev têgeh jî bo serokên komên girêkî berî bajar-dewletê tê bikar hanîn. Di vê serdemê de, zêdebûna hejmara koman û bicihbûna erdê pêwîstiya tevgerê zêde kir û ev pêwîstî şewazek rêveberiyê hanî holê ku tê de biryarên girîng bi hev re bi serokên koman re di bin rêveberiya serokê komekî ku qada bandûra xwe berfireh kiribû de dihatin girtin. Bi vî rengî, komek ku dikare wekî aristokratîk were

binavkirin, ku di rastiye de kesayetên pêşeng ên civakê di navbera key û gel de bûn, hêdî hêdî dest bi avabûnê kir. Bi bicihbûna erdê re, asta refaha civakê dest pê kir zêde bibe û yên ku para herî mezin ji vê zêdebûnê hebûn serokên eşîran an serokên ku paşê wekî beşa arîstokratîk werin binavkirin bûn (çav: Diakov, V., & Kovalev, S. (2014). Ancient History Volume: 1: Middle East, Far East, Ancient Greece (3rd ed.).

Di serdema keyeniyê de, ku wekî Serdema Navîn a girêka Kevnar tê binavkirin, di encama têkoşîna di navbera hejmareke kêr ji mirovên ku xwediyê erdên xwe bûn û bi vî rengî dewlemend dibûn û hêdî hêdî hewl didan ku desthilatdariya key ji wî bistînin, civakek feodal derket holê û çîna arîstokratiyê derket holê. Ber bi dawiya sedsala 8an a berî zayîne ve, keyan desthilatdariya xwe winda kirin û keyenî bû sembolek olî. Di vê serdemê de, desthilata rêveberiyê ji hêla sê rayadarên bilind ve ku ji hêla arîstokratan ve ji nav xwe dihatin hilbijartin, dihat meşandin, û her sal yên nû dihatin hilbijartin.

Ji van rayadarên bilind ên hilbijartî re "arkon" dihat gotin û ev meclîs di karûbarên dewletê de xwedî desthilat û berpirsiyariyek berfireh bû. Meclîs wekî Meclîsa Areopagus (Meclîsa Arîstokrat) tê zanîn ji ber navê girê ku ew li Atînayê li ser kom bûbûn. Di vê serdemê de, ji bilî axayên dewlemend ên arîstokrat, çîneke nû ya bazirganan dest pê kir ku bi hilberandin û bazirganiya şerab û zeytûnê û tiştên din ên wek wan dewlemend bû. Hewldanên vê çîna nû ya civakê ji bo veguheztina destkeftiyên xwe yên aborî bo qada ramyarî û bi taybetî, hevkarîya wan bi çînen jêrîn re ji bo vê armancê bû sedema têkoşînek di navbera çîna arîstokrat û çîna bazirganan de. Ev têkoşîna di navbera her du çînan de bû sedema avakirina navbeynkariyê û nivîsandina qaîdeyên qanûnî yên nenivîsandî. Armanca sereke ya nivîsandina qaîdeyên qanûnî ew bû ku bi rêya rêveberiyek li ser bingeha qanûnê pêşî li nakokiyên civakî were girtin, bi misogerkirina ku qanûn ji hêla her kesî ve tene zanîn.

Qanûnên Draco û Solon ji bo armanca diyarkirî hatine çekirin. Di vê serdema diyarkirî û piştê de, Solon wekî qanûndanînek bêkêmasî dihat rêzgirtin. Pêşketinên di qanûna Atînayê de piştî Solon ne di çarçoveya guhertin an betalkirina qanûnên kevin de bûn, lê di çarçoveya qanûnên nû yên bi rêkûpêk lê zêdekirî de bûn. Qanûnên Draco û Solon ji aliyê civaka Atînayî ve ewqas hatin pejirandin ku civak bi gelemperî ji qanûnên xwe re digotin qanûnên Draco û Solon. Her çend qanûnên Solon bandorek mezin li ser civaka Atînayî kir û misoger kir ku qaîdeyên qanûnê werin nivîsandin jî, wan pîrsgirêkên ramyarî û civakî bi nisbetî

çareser kirin lê nekarîn pirsgirêka wekheviya ramyarî çareser bikin. Peisistratus; ji kaosa di hawîrdora têkoşîna civakî û ramyarî de ku ji ber avahiya serdemê çêbûbû, sûd wergirt û bi darbeyekê di sala 560 b.z de desthilatdarî bi dest xist (çav: Phillips, D. (2013). The Law of Ancient Athens. United States of America: University of Michigan Press).

Ev desteserkirina desthilatdariyê wekî tîranî hate binavkirin û kesên ku bi vî rengî desthilatdarî girtin wekî tîran hatin binavkirin. Tîran; wekî dijminê gelê ku desthilatdarî bi neqanûnî girt û li gorî kêfa xwe gel li şûna qanûnê hukum kir, dest pê kir were bikar hanîn. Di dema desthilatdariya tîranîk a Peisistratus û kurên wî de, ku piraniya nîvê duyemîn ê sedsala şeşan welat hukum kirin, kult, festîval û avahîyên hevpar hatin afirandin û pêşxistin. Beşdariya vê rewşê ji bo Atînayê ew bû ku bala welatiyan kişand ser Atînayê û bi vî awayî alîkariya entegrasyona polîs kir. Rêveberiya zalim ji ber dijberiya wan a li hember arîstokratan û ji ber nêzîkbûna wan a bi gel re, dijminatîya arîstokratan bi dest xist, û ev her du dijminatî di dawiyê de bûn sedema hilweşîna zulmê (çav: Freeman, C. (2003). Egypt, Greece and Rome: Ancient Mediterranean Civilizations).

Li hember hêzên arîstokratîk an olîgarşîk ên ku piştî zulmê derketin holê, çînek ji mirovên bêmilk pêk dihat dest pê kir ku hejmara wan zêde dibû. Ev çîna xizan, ku derket holê, ji ber rewşa xwe ya aborî ji bo bidestxistina maf û hêza qanûnî têkoşîya. Ev têkoşîna di navbera çîna xizan û serdestan de bû sedema avakirina meclîsên gel û gihîştina têgeha demokrasiyê. Di serdema Kleisthenes de, têgeha demokrasiyê bi meclîsên gel re hat anîn herêma gundan. Bi vî rengî, derfet ji welatiyan re hat dayîn ku li cihên ku lê bûn di rêveberiyê de ezmûnê bi dest bixin û herêma gundan bi demokrasiya Atînayê ve hat entegrekirin (çav: Freeman, C. (2003). Egypt, Greece and Rome: Ancient Mediterranean Civilizations).

Bi saya meclîsên gel, demokratan hêdî hêdî derfet dîtin ku bikevin parlamentoyê û di van meclîsan de dest bi hêzbûnê bikin. Bi vî awayî, di polîsan de rêveberiyên bi navê demokrasiyê hatin damezrandin.

Meylên demokratîk ên di têngînên girêkî de divê ne di çarçoveya têngihîştina îroyîn a demokrasiyê de, lê di nav dînamîkên wan de werin nixandin. Ger em li awayê berfirehkirina demokrasiyê, ku wekî rêveberiya giştî tê hesibandin, di têngînan de binêrin, em ê bibînin ku têgeha gel hemû mirovên ku di civaka Yewnanî de dijîn nagire nav xwe. Di têngînên girêkî de, têgeha gel têgehek bû ku tenê mirovên azad îfade

dikir (çav: Cartledge, P. (2016). Democracy: A life. New York: Oxford University Press).

Civaka Atînayî ya klasîk xwedî avahiyek bû ku bi têgehên zayend û statûyê di çarçoveya têgehên azad û kole de hatibû veqetandin. Têgeha hemwelatîbûnê di civaka Atînayî de bi mîrbûnê ve dihat destnîşankirin. Li gorî vê, hemû mîrên ku dê û bavên wan hemwelatî bûn, yên ku azad ji dayik bûn û yên ku hejdeh salî û mezintir bûn, bêî ku çi milk an statûyek hebe, di çarçoveya hemwelatîbûnê de dihatin hesibandin. Dema ku em li demokrasiya Atînayî dinêrin, em dibînin ku jin ji têgeha hemwelatîbûnê hatin derxistin. Erka bingeheî a jinan wekî pêkhanîna karên malê, di nav de aboriya malê û çavdêriya karê koleyan, dihat pênasekirin. Hemwelatîbûn di civaka Atînayê de xwedî avahiyek bû ku kole û biyaniyan ji nav xwe derdixist (çav: Coleman, J. (2000). A History of Political Thought (From Ancient Greece to Early Christianity). Oxford: Blackwell Publishers Ltd).

Di civakên girêka kevnar de, di nav têgeha gel de bûn nayê wê wateyê ku mafên ramyarî hene, ji ber vê yekê avahiyek wê heye ku newekheviyê di warê yekqatitiya civakî de tekez dike. Têgeha hemwelatî wekî amûrek ji bo destnîşankirina xwediyên mafên ramyarî di poleên girêkên a kevnar de tê bikar hanîn. Têgeha hemwelatîbûnê bi gelek rolên cûda di jiyana civakî û ramyarî de re têkildar e, wekî beşdarbûna di rêveberiya polean de; bi gotineke din, xizmeta sivîl, xizmeta leşkerî, mafê dengdanê û hîlbijartina wekî rêvebir. Di polean de, welatî di nav xwe de xwedî pozîsyonên wekhev nînin, cudahiyên aborî û civakî ji bo welatiyan jî derbas dibin. Hevwateyên polean di jiyana ramyarî de li gorî dewlemendiya wan li welatiyan têne belavkirin. Dema ku xizan tenê dikarin di meclîsên giştî de bin, esilzade, dewlemendên axa an bazirganiyê dikarin bibin rêvebir; Ji bo ku meriv bibe arkont, pêdivî ye ku di pola yekem de be ku ji esilzadeyan pêk tê. Di warê azadiyê de, divê azadiya ramyarî ya kesên ku li girêka Kevnar wekî welatî têne hesibandin were fahm kirin. Welatî mafê wan heye ku qanûnan çêbikin, rêvebiran hîlbijêrin û li ser şer û aştîyê biryar bidin, lê welatiyan azadiya raman û baweriyê nînin, û hemî jiyana welatiyan di warên taybet, civakî û aborî de ji hêla polîsan ve tê rêve kirin û çavdêrî kirin. Di vê çarçoveyê de, azadî bi polîsan re wateyek yekgirtî heye. Lêbelê, tê dîtin ku di polîsan de azadiya takekesî tune ye, berevajî vê, têgihiştinek azadiyê di derbarê polîs û ramyariyê de serdest e. Dema ku em li demokrasiya girêka Kevnar dinêrin, têgihiştina behskirî xwe wekî hikûmetek welatiyan nîşan

dide. Ger ev têgeha demokrasîyê di çarçoveya beşdariya welatiyan û ramyarî de were hesibandin, divê ew wekî avahiyek ramyarî were nîrxandin ku li ser eksena kesên ku di nav avahiyê de bi awayekî civakî cih digirin, ankû welatiyan, dixebite, ne ku têgihîştinek ku jin, biyaniyan û koleyan ji holê radike (çav: Coleman, J. (2000). *A History of Political Thought (From Ancient Greece to Early Christianity)*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd).

Li girêka kevnar, ji bilî rêveberên despotîk, welatiyan mafên xwe yê ramyarî bi rêya saziyên cûrbecûr bi kar dianîn, hebin. Meclîsa Gel (eklesia), Femandarê Giştî (Polemarchos), Meclîsa Pênc Sed (bule), û Dadgeha Seramîkê (Ostrakismos) hin ji van saziyan in. Di demokrasîya girêka kevnar de, Meclîsa Gel bingeha saziya demokrasîyê pêk dihanî û saziyek ji bo hemî welatiyan vekirî bû. Her welatiyekî mêr ku digihîşt 20 saliya xwe dikaribû beşdarî vê meclîsê bibe. Meclîsa Gel xwediyê mafê derxistina qanûnan li ser hemî mijaran e wekî zêdekirina bacan, kontrolkirina lêçûnan û birêvebirina ramyariya derve. Meclîs bi rêkûpêk çar caran di mehê de, deh meh di salê de dicive. Rojeva wê ya sabît di civîna yekem a her mehê de ji raporên ku li ser stokên genim ên dewletê û mijarên ewlehiya neteweyî têne pêşkêş kirin pêk tê. Di rewşên awarte de, meclîs dikare li derveyî demên civînên rûtîn bicive. Biryarên di meclîsê de bi piraniya dangan têne girtin û dengdan bi bilindkirina destan piştî ku axaftvan tê guhdarîkirin tê kirin (Çav: Freeman, C. (2003). *Egypt, Greece and Rome (Ancient Mediterranean Civilizations)*).

Meclîsa Gel, ku ji Atînayîyan pêk dihat ku di wê serdemê de mafên hemwelatîbûnê hebûn, hêza rastîn a dewletê û rêxistina herî bilind a demokrasîya kole bû. Meclîsa Gel çavdêriya xebata Konseya Pênc Sed dikir û bi awayekî rastîn, ev meclîs hev-hikûmdarê Atînayê bû. Konseya Pênc Sed ji hêla Cleisthenes ve hate damezrandin. Cleisthenes ji bo armancên ramyarî û leşkerî Atînayê kir sê herêm. Ev herêm ji bajar bi xwe, herêma peravê û herêma hundirîn pêk dihatin. Her herêmek bi demosê ve li herêmên mezintir ên ku wekî trittyes (sêyek) têne zanîn hate dabeş kirin. Bi vî rengî, her yekîneyek ku ji herêma peravê, herêma hundirîn û bajar bi xwe pêk dihat wekî komek civakî hate wekhev kirin. Bi vî awayî, Atîna bû deh kom, her yek ji deh koman û pêncî endam ji bo encumenê hilibijartin, û bi vî awayî, Encumena Çar Sed, ku Solon ava kiribû, bû Encumena Pênc Sed (çav: Cartledge, P. (2016). *Democracy: A life*. New York: Oxford University Press).

Encumena Pênc Sed rêxistina bingehîn a îdarî ya Atînayê ye. Berdewamiya hikûmetê ji hêla vê meclîsê ve tê misoger kirin dema ku Meclîsa Gel nayê kom kirin. Endamên meclîsê bi pişkê ji nav pêncî dilxwazên ku ji hêla komên civakî ve têne destnîşankirin têne hîlbijartin. Dema wezîfeya endamên meclîsê bi salekê ve sînorkirî ye, û kesek dikare herî zêde du caran were hîlbijartin, ne li pey hev. Erkên sereke yên meclîsê ew in ku xebata Meclîsa Gel organîze bike, bicîhanîna biryaran misoger bike, û karûbarên dewletê çavdêrî bike. Di Konseya Pênc Sed de, bi taybetî esilzade serdest in û ev konsey hin erkên wekî diyarkirina rojeva Konseya Gel hene. Hemû rêvebir û karmendên giştî yên di polîsan de di bin kontrola vê konseyê de ne û hemû hêmanên leşkerî yên polîsan di bin kontrola vê konseyê de ne. Desthilata Konseya Gel ji hêla Areopagus ve sînordar e, ku sînorên desthilatdariya wê bi tevahî ne diyar in. Areopagus bi gelemperî komek esilzadeyan e ku ji hêla arkontên ji çîna arîstokrasîyê ve têne hîlbijartin pêk tê. General hene ku paşê di vê pergale de têne girtin û ji hêla gel ve têne hîlbijartin. Ev generalîtî dikare sal bi sal were domandin û bi piranî ji nav çînen dewlemend tê hîlbijartin (çav: Freeman, C. (2003). *Egypt, Greece and Rome (Ancient Mediterranean Civilizations)*).

Karûbarên leşkerî di bin berpirsiyariya konseya lijneyek stratejî a bilind de ne. Generalên di vê konseyê de di dema şer de herêma xwe ya komî fermandar dikin. Desthilata Polemarchus bi serokatiya rûmetî ya encumena şer ve sînordar e. Di encuma hîlbijartina generalan ji çîna dewlemend û zêdebûna bandora wan bi demê re, Atîna hêdî hêdî ket bin bandûra çîna arîstokrat. Ostrakîmos rêbazek e ku ji hêla Cleisthenes ve tê bicîh kirin da ku îhtîmala guhertina rêzîknameya damezrandî bi ji nû ve danasîna zordariyê ji holê rake. Di rêzîknameya hiqûqî ya Atînayê ya kevnar de, ev têgeh behsa sirgûnkirina welatîyekî Atînayî ji Atînayê bêtî windakirina milk û mafên wî yên sîvîl dike (çav: Jones, N. F. (2008). *Politics and Society in Ancient Greece*. London: Praeger).

Sepandina rêbaza diyarkirî weha ye: Di destpêka salê de, Encûmena Pênc Sed ji Meclîsa Gel dipirse ka ew dixwazin serlêdana "ostrakîmos" bikin. Ger piraniya Meclîsa Gel deng bide, civînek din ji bo dengdanê tê lidarxistin. Di vê civînê de, her endam navê kesê ku ew dixwazin sirgûn bikin li ser perçeyek seramîkê ya bi navê "ostraka" dinivîse. Di encamê de, eger şeş hezar welatî beşdarî civînê bibin û piraniya beşdaran dengê xwe bidin sirgûnkirina bersûc, kesê têkildar ji bo deh salan ji Atînayê tê

sirgûnkirin (Çav: Cartledge, P. (2016). Democracy: A life. New York: Oxford University Press).

Dema ku saziyên ramyarî yên wê serdemê têne nirxandin, tê dît ku demokrasiya girêka Kevnar demokrasiyeke hindikahî bû. Sedema sereke ya vê yekê ew e ku hejmara kesên ku di wê serdemê de mafên ramyarî hebûn û çarçoveya wan pir teng bû. Ji ber pênasekirina têgeha hemwelatîyê di civakê de, tenê beşek piçûk a civakê dikare beşdarî saziyên diyarkirî bibe û beşek mezin a civakê ji van mafên ramyarî bêpar e. Têgeha demokrasiyê li girêka Kevnar bi rastî dikare wekî beşdariya siyasî were hesabandin û hêmanên bingeîn ên demokrasiya hemdem ên wekî parastina takekesan li dijî hikûmetê û hindikahî li dijî piraniyê di wateya nûjen de nagire nav xwe.

Di sedsala 5an a b.z de, bi taybetî bi Şerên Farisan re, dema ku girêka Kevnar bû navendek bazirganî, çand û hunerê, têgihîştinên olî, rewîstî û felsefî yên heyî dest pê kirin ku werin pirsîn û ji nû ve werin şîrovekirin. Di rewşa girêka Kevnar de, bi taybetî forma demokratîk a heyî ya hikûmeta Atînayê û gihîştina gihîştina civakî bi vî rengî bû sedema têgihîştin û veguherînek mirov-navendî. Li Atînayê, ku demokrasiya rasterast tevî kêmasiyên wê jî baş bicîh hanî, gelek meclîs hebûn ku tê de welatîyên azad mafê wan hebû ku werin hilbijartin ger xwedî şîyanên pêwîst bûn.

Lêbelê, Atînayê guherînek ramyarî ya bilez dît ku tê de hikûmet bi berdewamî li ser hevrasta (eksena) demokrasiyê, arîstokrasiyê û olîgarşiyê diguherîn. Ji ber vê yekê, Atînayê dest bi zivîrîna ber bi ramanên ku mirovan dihêlin ku berê xwe bidin xwe û mirovan di pêş de dihêlin.

Di serdema Sofîstan û Sokrates de, tundiya gotaran ku mirovan didin pêş û di hawîrdora wan a civakî û ramyarî de behsa wan dikin, çêbû. Bi balkişandina ser mirovan, Sofîstan ramanên Girêka Kevnar ên wekî rewîst, dewlet, qanûn û civak şêkil dan. Di encama pêşketinên demokratîk ên li Atînayê de, şertê serkeftinê di vê hawîrdorê de baş axaftin û razîkirina yên din bû. Tenê bi vî rengî welatîyan derfet dît ku ramanên xwe di civînên giştî de qebûl bikin. Sofîstan bersiva vê hewcedariyê dan û valahiya çandî di nav pergala demokratîk de tijî kirin. Dema ku Sofîstan ji aliyekî ve hewl dan ku bingeîn çanda demokratîk ava bikin, wan hewl da ku ramana civaka arîstokratîk ji holê rakin û valahiya ku dê di encamê de derkeve holê tijî bikin. Sofîstan pêşî hewl dan ku bawerîya ku rastî yek e û neguherbar e ji holê rakin. Ji ber ku

qebûlkirina rastiye wekî rastiya yekane û mutleq tê vê wateye ku nirxandinên ku ji ber hebûna aristokrasiye bi salan li ser civake hatine ferzkirin dê neguherin, û dê pir dijwar be ku rejîmek demokratîk li ser vê bingehe were damezrandin. Protagoras rewşa ku rastî dikare ji mirovekî bo mirovekî din biguhere û rastiye mutleq tune ye bi gotina "Mirov pîvana hemû tiştan e" kurteber kir (çav: Freeman, C. (2003). *Egypt, Greece and Rome (Ancient Mediterranean Civilizations)*).

Sofîzm hemû nêrînên xwe li ser cîhanek nisbî û guhêrbar ava kir û îdîa kir ku tişteke wekî dewlet an pergala hiqûqî tune ku ji bo hemû kesan derbasdar be. Li gorî Sofîstan, desthilatdarî di bingeha dewletê de ye û ji ber ku mirov qels in, wan hîlbijartine ku di civakekê de bi peymanek ku li gorî berjewendiyên wan be bijîn. Lê sofist bi helwestek rexnegir in. Bi gelemperî, Sofîst dikarin wekî tevgerê werin îfade kirin ne wekî dibistanek ramanê. Ne tesaduf e ku destpêka tevgera Sofîst li Atînayê bi demokrasiye ve girêdayî ye. Lêbelê, gotina ku xala destpêkê ya vê tevgerê Atînayê ye ne rast e. Ji ber ku Sofîstên navdar ên serdema destpêkê (Gorgias, Protagoras, hwd.) jêhatîbûnên xwe bi rêya ceribandina pratîkî di demokrasiyên xwe yên herêmî de bi dest xistine. Sofîst Faktora ku wan anî Atînayê ne azadiya axaftinê ya li wir bû, lê dewlemendiya Atînayê û nifûsa wê ya mezin bû ku dikaribû perwerdehiya retorîkê bide. Di encamê de, sofist neçar man ku debara xwe bikin ji ber ku ew ne dewlemend bûn. Ji ber vê sedemê, ew li Yewnana Kevnar geriyan û jêhatîyên ku ji bo serkeftina di siyaset, hiqûq û retorîkê de hewce bûn fêrî mirovan kirin. Cihê ku van xizmetan herî zêde hewce dikir, bi xwezayî Atînayê bû ji ber hebûna demokrasiye (çav: Robinson, S. R. (2008). *The Political Background of the Sophists at Athens*. In P. O'Grady (Ed.), *The Sophists: An Introduction* (pp. 21-30). London: Bloomsbury Academic).

Xuya ye ku peyva sofist di destpêkê de bi wateya mirovê aqilmend hatiye bikar hanîn. Bi rastî, Solonê Atînayê ji hêla Herodotus ve wekî sofist, ankû mirovê aqilmend, hate binavkirin. Bi Platon re, têgeha sofist avahiya xwe ya erênî winda kir û wekî têgehek neyînî hate wesfandin. Platon vê têgehê bikar hanî da ku rewşên wekî dabînkere aqilmendiya derewîn, şarlatanek ku îdîa dikir ku dikare aqilmendiya rastîn fêr bike û sextekarek rewşenbîrî îfade bike. Têgeha sofist, ku bi Platon re wateyên neyînî bi dest xist, wekî têgehek ku wateyên neyînî diafirîne derbasî zimanên Ewropî jî bû. (çav: Cartledge, P. (2009). *Ancient Greek Political Thought In Practice*. New York: Cambridge University Press).

Piştî Sofistan, Sokrates şaşiyên ramyarî û nirxandinên xelet li girêka Kevnar, ku di guhertinên ramyarî û civakî yên bilez de derbas dibû, dît û li rêyên rastkirina wan geriya. Li gorî Sokrates, zanîn û raman bingeha edaletê ne, û edalet ne nisbî ye û nirxek e ku li her derê yek e. Mirovekî zana ew kes e ku meyla wî ber bi edaletê ve heye û li gorî qanûnê tevdigere. Sokrates di felsefeya xwe de girîngiyê dide rewîstê û pêşniyar dike ku civak ji hêla mirovên rewîstî û zana ve were birêvebirin, ne ji hêla esilzadeyan ve.

Bêaramiya ramyarî, nakokî û şerên ku di dema wî de hatine jiyîn bandûrek mezin li ser avakirina ramanên ramyarî yên Platon kir. Platon di dema Şerê Peloponêsê de ji dayik bû û mezin bû. Atîna di dawîya şer de têk çû û şerekî navxweyî dest pê kir. Platon têkçûna Atînayê ji hêla Spartayê ve di vî şerî de wekî qelsiya demokrasiyê dît û ji ber vê yekê di ramanên xwe yên ramyarî de demokrasiyê wekî modelê hikûmetê ya neserkeftî pêşkêş kir. Di vê çarçoveyê de, li gorî Platon, demokrasî heman tiştî wekî elaletê tê wateya, ku biryar bi tevahî bi motifên hestiyarî û berjewendiya xwe têne girtin. Piştî şer, Atîna ket bin desthilatdariya "Sî Zordaran" û vê hikûmetê dest bi zîlm û zordariyê li ser gel kir û hikûmet dest bi guhertinê kirin ku yek ji wan di dawîya her zêdebûnê de bi yeka din hate guhertin. Dema ku rejîma Sî Tîran hilweşe, demokrasî cihê wê digire, lê vê carê rejîma heyî dê Sokrates bi mirinê mehkûm bike, û nerînên ramyarî yên Platon dê di çarçoveya dij-demokrasiyê de pêş bikevin. Li gorî Platon; ger mirov bi serê xwe xweser bûna, hewcedariya avakirina avahiyek civakî tunebûya. Civak ji ber ku mirov bi serê xwe xweser nînin, pêk hatiye. Di vê çarçoveyê de, mirov ji bo jîholêrakirina kêmasiyên xwe ji mirovên din sûd werdigirin. Dema ku alîkariya hevbeş a ku behsa wê tê kirin bi awayekî berfireh tê nirxandin, gelek kes ji bo jîholêrakirina gelek kêmasiyan têne cem hev. Dema ku her kes alîkariya hev dike, rêzîkek derdikeve holê. Ev rêzika damezrandî wekî civak tê binavkirin (Platon, "dewlet", p; 310)..

Her çend sedema derketina civakê kêmasî bin jî, ev kêmasî ji hev cuda ne. Di vê rêzîkê de, li şûna ku her kes pir zêde dem li ser çend karan xerc bike, dabeşkirina kar dikare were sepandin. Bi vî rengî, her kes bi karekî mijûl dibe, ku ew rewşa mentiqî ye. Ji ber ku rêzîknameya civakî li ser alîkariya hevbeş ava bûye û ji ber ku mirov bi xwezayî ne dişibin hev, divê mirovên di civakê de bi karên cûda re mijûl bibin. Ji ber cûdahiyên di xwezayê de, dê di berjewendiya hem civakê û hem jî takekesan de be ku mirov kar dabeş bikin û di warên ku ew tê de jêhatî ne de pîspor bibin.

Her çend Platon li ser bingeha cihêrengiya pêdiviyên avahiyek civakî ya organîzmatîk diafirîne jî, ew rewşa xwe ya îdeal û têgihîştina xwe ya civakê bi van pêdiviyên bingehîn bi dawî nake. Lingê yekem ê civaka ku tê avakirin aborî ye û avahiyek civakî ye ku bi rêya aboriyê tê avakirin. Lêbelê, her ku civak berfireh dibe, civaka ku tê afirandin dê hewce bike ku were parastin. Di vê nuqtayê de, piştî ku dibêje ku yên ku berdewamiya jiyanê peyda dikin nikarin wekî yên ku dê xizmeta leşkerî bikin bin, ew çînek îmtiyazdar di civakê de diafirîne ku bi hevoka "divê leşker bi xwezayî mîna filozofek be, û divê ew jî bihêz û hêrs be" bi karên rojane yên normal ên civakê re mijûl nabe.

Di vê çarçovê de, li gorî Platon, ku dewletê wekî civatek li ser bingeha "xwestekan" dihesiband, bi tevlikirina çîna leşkerî, dewlet niha wekî rêxistinek leşkerî ya li ser bingeha "ruh" û an 'giyanê' derketiye holê. Avahiya civakî ya ku ji hêla Platon ve hatî pêşbînîkirin, avahiyek civakî ya organîzmatîk e ku li ser bingeha prensîba dabeşkirina kar e. Li ser bingeha vê avahiya civakî, dewleta îdeal li ser bingeha hilberîn, parastin û rêveberiyê tê dabeş kirin, û ev sê çînên civakî bi rêzê ve hilberîner, parêzvan û rêvebir in. Çîna li jorê hiyerarşiyê di dewleta îdeal an avahiya civakî ya Platon de çîna rêvebiran e, û yên di vê çînê de filozof in ku li pey zanîne ne û fezîleta wan şehrezayî ye. Nakokiya bingehîn di avahiya dewleta îdeal a organîzmatîk de ku ji hêla Platon ve hatiye sêwirandin ji hêla Barker ve wiha tê vegotin: Xeletiya bingehîn a dewleta îdeal a Platon ji cudakariya têgihîştina wî ya hişê mirovan derdikeve, ne ji têkiliya dewletê bi hişê mirovan re, û sependina vê cudakariyê li ser dewletê û sependina despotîzmê li ser dewletê bi rêya têgeha aqil.

Di rêza civakî ya organîzmatîk de ku wî sêwirand, Platon milkê taybet ji bo çîna parastvan û serdest qedexe dike û pergalek li ser bingeha milkê hevpar qebûl dike. Her çend ev têgihîştin hewl tê dayîn ku were hanîn komunîzmê jî, ew ji hêla armancê ve ji komunîzmê cuda ye. Her çend armanca sereke ya ramana milkê hevpar di sosyalîzmê de ew e ku bigihîje asta herî bilind a bextewariya mirovan bi awayekî ku tevahiya civakê vedihewîne, milkê hevpar ku li vir tê behs kirin têgehek qurbaniyê ye ku dihêle çîna parastvan û serdest a ku ji wan derdikeve xwe ji xwestekên madî dûr bixe û nîrxek hindik bide razîbûna xwe. Piştî eşkerekirina modela dewleta îdeal, Platon îdîa dike ku tu hikûmetek herheyî nîne û hemî hikûmet di çerxek de ne ku li dû hev in. Dema ku vê yekê diyar dike, ew hevoka (Platon)"her dewletek, her tiştê ku çêdibe bi mirin e" bikar tîne. Li gorî Platon, pênc formên dewletê hene. Ev in;

arîstokrasî, timokrasî, olîgarşî, demokrasî û tiranî. Arîstokrasî serweriya çêtirîn e, ankû çînek zana û rewstî ya. Tîmokrasî şêweyekî hikûmetê ye ku piştî gendeliya arîstokrasiyê derketiye holê û ji aliyê leşkeran ve hatiye serdestkirin û di navbera arîstokrasî û olîgarşiyê de ye (Platon, 'dewlet', p; 312).

Taybetmendiya herî girîng a vê hikûmetê ew e ku evîna navdarî û rûmetê di asta herî bilind de ye. Di vê hikûmetê de ne mimkûn e ku mirovên zana werin ser desthilatdariyê. Rûmet, hewesa ji bo pêşveçûnê û evîna pereyan di hikûmetên timokratîk de dibin taybetmendiyan serdest û di dawiyê de mirovên herî dewlemend desthilatdariyê digirin ser xwe û bi vî awayî olîgarşî derdikeve holê.

Platon olîgarşî wekî sistemek pênasê dike ku tê de dewlemend li ser xizan serdest in (Platon, dewlet, p; 316). Di van hikûmetan de, dewlemend bi rêzdarî tînin dîtin û xizan tînin biçûkxistin, û rêveberiya dewletê li gorî mîqdara dewlemendiyê di navbera dewlemendan de tê belavkirin. Ger xizan ji pevçûnê bi ser bikevin dema ku civak di nav du komên dijin de, dewlemend û xizan, dabeş dibe, demokrasî dê derkeve holê (Platon, dewlet p; 325). Demokrasî wekî encama xwesteka ku bi qasî ku pêkan dewlemend be û birçîbûnek bêdawî ji bo kelûpelan derdikeve holê. Kesên ku di vê sistema ramyarî de dijîn, ku wekhevîyek tund diparêzin, dê bi îdiaya ku mafê wan ê her tiştî heye, zêdebûnê bigihînin tundrewiyê. Her çend ev rewş di nihêrîna pêşîn de baş xuya bike jî, nebûna rêz û qaîdeyek diyarkirî, an jî rasttir jîngeha wekhevî û azadiya bêdawî ku ji ber azadiya zêde ya girseyan û piraniyê derdikeve holê, dê demokrasiyê veguherîne zordariyê (Platon, dewlet, p; 330-333). Dema ku ew kesên ku gel birêve dibin nikaribin daxwazên gel bicîh bînin, di civakê de kaosê çêdibe û zordarî dê ji demokrasiyê derkeve. Tevî vê taybetmendiya demokrasiyê, demokrasî di dabeşkirina Platon de wekî rejîma xirab nayê hesibandin. Helwesta neyînî ya Platon a li hember rêveberiya demokratîk di rastiya de bi avahiya civakî ya organîzmatîk a ku ew diparêze re li hev dike. Ji ber ku Platon haydar e ku hemî mirov ji hêla fîzîkî û derûnî ve ji hev cuda ne. Bi heman awayî, ew îdîa dike ku ne hemî mirov ji bo rêveberiyê guncaw in û ku berdewamiya dewletê di rewşek wusa de nayê misoger kirin (çav: Lange, S. (1939). Plato and Democracy. The Classical Journal, 34(8), 480-486).

Rastiya ku wî dudil bû ku daxuyaniyên ku dê girseyan razî bikin bi tevgerîna berevajî şert û mercên serdemê bike jî bi awayê ramanê ku ew pêşkêş dike re nakok e. Gumanên bîngehîn ên Platon li ser demokrasiyê

ji wê rastiyê derdikevin ku xwestek û daxwazên mirovan bêsînor in û liyakat û jêhatî têne paşguh kirin. Ew fikar dike ku civatek ku bi azadî û xwesteka zêde serdest e, ku tê de liyakat û jêhatî tune ne, dê veguhere pêkhatinek civakek destpêkê ku tê de yên bihêz serdest in. Ji hêla din ve, tîranî şeweyek hikûmetê ye ku di encama yek ji demagogên ku îdîa dikin ku civakê ji xerabiyê diparêzin, û raya giştî ji vê sozê qanîh dikin, derdikeve holê. Platon veguherîna ji demokrasîyê ber bi tîranîyê wekî "bersiva azadiya zêde koletiya zêde ye" diyar dike (Platon, dewlet, p; 335). Hêza ku bi retorîka xweş-xuya tê bidestxistin, dê paşê were hewl kirin ku bi rêya tundûtûjîyê were xurt kirin. Platon bi van hevokan diyar dike ka çawa kesê ku ji hêla gel ve tê ser desthilatê vediguhere tîran: "Dema ku kesek ku tê ser desthilatê dibîne ku gel guh dide her tiştê ku ew dibêje, ew dest pê dike ku wan neçar bike ku çi bixwaze bikin. Ew serî li rêbazek dide ku mirovên mîna wî jê hez dikin, sûcdarkirina mirovên din, her kesî bir dadgehê, kuştina kesekî, lekekirina destên xwe bi xwîna dijminên xwe, sirgûn û cezayên mirinê bi berdewamî têne dayîn." (Platon, dewlet p: 338). Di tîranîyê de, serdest tenê dixwazin berjewendiyên xwe têr bikin, û ev şeweya hikûmetê xirabtirîn şeweya hikûmetê ye ku Platon diyar kiriye.

Bingeha felsefeya ramyarî ya Platon ji hêla ramanan ve pêk tê. Li gorî vê, ya rastîn û mutleq gerdûna ramanan e û gerdûna li derveyî vê gerdûna wêneyan e. Li ser bingeha vê cudahiyê, ew avahiyek civaka organîzmatîk a li ser dabeşkirina kar vedibêje û kesê ku divê li serê vê civakê be wekî rêveber -filozof tê destnîşan kirin ku rastiyê li derveyî gerdûna wêneyan dibîne, ankû li şûna siya ku rastiyê nîşan dide, ku ew jî nîşaneyên rastîyan in. Platon îdîa dike ku tu şeweyek hikûmetê dê herheyî nebe û hemî dê di demê de biguherin, ku yek ji wan dê veguhere ya din, û her çend ew dibêje ku her zêdebûn bi rastî xirabûna pergala hikûmetê tîne, ew xirabûna demokrasîyê jî bi wekhevî û azadiya bêdawî ve girêdide. Arîstoteles, ku xwendekarê Platon bû, ew jî mîna mamosteyê xwe ramanwerek li dijî demokrasîyê bû, lê ew ne alîgirê civatek wekhev bû jî. Lêbelê, ji ber ku ew ji hêla nîrxandinên nîrxan ên çîna navîn a pêşkeftî ve bandûr bû û rêbazek zanistî ya li ser bingeha çavdêriyê bikar hanî, beşdariya Arîstoteles ji bo demokrasîyê ji beşdariya mamosteyê wî mezintir bû. Arîstoteles wekî kesê ku projeya ku di metnên Platonîk de di warê rewîst û ramyariyê de hatî destnîşan kirin domand tê dîtin. Ev rewş bi rastî wekî nêrînek heterodoks derdikeve holê dema ku tê hesibandin ku Platon û Arîstoteles di wateya kevneşopî de xwedî nêzîkatîyên felsefî yên

cûda ne. Nêrîna heterodoks dikare were îfade kirin, wekî ku Dibistana Atînayê ya Raphael diyar kir, Platon her gav li ezman wekî çavkaniya rastiye dinihêrî, di heman demê de Arîstoteles ji bo gihîştina rastiye li ser lêkolîna empîrîk di cîhana ku em lê dijîn tekez kir (çav:Balot, R. K. (2006). *Greek Political Thought*. Oxford: Blackwell Publishing, p; 227).

Dema ku ramanên ramyarî yên Arîstoteles tene nirxandin, sê ji ramanên wî yên herî girîng dikarin ji hêla lêkolînê ve werin hesibandin. Ev ji nêrînên ku dewlet bi xweber wekî encama hewcedariyên xwezayî derketiye holê pêk tînin, ku mirov hebûnên civakî-ramyarî ne, û ku dewlet li ser kesan girîngtir e. Arîstoteles mirov wek hebûneke civakî-ramyarî pênasê dike, û ji ber vê sedemê, piştî ku dibêje ne gengaz e ku ew bi tena serê xwe bijî; ew dibêje ku kesên ku ji bo bidestxistina bextewariyê û bicîhanîna pêdiviyên xwe li hev dicivin civakê, bi gotineke din, dewletê pêk tînin. Ew her wiha dibêje ku forma herî bêkêmasî ya vê avahiya ramyarî polîs e. Ji ber ku polîs forma herî îdeal a civak an dewletê ye ku xweser e. Mirov ji ber pêdiviyên xwe li hev civiyan û malbat, dû re gund ava kirin, û dewlet di dawiyê de bi yekbûna gundan hate damezrandin (Arîstoteles, politics).

Dema ku ji vê perspektîfê ve tê nihêrtin, xala destpêkê ya Arîstoteles ji bo avakirina civakê malbat e, ku saziya herî kevin e ku li gorî qanûna xwezayê hatiye damezrandin. Qonaxa din gund e, û qonaxa dawîn a ku dikare were gihîştin û nirxê li mirovan zêde bike dewlet e. Dema ku fikra Arîstoteles a tevahî berî parçeyan tê lêkolîn kirin, tê dîtin ku dewlet berî malbat û ferdî tê. Li gorî Arîstoteles, eşkere ye ku dewlet hem xwezayî ye û hem jî berî takekesê ye. Di rastiye de, Arîstoteles dewletê wekî avahiyek xwezayî bi armanc û armancek dibîne. Ji ber ku dewlet avahiyek xwezayî ye, divê takekes û dewlet xwedî armancek hevpar bin û divê her du avahî hevûdu temam bikin. Ji ber vê yekê, armanca dewletê, "jiyana baş", bi armanca takekesê, "eudaimonia" ve tê nas kirin (Barnes, J. (2000). *Aristotle: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, p; 128).

Li gorî Arîstoteles, jiyan a di polisê de tenê jiyan a ku ji bo mirovan bi tevahî xwezayî ye; ji ber ku mirov tenê dikarin armancên xwe yên xwezayî di nav polisê de bicîh bînin. Armanca sereke di felsefeya ramyarî ya Arîstoteles de ew e ku jiyan a ramyarî, ankû dewletê, li şûna takekesê, pêşanî bide. Jiyan a takekesî li derveyî dewletê bi tevahî ne xwezayî ye. Arîstoteles pêşanî û serdestiya dewletê bi hevokên jêrîn diyar dike (Arîstoteles, politics, P, 10):

‘Wekî din, bajar an dewlet li ser malbatê û her takekesek di nav me de pêşanî heye. Ji ber ku divê tevahî berî beşê were. Dest an ling ji tevahiya laş veqetînin, ew êdî dest an ling nabe (lêbelê, mîna ku em dikarin behsa dest an lingê ji kevir hatiye çêkirin bikin, navê wê dimîne). Di encama çalakiyek wusa de, ew ê wînda bibe ji ber ku ew ê hêz û fonksiyona ku wê kiriye ew tiştê ku ew e wînda kiribe. Ji ber vê yekê, em dikarin heman peyvan li ser wan bikar bînin, lê em nikarin bibêjin ku em li ser heman tiştan diaxivin. Ji ber vê yekê, eşkere ye ku dewlet hem xwezayî ye û hem jî berî takekesê ye.’

Arîstoteles malbat wekî civaka mirovan a yekem dît ku koka dewletê diyar kir, û malbat saziya yekem e ku tê de têkiliyên bingehîn di navbera mirovan de çêdibin. Arîstoteles paşê malbat lêkolîn kir û ew heta beşên wê yên herî piçûk dabeş kir û dahûr kir. Bi dabeşkirina malbatê bo beşan, sê cot derdikevin holê wekî efendiyê-kole, mêr-jin û bav-zarok (Arîstoteles, politics).

Ev cot taybetmendiyên serwer ji aliyekî ve û yên ku têne rêvebirin ji aliyê din ve diyar dikin, di heman demê de binesaziya formên rêveberiyê jî ava dikin. Mijara sereke ku Arîstoteles girîng dît û li ser sekinî, têkiliya di navbera efendiyê û kole de bû, ankû serwer û yên ku têne rêvebirin. Li gorî Arîstoteles, kole amûrek zindî ye ku dê alîkariya efendiyê xwe bike ku bijî (çav: Johnson, C. N. (1990). *Aristotle’s Theory of the State*. New York: Palgrave Macmillan)

Piştî ku kole bi vî rengî pênase kir, Arîstoteles dibêje ku di navbera mirovên azad û koleyan de cûdahiyek heye, û kesê ku dikare tiştên pêwîst bi aqilê xwe pêşbînî bike, bi xwezayî serwer û efendiyê ye. Lêbelê, yên ku van tiştan bi hêza xwe ya laşî dikin kole ne û ji hêla xwezayê ve têne rêvebirin (Arîstoteles, politics.).

Arîstoteles têgehên azadî û mafan bi rêya têgeha hemwelatîbûnê pênase dike. Ji ber vê sedemê, azadî mafek e ku tenê ji welatiyan re tê dayîn. Ji ber ku kole ne welatiyan in û hin kes ji xwezaya xwe ve kole ne, ji bo van kesan xwezayî ye ku kole bin. Kesek ku ne ya xwe ye lê ya kesekî din e, ji xwezaya xwe kole ye. Ger kole kelûpelek be, wê hingê ew amûrek e ku alîkariya kiryarên xwediyê xwe dike û dikare ji wî were veqetandin. Kole dikarin jiyanek baş bijî, lê kole ne xwediyê azadî û mafan in (Balot, R. K. (2006). *Greek Political Thought*. Oxford: Blackwell Publishing, p; 239).

Bi tekez kirina serdestiya hiş li ser laş, Arîstoteles serdestiya efendiyê li ser kole û serwerê li ser yê ku ji hêla xwezayê ve tê rêvebirin rewa dike û

tekez li ser avahiyek civakî ya newekhev dike. Bi kurtasî, cudahiya di navbera serwer û yê ku têne rêvebirin de bi xwezayî tê pejirandin û di vê xala cudahiye de, fezîlet hene ku her kes xwedî ye. Lêbelê, fezîletên serwer û yê ku têne rêvebirin ne yek in; dema ku fezîleta yekî ew e ku hukum bike, fezîleta yê din ew e ku were rêvebirin. Dema ku welatîye di civakê de pênasê dike, Arîstoteles dibêje ku welatîye; Ew dibêje ku hin kes hene ku erkên yasayî, siyasî û îdarî digirin ser xwe û pîvana welatîye wekî "welatîye bi wateya tevahî kesek e ku di îmtiyazên hikûmetê de para wî heye" diyar dike (Arîstoteles, politics).

Li gorî Arîstoteles, her şêweyek hikûmetê têgihîştinek cûda ya welatîye heye û têgihîştina wê ya welatîye ew e ku koleyan, hunermendên biyanî û kesên ku di karên ku ji bo pêşxistina erdemên ramyarî ne guncaw in de dixebitin nagire nav xwe, û divê mafên ramyarî ji van koman re neyên dayîn. Arîstoteles têgeha welatîye bi gelemperî bi rêya rejîman pênasê dike. Ji ber vê sedemê, rejîmên cûda şertên cûda ji bo statuya welatîye diyar dikin. Arîstoteles vê rewşê wiha diyar dike (Arîstoteles, politics):

"Çawa ku destûrên cuda hene, divê cuda yê welatîyan jî hebin - yê ku di bin hikûmet an serweriyê de dijîn. Bi vî rengî, dê di destûrekê de ji bo karker an mûçegirek ku welatîye be pêwîst were hesibandin û di destûreke din de ne gengaz be." Têgeha hemwelatî hêmanek girîng e û hemwelatî dê di rêveberiya ramyarî de para xwe hebe ji ber ku ew biryardan û birêvebirina edaletê kontrol dike. Di vê çarçoveyê de, Arîstoteles pênasê herî tûj a polîsan wekî "dewleta hemwelatî" pêşkêş dike. Bi awayekî taybetîtir, hemwelatî ew kes in ku pergala ramyarî "politeia" parve dikin (çav: Balot, R. K. (2006). Greek Political Thought. Oxford: Blackwell Publishing, p; 245).

Li gorî Arîstoteles, bêtir ku modela rêveberiyê çî be, hêza serdest di dewletê de hemwelatî ne. Modela rêveberiya rast ew model e ku armanc dike ku qenciya hemî welatîyan bike. Ger qenciya her kesî di dewletekê de were hesibandin, di wê yekê de pirsîrêk tune ku rêveberî di destê kesekî an komê an jî gel de be. Modela ku qenciya hevpar dihesibîne her gav forma rêveberiya rast e.

Wekî ku li jor hate gotin, Arîstoteles qenciya hevpar wekî pîvanek bikar hanî dema ku formên rêveberiyê dabeş dikir û, berevajî mamosteyê xwe Platon, wî modelek dewleta îdeal a yekane sêwirand. Li gorî wî, dema ku kesek, kêmtewê an pîranî bi berçavgirtina berjewendîya giştî hikûm dike, modela hikûmetê rast e, lê dema ku ew tenê bi berçavgirtina berjewendiyên komê diyarkirî hikûm dikin, destûrek xelet heye. Li gorî

prensîba berjewendiya giştî; hikûmkirina kesekî ku armanca wî qenciya giştî ye monarşî ye, hikûmkirina hindiknetewe arîstokrasî ye, û hikûmkirina ramyarî (politics) wekî şêweyek hikûmkirinê ku hemî welatî ji bo qenciya tevahiya civakê beşdar dibin, hikûmetên destûrî yên çêtirîn in. Ji guherînên di van hikûmetan de, tîranî ji monarşiyê derdikeve, olîgarşî ji arîstokrasiyê derdikeve, û demokrasî ji hikûmkirina ramyarî derdikeve (Arîstoteles, politics).

Aristoteles wê modelên rêveberiyê wê di rengekê de wê dema ku ew dide ber hev wê di wê temenê de wê li ser têngîna formên ku ew şîrove dikê re wê bikê ku ew bigihijê encamekê. Di wê nûqtneyî de wê, envcama ku ew digihijiyê de wê, di nava jiyane komê û rewşa polisê ku ew wê weke çerçoveyek weke di morfolojiyek bi têngînek civakî û hwd jî wê şîrove dikê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê, ya baştirin li wê gihiştin wê weke 'ya ideal' bê û ev wê weke bingihê wê di rengekê de wê bi hizra platon re wê xwe bide diyarkirin. Li ser wê re wê, ya baştirin wê di rengekê de wê weke encamek felsefeyê û pêşketinên wê yên demê jî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Çi rasthatina ku wê piştî felsefe wê kêmbibê kirina wê hin bi hin wê rêveberî jî wê bi ber keyenî û monîarsîyan ve wê di rengekê de wê bi herikin. Ji wê aliyê ve wê têkiliyek navendî ku mirov li ser fahmkirinê re wê bi felsefeyê û rêveberiyê ve û şêwayê wê û baştirîniya wê re wê li wê bihizirê wê weke ku wê xwe bide diyarkirin.

Di wê serûwane lêgerina li ya baştirin jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê û awayê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê hinekê li ser wê bisekinê bê. Ev wê di demên piştî ên serdema navîn de wê teqez wê rêveberîyên mutlaq wê bi xwe re wê di rengekê de wê derxina li pêş û wê di wê temenê de wê, şêwayekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ew ya baş û an baştirin jî wê di hizir û an hizirkirinê de wê weke fêrsek fahmkirinê a ku wê di têngînek rûhanî de wê xwe êdî wê bide diyarkirin û jiyandin wê êdî wê bi wê re wê weke ku wê bibê.

Di aslê xwe de heta ku mirov wê were serdema navîn wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê dewletên cihê wê, modelên wê xwe bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê têngîna dewleta serdest û an weke ji navendekê dihê rêvebirin wê bi wê re wê bi demê re wê weke ku wê derkeve li pêş. Di rengê dewletên uniter ên demên piştî wê pêşkevin de

wê hin bi hin wê di têtînek weke ya idealiya wê de wê, pêşkevin. Herî wê de wê, di demên destpêka serdema navîn de ku wê, di nava manîyan de wê li beşek kurdistanê wê were jiyankirin wê di aslê xwe de wê ji wê ne cihê wê weke formek wê bê.

Di wê nûqtîyê de wê gitina 'dewleta pîroz' û an ya 'dewleta xwûdê' ku wê augustînius wê werênê ser ziman wê di wê warê de wê karibê wê têtîhê wê di rengekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev alî ku mirov wê hinekê li ser wê disekîne wê weke aliyekê wê yê giring ku wê ji pêşketina demên kevnera wê bi ber ya dewletbûna serdema navîn a ne laîq ve wê çawa wê herê wê di wê temenê de wê karibê wê hinekê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê bide diyarkirin.

Lê ev şîroveya ku me li jor wê hinekê di çerçoveya hizrên platon û aristo de wê kir jî wê bi demê re wê çawa wê modelekê û formekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê karibê wê di dewama wê de wê ji du alîyan ve wê fahmbikê. Yek wê ji aliyê modelî wê were lê hizirkirin û ew hatiya hanîn li ser ziman û dahûrkirin ve bê. Lê ji aliyê din ve jî wê weke ku wê bi yeknavendî ku wê were lê hizirkirin wê weke ya dewleta xwûdê û hwd re ku wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê karibê wê di modelekê de wê li wê bihizirê bê. Modela dewleta xwûdê a piştî serdemên kevnera wê ber ku wê azmûna van herdu aliyên hizirkirinê wê di xwe de wê bihawênê wê, hinekê wê komplîke bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku ew di rengekê de ew were ji hev derhanîn. Di wê temenê de wê ev model wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê çawa wê fahmbikê bê.

Têtîna dewleta îdeal a platon wê di wê temenê de wê, bi mejuyê mirovan re wê, bi têtîna xwûdê re wê bê gihandin li îdealîteyekê. Di wê temenê de wê, di wê de wê hemû xweşî wê weke ku wê Augustînius wê di têtîna xwe ya dewletê de wê bihizirê wê bi wê re wê karibê wê bihizirê. Ev wê weke dîmenê ya ku ew weke di gotina bihûştê de dihê lê hizirkirin wê çawa wê li ser rûyê ardê wê were lê hizirkirin wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, fêrsa dewleta augustînius wê ji dualîyan ve wê dikarê wê weke têtînek komplîke wê fahmbikê. Yek ku wê bi azmûnên felsefeyê ku wê bi wê re wê berê weke were lê hizirkirin wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bibê. Lê ser wê re wê, dîmenekê din wê augustînius wê bi têtîna dewleta xwûdê wê were li wê hizirkirin. Ev gotina dewleta

xwûdê ku em têngînekê bi gotina platon a idealê re wê bi wê re wê bikin wê demê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi têngîha bihuûştê û hizirkirina li navaroka wê gotinê ku ew dihê kirin wê bi wê re wê di dîmenekê rasyonel ê li ser rûyê ardê de wê weke ku wê bixwezê ew li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê model û forma dewletê a piştî serdema kevnera wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke dîmenekê wê hebê. Yê dema serdema kevnera ku ew ji xwe hê di xwe de wê ne xwediyê safîbûnekê bê wê di rengekê de wê piştî wê bi wê dîmen û gotina dewleta xwûdê re wê di çerçoveya xosletên wê yên teolojîkî ên serdema navên de wê bê xwestin ku ew bê gihandin li wê encamê a bo serdemê.

Di wê nûqtayê de wê, di wê temenê de wê yekkirin wê, di wê temenê de wê weke hev kirin û an weke hev gihandina li têngînek baweriyê û hwd wê bi wê re wê weke aliyê wê yê gihiştî ê ji yek navendê ku wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke ku wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, dêmenê serdema navîn ê dewletî wê bi têngîna idealê a azmûnkirina wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bê xwestin ku ew were azmûn kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Tabî wê di dewama wê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê wê têngînên weke demokrasîyê û hwd jî wê çawa wê bi wê re wê li hev bikin û an nekin wê bi wê re wê, karibê wê, bi wê yekê re wê li wê bihizirê. Di dewleta platon û aristo de wê bi çîna serdest û yên azad û hemwelatî û hwd re wê bi sînor bê. Ev jin, zaro, kole û hwd wê weke girseyên dervî wê bin.

Mijare lêpîrsîna têngîna dewletê a serdema navîn wê hinekê jî wê li ser têngîna idealê û an dewleta idealê a platon û hwd re jî wê bibê. Weki din wê hizrên aristo jî wê di wê temenê de wê temenekê lêpîrsînê wê di rengekê de wê, biafirênê. Di aslê xwe de wê ew fêrsa ji ya serdema kevnera pêşdetir çûnê ku wê di rengekê de wê bide diyarkirin û wê di xwe de wê weke bigihijênê fahmkirinekê wê bibê. Wê li ser wê re wê têngîha dewletbûnekê wê bide diyarkirin. Sînorê baştirbûnê wê nede

diyarkirin û ev wê hertimî wê di xûy û kirin û tevgerê de wê bi wê re wê di regekê de wê bi təkiliya nava mirovan re wê bide diyarkirin.

Farqe dewleta serdema navîn wê ew bê ku ew girseyên weke kole wê weke 'komên iteatkar' wê di regekê de wê werina dîyarkirin. Wê vê carê wê di regekê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dewleta serdema navîn a xwûdê wê di wê temenê de wê têgîna idealê wê di regekê de wê weke ku wê derxê li pêş. Di wê derxistina lipêş de jî wê gihiştina ya baştir wê weke fêrsekê wê di fahmkirinê de wê xwe bide diyarkirin.

Ev wê were dîtin ku wê di nava kiryarên nebaş û têgîna xiyalî a baştir a ku ew weke jî dîmenekê bihûştî dihê hizirkirin wê were dayîn berhev. Di wê temenê de wê weke di zêhnî û hizirkirinê de wê ev wê weke dîmenekê azmûnkirinê a nava baş û nebaşîyê de wê xwe di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Wê jî wê dikarê wê di regekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê di regekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê têgîna dewletîtiya serdema navîn wê di demên piştê wê, dîmenekê çawa wê derkeve li pêş wê karibê wê hinekê din di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Ji nîvê sedsala sêzdehan heta nîvê sedsala şanzdehan, rayedarên ramyarî yên li seranserê Xiristiyanîya Latînî teknolojiyên nû yên rêveberiyê yên ku min di nivîsên berê de behs kiribûn bikar hanîn da ku senaryoya dewletbûna serwer a ku min di şîroveya xwe ya li jor de behs kiribû bicîh bînin. Bi kêmanî di destpêkê de, bicîhanîna vê senaryoyê li hember paşxaneya tevliheviya ku Xiristiyanîya Latînî ya destpêka sedsala sêzdehan diyar dikir, tê vê wateyê ku yekîneyên ramyarî yên encam ji bilî dewletên hişk, cuda û ji hêla axê ve cuda tiştêk bûn. Bi rastî, tam berevajî: mîrata serdema feodal a berê nîşan didan, ev avahiyên ramyarî bi awayên pîralî û tevlihev li hev diketin û hevûdu diqelişandin, û ev yek bû sedema derketina holê ya mîta ku rêzîknameya ramyarî ya serdema navîn tevliheviyek ji rayedarên ramyarî yên hevbeş û netemam bû ku bi awayekî nehevîgirtî li ser hev hatibûn danîn, bi hev ve girêdayî bûn û tevlihev bûn (çav: Holmes, George (1988). The Oxford History of Medieval Europe. Oxford University Press.).

Lêbelê, di sedsalên çardeh û panzdeh de, bicîhanîna pêşverû ya vê senaryoyê tê vê wateyê ku ev yekîneyên ramyarî bêtir dişibin îdeala dewleta serwer a platon. Bê guman, ev qet pêvajoyek xêzikî nebû; guhertinên şer û nakokiyên navxweyî yên li ser dadwerî û mafan bi hev re bûn da ku piştrast bikin ku polîtîkayên weha dikarin hêvî bikin ku berfireh bibin û teng bibin û di qonaxên entegrasyon û hilweşîna nisbî re derbas bibin. Ne jî yekreng bû: leza ku rayedarên ramyarî teknolojiyên nû yên rêveberiyê bikar hanîn da ku rewşa dewletbûna serwer bicîh bînin, ji herêmek bo herêmek diguhere. Lêbelê, tevî van hemûyan, di van sedsalan de meylek giştî ber bi yekbûna dewletên herêmî ve dihat dîtîn. Her çend di sala 1250 de polîtîkayên weha kêr, qul û nakokî bûn, lê di sala 1550 de ew dewletên kêr-zêde yekbûyî bûn ku îdeala dewletbûna serwer nîşan didan - her çend her gav bi netemamî be jî.

Îdeale dewletê wê di rengekê de wê, têgîna giştîbûnê û hiyararşîya wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bide diyarkirin. Ev wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Lê ev dewletên serdema navîn çawa xuya dikirin? Bi kurtasî, bicîhhanîna vê rewşa dewletbûna serwer ne tenê cureyek dewletê, lê çend guhertinên cihêreng li ser mijara dewletbûnê derxist holê. Yên herî gelemperî û girîng ji van keyenî, mîrektî, komîn û hevgirtinên xweser bûn.

Keyentî wê wek civatek ramyarî ya xakî bû ku bi adet, qanûn û eslê (xeyalî) yê hevpar ve girêdayî bû û ji hêla key an împaratorekî ve dihat birêvebirin ku tu desthilatdariyeke demkî ya bilind nas nedikir. Her çend keyenî berî serdema navîn a dereng hebûn jî, bê guman, di serdema feodal an serdema navîn a bilind de ew vala bûn an jî parçe bûn ji ber ku desthilatdariya giştî pêşî ji hêla mezinên mezin ên dewletê û dûv re jî ji hêla axayên piçûktir ve hate desteserkirin. Û her çend keyan di serdema feodal de gelek maf û îmtiyazên xwe yên dîrokî parastin jî, wan piraniya hêza xwe, û tewra desthilatdariya xwe ya hukimraniyê winda kiribûn. Bi rastî, di keyeniyên wekî Fransayê de key hem ji gelek ji bindestên xwe yên nominal xizantir û hem jî qelstir bû, rasterast ji nasnemeyek keyenî ku ji erdên ku ji hêla duk û kontên mezin ên dewletê ve dihatin birêvebirin pir piçûktir bû, hindiktir hukum dikir. Lêbelê, her ku key û efserên wan dest bi sepandina vê senaryoya çandî ya nû kirin, keyenî ji

nû ve hatin avakirin û ji nû ve hatin zindîkirin, xwe li ser erdên xwe yê dîrokî an xeyalî bi bandûrtir birhan kirin (çav: Holmes, George (1988). The Oxford History of Medieval Europe. Oxford University Press.).

Bi girîngî, van keyeniyên pir caran şiklê "dewletên pêkhatî" girtin - ankû dewletên ku çend civakên ramyarî yê serbixwe di nav xwe de digirtin yek û di heman demê de nasnameyên xwe yê qanûnî yê cihêreng diparastin. Ew wekî encamek meyla di nav keyeniyên serdema navîn a dereng de ji bo birhankirina serwerî û dadweriyê li ser dewletên piçûktir di nav sînorên xwe yê xeyalî an dîrokî de hatin damezrandin; û ji meyla monarşên serdema navîn a dereng ji bo şopandina mafê desthilatdariyê ku wan bi zewacê an fetihkirinê bi dest xistibûn. Di vê pêvajoyê de, avakerên dewletê karakterê serbixwe yê bajar, wîlayet, dukiye û yekîneyên din ên ramyarî ji holê ranekirin. Di şûna wê de, wan van dewletên piçûktir bi rêya patronaj û têkiliyên peymanî yê ku bi awayekî nepenî an eşkere maf û erkên cûda di navbera navend û derdorê de diyar dikirin, xistin bin kontrola keyeniyê (çav: Holmes, George (1988). The Oxford History of Medieval Europe. Oxford University Press.).

Bi xwezayî, keyeniyên serdema navîn yekîneyên ramyarî yê bindest bi rêya navbeynkaran kontrol dikir ku berdewam xweseriya xwe ya girîng bikar dihanîn. Heta radeyeke girîng ku ev yek ji bo karûbarên şerkirinê derbas dibû, ji ber vê yekê dikare were gotin ku keyeniyên serdema navîn amûrên tundûtûjîyê kontrol dikirin an hevrêz dikirin, lê bi eşkereyî monopolîze nedikirin. Ne jî, eşkere ye ku wan serwerî bi awayekî yekreng bikar dihanî; pêvajoya kombûnê dewletên pêkhatî hilberandin, ji keyeniyên yekgirtî yê ku hejmareke piçûk ji "azadiyan" dihevinin bigire heya federasyonên ku bi peymanên yekreng di navbera polîtîkayên navendî û bindest de têne girtin, heya împaratoriyan (di nav de Împaratoriya Pîroz a Romyê) ku navend û derdor bi cûrbecûr rêzîknameyên ramyarî ve girêdayî bûn.

Lêbelê, ne jî keyeniyên pêkhatî yê weha tenê "milkên" feodal an "kombûnên xanedaniyê" yê yek serwer bûn. Her çend beşek ji encama birhankirina mafên feodal û xanedaniyê hatibe kom kirin jî, rasttir e ku têkiliya monarş bi deverên cûda yê keyeniyên pêkhatî re, bi astek anakronîzmê ya maqûl, wekî rêkeftina "federal" were ravekirin ku tê de tac rola hikûmeta federal dileyîst û navendên navbeynkar ên rêveberî, dadwerî û yasadanîne yê polîtîkayên cûrbecûr ên bindest rola hikûmetên eyalet an parêzgehê dileyîst.

Bi awayekê: ji dawiya sedsala sêzdehan pê ve, bicîhanîna rewşa dewletbûna serwer keyeniyên ku serweriya navxweyî (bi şiklê serdestiya dadwerî ya keyenî di nav dewletê de) û serweriya derveyî (bi şiklê nenaskirina tu desthilatdariya dadwerî ya jorîn - di mijarên demkî de - li derveyî dewletê) îdia dikirin û bikar dihanîn; desthilatdariya serwer bi navê aşî, edalet û ewlehiyê rewa dikirin û bikar dihanîn, tundûtûjiya taybet tepeser dikirin û dewletê li dijî hêrişa derveyî diparastin; û armancên aşî, edalet û ewlehiyê di nav civakên ramyarî yên herêmî (her çend carinan pêkhatî) de dişopandin ku ji hêla keyek ve û bi rêya navendên îdarî yên tacê têne rêvebirin. Xala sereke ya argumana min, li vir wekî li deverên din, ne ew e ku dewletên serwer ên bi tevahî pêşketî ji salên li dora 1300 û pê ve Xiristiyanîya Latînî û hwd dagir kirine, lê ew e ku nivîsareke damezrîner a dewletbûna serwer xeyala ramyarî ya serdemê diyar kiriye (çav: Holmes, George (1988). *The Oxford History of Medieval Europe*. Oxford University Press.).

Mîrnişînî bi keyeniyê ve girêdayî bû. Mîrnişînî civatek ramyarî ya herêmî bû ku ne ji hêla keyekî ve, lê ji hêla "mîrekî" ve dihat birêvebirin - ankû, magnatekî mezin, bi gelemperî kont an dük, her çend carinan mîrekî rastîn be jî, ku "dadwerê yekem" ê civaka ramyarî bû. Nimûneyên mîrektiyan "Dûkiya Burgundy", "Palatinate of the Rhine", "County of Flanders" û Mîrnişîniya Novgorodê û hwd, ne. Di dawiya Serdema Navîn de, mîrektiyan heman senaryoya dewletbûna serwer, bi heman teknolojiyên rêveberiyê, wekî keyeniyên bicîh hanîn. Mînaqî, mîrektiyan hiyerarşiyên xwe yên dadwerî yên navxweyî pêş xistin (ku di dadgehên xwe yên îstînafê de digihîjin zerweyê); bacên rasterast û nerasterast li ser mijarên xwe ferz kirin; û bi karhanîna heman mekanîzmayên wekî keyeniyên artêş ava kirin. Ew di warê pîvanê de jî dişibin hev - bi rastî, mîrektiyan herî mezin ji hemî keyeniyên ji bilî yên herî berfireh mezintir bûn - û dikarin saxlemiya sazûmanî, meşrûiyeta mîtik û girêdana dîrokî bi gel û cîhekî re ku ji hêla keyenîya dawîya serdema navîn ve hatî çêkirin bi dest bixin.

Lê di navbera her du cureyên dewletan de cudahiyan girîng hebûn ku wan dike du xuyangên cuda yên rewşek çandî ya hevpar a dewletbûna serwer. Ji bo destpêkê, mîrektî ji hêla keyan ve nehatibûn birêvebirin û ji ber vê yekê di statuya wan de ji dewletên ku hebûn kêmtir bûn. Vejîna qanûna Romyê û paşê krîstalîzasyona îdeala dewletbûna serwer bû sedema ku key bi tundî ji axayên din di xeyala ramyarî ya serdemê de werin cudakirin, û wan bi awayekî normativ li jor hemî axa û mîrên din

bilind kir. Bi dirêjkirinê, polîtîkayên ku ji hêla keyan ve dihatin rêvebirin jî ji yên ku nebûn bilindtir bûn. Digel bawerîya berbelav ku keyenî herî xwezayî û normal ê ramyariyê ne, wêneyek statuya kêmtir a mîrektiyê derdikeve holê.

Cûdahiyek din jî ew bû ku mîrektî bi gelemperî di nav sînoren yek an çend keyeniyên xeyalî an dîrokî yê mezintir de bûn. Bi vî rengî ew ne tenê ji hêla normativ ve ji keyeniyên kêmtir bûn, lê di heman demê de ji hêla ramyarî ve jî bindest bûn. Bê guman, asta ku ev bindestî bandûr lê dihat kirin li gorî cûrbecûr şert û mercan diguherî. Carinan mîr serwerîya keyekî qebûl dikirin, vê yekê bikar dihanîn da ku rewatiya xwe, hêz, statû an otorîteya xwe di nav wîlayet an jî dukaya xwe de zêde bikin. Lêbelê, carinan jî, ew hewl didan ku bandûra keyê kêmtir bikin û xweserîya xwe zêde bikin (çav: Holmes, George (1988). *The Oxford History of Medieval Europe*. Oxford University Press.).

Di encamê de, hin mîrektî dikaribûn wekî ku ew hebûnên xweser û serwer bin tevbigerin (heta ku mîr bi neçarî serwerîya nominal a keyekî qebûl bikira jî), hinên din jî pir xweser bûn lê bi eşkere beşek ji keyeniyekê bûn. Bê guman, key jî dikarin serwerîya yê din qebûl bikin, rasterast (bi gelemperî ya Papa) an jî nerasterast (keyên Îngilistanê bi navûdeng vasalên keyên Fransayê bûn di mafê xwe yê sernavê dukaya Gascony de). Lêbelê, bi gelemperî, padîşah di kêmkirina bandûra rêzîknameyên weha de ji mîrên kêmtir serketîtir bûn.

Di dawiyê de, mîrektî ji keyeniyên cuda bûn ji ber ku yê paşîn bi gelemperî xwedî berxwedana sazûmanî û (bi taybetî) normativ bûn da ku ji krîz û şerên xanedaniyê xilas bibin, lê yê berê pir caran tune bûn. keyenî hebûnên dîrokî bûn, ku bi tevliheviyek mît, desthilatdarî û binesaziya ramyarî ve dihatin domandin ku ji bo wan neasayî dikir ku bi şer an dîplomasiyê werin tunekirin. Berevajî vê, bi taybetî mîrektiyên piçûk û navîn hem ji ber cûdahiyên karûbarên xanedaniyê an şer pirtir xeternak bûn û hem jî pirtir meyla wan hebû ku di nav keyeniyên de stargeh bigerin ger derfet ji wan re çêbibe ku bi şert û mercên guncan wiya bikin.

Ji bilî keyenî û mîrektiyan, rêzîknameya navneteweyî ya dawîya serdema navîn bi komûnên bajarî ve hatibû dagirtin. Bi gelemperî, komûn komeleyek sondxwarî bû ku xwedî berjewendiyên hevpar û hin xwerêvebirinê bû. Her çend komeleyek wusa dikaribû cûrbecûr formên bigire - esnaf, biratî, hwd. - ji bo armancên wê, forma herî girîng komûna bajarî an dewlet-bajar bû. Mîna keyenî û mîrektiyan, komûnên bajarî

civakên siyasî yê xakî bûn; Lêbelê, berevajî wan dewletên din, ew di pîvanek sînordartir de hebûn (bajar û contado ya derdora wê), ji hêla bazirgan û esnafan ve dihatin serdest kirin (her çend esilzade jî dikarin rolek girîng bilîzin), û xwe bi rêya hin kombînasyonên meclîs, encumen û dadweran birêve dibirin. Komûnên bajarî yê weha dikarin di nav keyenî û mîrektiyan de hebin - bi rastî, ew dikarin ji hêla van dewletan ve werin pejirandin û afirandin da ku berjewendiyên xwe pêşve bibin. Lê ew dikarin serxwebûna xwe ji her dewletek serdest jî birhan bikin, wekî ku komûnên bajarî yê bakurê Îtalyayê di dawîya Serdema Navîn de bi navûdengî dikirin.

Girîng e ku her çend civakên bajarî bê guman ji krîza feodalîzmê û serdema nûjenkirina sazûmanî ya pê re têkildar berê xwe dane jî, di destpêka sedsala diwanzdehan de, dewlet-bajaran li seranserê Xiristîyaniya Latînî rewşa dewletbûna serwer bi heman awayî wekî keyenî û mîrektiyan bicîh hanîn. Di dawîya Serdema Navîn de, dewlet-bajaran wekî Venedîk, Floransa, Genova û Lübeck pergälên darayî pêş xistin (tevî bacên rasterast û nerasterast), qanûn û rêzîkname derxistin (têkildarî jiyana rewistî û civakî, û her weha karûbarên aborî û ramyarî), desthilatdariya xwe birhan kirin (li ser xwe û deverên derdora xwe, û li dijî keyenî, mîrektî, xudaniyên herêmî û komînên din), pergälên dadwerî û polîsî pêş xistin (ji bo parastina aştiyê), hêzên leşkerî yê girîng afirandin (hinek tevliheviya milîsên bajarî û pargîdaniyên leşkerî yê dravî) û bi gelemperî dest bi avakirina saziyên dewletbûna serwer a pargîdanî kirin. Her çend wan bi gelemperî van saziyan di nav sînorên yekîneyeke ramyarî ya qata jorîn de ava kirin jî, çend ji bajarên bihêztir tiştêk mîna xweseriya ramyarî ya tevahî bi dest xistin.

Cureyek dawîn a ramyariyê ku di rêzîknameya navneteweyî ya dawîya serdema navîn de pêk dihat "yekenî" bû. Di piraniya wêjeya heyî de, yekênî an hatine paşguhkirin an jî wekî yekîneya ramyarî ya ku bi awayekî kalîteyî ji dewletê cuda ye hatine nîşandan. Di rastiyê de, her çend yekênî pir cihêreng bûn jî, yê ku bi lêkolîna jeopolîtîka serdema navîn ve girêdayî ne, wekî guhertinek li ser mijara dewleta serwer bêtir tene fahm kirin ne wekî alternatîfek ji bo wê. Ev yek êşkere dibe ger em pêşî fêm bikin ku, bi gelemperî, yekênî ji komele an hevpeymanîyek ku ji aktorên hevtayê pêk tê ku berjewendiyên hevpar dişopînin an diparêzin tiştêk din nebûn. Di astekê de, yekênîyên weha dikarin bi şîklê komeleyên axayan, bajaran an komên din ên hevtayê xwe ve girêdayî bin ku ji bo birhankirin an parastina mafên xwe yê ramyarî li hember

proje-yên keyenî an yê din ên avakirina dewletê bi hev re kom dibin. Nimûneyên vê yekênê "hermandades of Castile and Léon" û "Landfrieden of the Empire" ne, ku her du jî yekênên ramyarî di nav dewletan de bûn, ne pir cuda ji "milkên" ku bi rêya wan civakên taybetî an komên statûyê di hikûmetên navendî yê keyenî û mîrektiyan de dihatin temsîl kirin (çav: Holmes, George (1988). The Oxford History of Medieval Europe. Oxford University Press.).

Lêbelê, di astek din de, yekênî dikarin bi şiklê hevpeymanên yekîneyên ramyarî yê ku bi xwe rewşa dewletbûna serwer bicîh tînin, bigirin. Ev cure yekênî yek ji du formên girt. Ya yekem yekene bajaran bû, hevpeymaniyek ji bajar-dewletan ku ji bo birhankirin an parastina xweseriya xwe ji desthilatdariyên keyene an mîran an jî ji bo dagirtina valahiya ku desthilatdariyên weha tune bûn, dekadent an jî bêbandor bûn, li hev dicivin. Ya herî bi temamî pêşketî ji van, yekene "Hanseatic", karibû tiştêk mîna xweseriya ramyarî ya tevahî bi dest bixe - ji derve, ew dikaribû peymanan danûstandin bike, artêşan kom bike, şeran bike û wekî hêzek serwer tevbigere; ji hundir, ew dikaribû bacan zêde bike, qanûn û rêzîknameyan derxe, û biryarên hikûmeta xwe ya navendî (Hansetag) bicîh bîne. Bi kurtasî, yekene Hanseatic dewletek hevbeş a korporasyon-serwer bû ku ji komînen bajarî yê wekî "Lübeck" û "Hamburg" pêk dihat ku bi xwe dewletên serwer bûn. Rastiya ku hêmanên wê yê pêkhatî ne li hev bûn, wê ji keyenî û mîrektiyên derdorê cuda fikir, lê wê ji bilî dewletek tiştêk din nedikir (çav: Holmes, George (1988). The Oxford History of Medieval Europe. Oxford University Press.).

Ku em ji vir bi ber rojhilat û an kurdistanê ve werin em, dikarin wê werênin ser ziman. Ev şêwayê dewletbûnê di nava xwe de wê weke bi ramyariya xweser a mîran dibû wê, di wê demê de wê li kurdistanê wê dîmenekê wê yê berfireh wê hebê ku mirov wê karibê wê şîrovebikê. Di roja me de wê çendî ku wê her keyenî û an mirekti wê weke bi serê xwe wê were dîtin jî lê wê di rêza hiyararşîyekê de ku wê li wê binerê û wê li wê bihizirê wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li kurdistanê ev pêvajoyê wê bo ku ew were fahmkirin wê dikarê wê pêşketinên destpêka serdemê wê di serî de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Piştî serdema kevnera wê weke encamek giring wê dewletbûnên ku ew wê bibin wê di wan de wê idealek

başîtiyê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Minaq wê, li herêmê wê heta wê demê wê kolederi wê hebê û wê dema ku wê islam wê pêşkeve wê, piştî wê hertimî wê pasnê xwe wê bide ku wê kolederî wê di rengekê de wê ji holê rakirîya.

Di wê temenê de wê, dema ku ew wê bibê wê, weke têgîhek birdozi a dewletî wê di rengekê de wê pêşkeve. Di destpêkê de wê di wê demê de wê pêşkeve. Pêşî nava sinorê welatekê de wê bibê. Piştî wê hin bi hin wê ji nava sînor wê derbas bibê û ev wê li ser temenekê têgînî ê birdozi-olî wê bibê û wê li herêmê wê belav bibê. Islam wê weke têgînek ku wê weke birêz ocalan jî wê di nivisa xwe ya dawî ku wê ji kongira 12' min a PKK re wê bişênê wê di wê de wê werênê ser ziman û wê bibê ku ew wê, ne bi tememî wê felsefe bê û ne jî wê bi tememî wê bi aliyê rewşa mitîkî ve bê. Wê rewşek weke ya navîn de wê bibê.

Ev rewş wê di rengekê de wê, weke ku wê dîsa birêz ocalan wê werênê ser ziman wê di pêjna gazalî û hizirên wî de wê xwe di rengekê de wê, bide diyarkirin. Ew wê, hem felsefeyê wê red bikê û hem jî wê bi rewşên weke yên redkirina mitolojîkî û an têgîhên afsûnparêzê û hwd re wê, di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê, di wê nûqteyê de wê, Avdulkadirê geylani wê şîroveyên wî yên tasawufê û hwd wê di wê warê de wê dîmenekê din ê di wê temenê de ku wê karibê wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê weke ola dewletek idealizekiri wê di rengekê de wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê xwe bide diyarkirin. Her çendî ku wê di destpêkê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê, weke navendîtî wê ne zêde li pêş jî bê wê piştî wê ku wê weke li herêmê wê weke têgînek imparatori wê pêşkeve û pê de wê ev navendîtî wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, ew idealizekiri wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Idealizekiri nê ku wê di wê nûqteyê de wê weke ku em li jor wê hinekê li ser keyeniyên xiristiyani bê û an yên piştî wê ên islamî bê ku wê bide diyarkirin wê di wê temenê de wê hem herêmî bê û hem jî wê giştî weke têgîhek gerdûnî a giştî bê. Di wê temenê de wê, di xiristiyaniyê de wê papa û di islamê de wê xalifeti wê bi wê yekê wê weke ya asta bilindtir wê xwe bide diyarkirin. Li bin wê jî wê dewletbûnê ku ew dibin wê di wê temenê de wê weke dewletên wê olê û an ola wan dewletan wê ew ol wê di rengekê de wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê, bi hev re wê di têgînek weke ya pêşbazîyê de wê pêşkeve.

Di wê nûqteyê de wê pêşketinên piştî wê, di wê temenê de wê, dema ku wê li rojava wê bi ber ronasansê ve wê herê wê ber ku wê, felsefe wê bi tememî wê ji nava têgihên wê newê dûrkin bê. Wê bo wê bê. Lê li herêmê bi serketina ekola weke ya gazalî û hwd wê di wê temenê de wê cihê xwe li têgînek olî a tundrew wê bihêlê ku wê piştî wê jî wê di wê tûndûrewiyê û taritiyê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev wê weke di wê temenê de wê di demên hemdem de ku wê pêjna weke 'dewletên islami' ku wê were gotin wê di wê temenê de wê ev pêjn û gotin wê ne tenê wê bo demên hemdem lê wê bo demên berî wê ên serdema navîn ên wan têgihên olî jî wê tiştê wê di wê temenê de wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna tûndrewiyê wê di wê temenê de wê, di warê olî de wê tenê wê ber ku wê xwe bi sipêrê baweriyê bê. Wê di wê de wê têgînek lêpîrsîner wê weke ya felsefeyê wê weke ku wê were dûrkin bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Têgîna ol û dewletê wê zawaca ku wê di serdema navîn de wê ji destpêka wî û heta dawiya wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin wê di wê temenê de wê xwediyê rengekê wê bê. Di wê temenê de wê, direngê de wê, dîsa wê li rojava wê, weke keyeni û an rêveber wê hebin û wê di bin fermana papa de bin. Lê li rojhilat wê, oldar bixwe wê rêveber bin. Di wê temenê de wê, ev wê weke dîmenekê komplîketir wê bi xwe re wê di rengekê de wê werênê li holê û wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, oldarê rêveber wê di islamê de wê di wê temenê de wê bibin û ev wê, temenê wê tûndrewiya wê ya hemû deman wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirênê. Li dijî têgîhek civakî a layiq sekin in jî wê karibê wê bi wê yekê ve wê girêdayî wê werênê ser ziman. Têgînek demokratîkî a weke ya civakî wê ber ku wê iteatê wê ji holê wê rabikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li dijî wê bin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşên weke yên bi mirektî û hwd re wê li rojava ku me li jor wan hani ser ziman wê di wê warê de wê, di derbarê demên wê yên ji serdema navîn derbasbûnê de jî wê

têgihekê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa weke ya rêveberiya bajaran, komun û an komelên civakî ku ew diafirin û hwd wê weke bi awayên din ên cûr be cûr sazi û kargehên ku ew dibin wê di wê warê de wê dîmenekê gûharinê jî wê bi xwe re wê werênin. Ev wê ne tenê wê weke dîmenekê kargehên jiyanî ên wê demê û herêmî bin. Wê jî wê zêdetirî wê encama têgihiştinekê jî bin. Wê di wê temenê de wê karibê wê di wê rengê û awayekê de wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê û rengê de wê werênê ser ziman bê. Mijare serdema navîn wê xate di nava ya tûndrewiya serdema navîn a olî û ya di jiyanê de a keyeni û an mirektyên wê di wê nûqteyê de wê bibê. Tiştêkê din jî wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê pênasebikê ku ew wê ew bê ku ew wê rêveber û an key ku ew wê çendî wê di bin fermama papa de jî bin lê wê cihê bin û ev cihêbûn wê piştî wê xwe di rengekê de wê jî wê cihêkirinê de wê bide diyarkirin. Li rojhilat wê ber ku wê oldar bixwe wê weke rêveberê sereka wê wê bibê wê ew derfet wê zêde nebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê rê wê digirê ku ew pêşkeve û ev wê temenê tengezeriya wê ya piştî ku wê bi civakî wê xwe bidina diyarkirin bi têgiha desthilatê û hwd re jî bê. Ber ku wê desthilat bixwe wê weke desthilata olî bin. Wê ne tenê weke desthilatên wê olê bin. Wê di wê temenê de wê êdî wê di wê rengê de wê ew desthilat wê xwe weke wê olê wê bide diyarkirin û hemû kesan wê weke girêdayî wê ên endamaên 'ummetê' ku ew 'iteatê' bikin wê bibibînê û wê di wê temenê de wê bide diyarkirin.

Li vir di aslê xwe de wê dema ku em mijarê wê werênina ser ziman em dikarin di bin serekek weke ya tîkiliya dewlet û olê de wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, dîmenekê wê xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew dem wê weke demek ku wê di wê de wê tîgîna keyentiyê wê hin bi hin ku wê çendî wê dem bi dem û an cih bi cih wê xwe bide diyarkirin jî lê wê li hemberê wê tîgîna dewletbûna ideal a ku wê serwer bibê wê, weke li şûn bimênê û wê êdî

wê weke têgihek di wê temenê de wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Têgînên weke mirgeh û an mirekti ku ew hena jî mirov bi rastî nikaribê wê bi tememî di reng û awayekê de weke têgînek keyeni û an di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê di serî de wê ser têgînek faodal a rêxistiniya weke herêmî bê û wê di wê temenê de wê di wê de wê, girêdanên xwûnê wê zêdetirî wê weke ku wê li pêş bin.

Di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke ku wê li kurdistanê wê werina dîtin wê zêdetirî wê di çerçoveya têgînek tang a weke ya malbatî de wê karibê xwe bide diyarkirin. Li hemberê têgîhên weke yên ku wê bi serweriya têgîna dewletbûna dihe jî wê zêde nikaribê xwe li ser lingan bigirê û an bijî.

Di rengekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê li şûna gotina 'key' wê ya 'padişah' wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were bikarhanin ku ev wê ne weke keyekê bê. Lê wê di wê temenê de wê di çermê gotina padişah de wê, kesekê weke bi oldar û an bîrdoziya wê diji weke rêveber wê bibê. Di wê temenê de wê weke serokek bîridoziyê wê di rengekê de wê bibê û ev wê, di dîmenekê wê weke ya imparatoriye mazin ên ku wê serokê dewletekê wê bibê wê bi wê re wê bibê.

Di awayekê de wê di serdema navîn de wê, ev wê derkevina li pêş. Lê di wê temenê de wê keyek û an rêveberiyekê olî wê weke cihêbûna wê bê ku wê, nikaribê gotina xwe bi tememî di wê demê de ew bi tememî wê bide diyarkirin û serwer kirin. Dibe ku sedema wê ew jî bê ku wê li rojhilat wê keseyetek weke 'xalife' ku wê di wê temenê de wê weke li ser têgîna key û padişah re wê were diyarkirin û wê were diyarkirin. Ev (padişah) wê hem olê û hem desthilatê wê di keseyetiya xwe de wê bigihênê hev û wê di gotina xwe de wê bikê yek. Di wê temenê de wê ev di rengekê de wê weke yekkirinek di rengê dewletên bi strukturele uniter a demên hemdem de wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ew di şêwayekê de wê bi rêve bibê.

Di wê demê de wê, di rengekê de wê, gelek şîrovevanên demê jî wê werênina ser ziman ku wê "dawî li serdema keyeniyên wê demê wê were." Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê li herêmê wê bide diyarkirin. Wê weke bi rengê kesekê bi bîridoziyê wê di wê temenê de wê bibê. Ev kes jî wê weke ji kesekê weke yê oldar wê zêdetirî wê ne li pêştir bê. Ev wê di wê temenê de wê dema ku wê, li hemberê wê kesê wê rabûn wê ne tenê wê weke li hemberê wê kesê wê

weke rabûn wê bibê. Wê weke li hemberê wê baweriyê jî wê bibê. Di wê temenê de wê ev di destpêkê de wê weke 'kurnasiyek rêveberî' jî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê di wê demê de wê ev kiryar wê ji ya ku ew wê encamên wê bibin wê zêdetirî wê, bibê. Û wê yekparatiya ku ew çêdikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, dîmenekê dewletî wê di wê temenê de wê, di nava wê de wê, bi wê yekê wê bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke li ser wê temenê wê perwerdekirin wê were kîrn û weke kes bi sazîyek dewletî ve girêdayî bê wê di wê temenê de wê bi wê bawerîya xwe ve wê girêdayî bê. An jî wê weke vaji wê bibê. Weke ku ew bi wê bawerîya cwe ve girêdayî bê wê weke ku wê bi wê dewletê ve wê girêdayê bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke dîmenekê fahmkirinê ê serwer wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Mijare dewletê û idealîya wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di nava wê de wê, sazîyên wê yên ku ew wê, di wê de wê werina diyarkîrn wê bibin û wê têtînen weke yên destpêkê ên bi têtîna olî wê weke bi destûrî ku wê werina diyarkirin wê li herêmê wê bi navê "şerîatê" û li deverên din ên cihanê wê bi navekê din ê bawerîya wan herêman wê di wê rengê de wê xwe bide diyarkirin wê bibê. Mînaq di xiristîyanîyetê de ku wê di encma wê de wê engizîsyon wê bibê wê karibê bahsa wê bikê. Ev têtînen weke 'destûrî' wê di rengekê de wê dîmenekê aqilmeşandinê ê weke yê di temenê dîtîna rastîyê de wê di xwe de wê bihawênê û ev wê, di wê temenê de wê di bin sazûmanekê de wê ew wê were kîrn.

Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Têtîna destûrî û bi wê re wê ya aqilmeşandîna weke ya aqilî û an felsefeyî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di serdema navîn de wê mijare hizirkirîna felsefeyê wê bibê û wê di wê temenê de wê, di wê de wê ev wê di şêwayekê de wê weke modelek hizirkirinê jî wê biafirênê. Di rengekê de wê têtînen weke

bi azmûnkirina baweriyê bixwe de jî wê ev wê li berçav çav wê were girtin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê kifşbikê. Di rengekê din de jî wê di şewayekê de wê, dîmenekê hizirkirinê wê weke 'zanina xwûdê' ku wê were diyarkirin wê weke piştre bi rengê gotinên weke 'teolojiyê' û hwd re wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê modelê hizirkirinê a ku wê vegotinekê ji drokê, têgiha bûyinê, jiyânê, çawa jiyankirinê û hwd re wê weke bersivê wê bide wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ev hemû wê weke aliyê wê yê ku wê çawa wê bi wê têngîna 'idealê' a dewletê wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Îdeale platon wê di wê temenê de wê, di warê dewletî de wê xwe di wê temenê de wê bide diyarkirin û wê di wê çerçoveyê de wê azmûnên cihê wê weke ku wê bi wê werina çêkirin û pêşxistin. Lê di wê temenê de wê hemû azmûn jî wê ber ku wê di têngînek baweri de wê bibin wê jî wê rastiya wê idealê a dewletî a ku ew bi felsefeyê ew hatiya diyarkirin wê dîrkeve. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di têngîna gotina felsefeyê û ya baweriyê a hanina hemberê hev de jî wê di rengekê de wê di wê de wê fahmbikê.

Di wê nûqteyê de wê ev êdî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyê wê ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke ku wê were dîtin ku wê dema ku wê dîmenê felsefeyê û dewletbûna wê ya bi hizirî wê were redkirin wê demê wê bi wê dîmenê, û rengê wê dîmenekê baweri wê çawa wê were afirandin û ew wê were bi cihkirin wê di wê temenê de wê were dîtin. Qalikê wê têngîna dewleta ideal a platon wê di wê temenê de wê ji navaroka wê ya felsefeyê wê bi wê rengê wê were dîrkin. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare baweriyê û dewletê wê di wê temenê de wê li şûna felsefeyê û dewletê wê di rengekê de wê xwe di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê çendî ku wê di serdema navîn de wê dewletbûna wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê di şewayekê de wê weke 'baweri' û 'dewletê' wê bê wê di wê temenê de wê, navaroka wê hizirkirinê wê û aqilmeşandinê nava wê hemû jî wê weke kopîkirinek li ser wê dîmenê pêşî e felsefeyê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ber vê yekê ew dîmenê dewlet û

baweriyê wê nikaribê felsefeyê ji xwe dûrbikê lê wê nikaribê bi tememî bi wê re bii jî.

Dîmenî wê rastiyê û dîmenê wê yê fahmkirinê wê zêdetirî wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê li rojhilat wê hişktir wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ya rojava wê zêdetirî wê nikaribê wê di wê temenê de wê, bi tememî wê di dîmenê hişkbûnekê de wê werênê ser ziman. Hinek hizrên wê yên weke yên engizisyonê ku wê biafirênin jî ev wê, nikaribê vê rastiyê vaji wê bide diyarkirin jî.

Lê li rojhilat wê di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, hiştir bê. Dîbê ku sedemên wê yên ontolojîkî û an bi hinek aliyên pêşketinê ên ku ew bi wê re nebûna wê ve wê girêdayî wê hebê bê. Ev wê weke aliyên ku wê weke ji hêla xwe ve pêwîstî bi hinek dahûrkirinên li ser esasê derûnî û civaknasiyê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bidina diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li rojhilat dîroka wê ya kevnera wê hertimî wê weke xiyaletekê wê xwe di wê hizirkirina wê de wê di her demên wê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê dîmenê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê di demên û waryantên hizirkirinê ên weke ku ew hemdemî kirina ku ew bi dîmenekê dihê herêkirin bê û an dimenekê vêşarî û an sergirtî bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê û awayê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Wê di wê temenê de wê, minaq wê ji zerdeştî û heta mani û an mezdeki ku wê bandûra hizirkirinê wan wê di wê demê de wê xwe bidina diyarkirin wê karibê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, suhrewerdî weke filosofekê kurd wê ji wê temenê wê bihizirê. Wekî din eldinweri jî wê wusa bê. Wekî din wê Xwerismî wê ji felsefeya wan demên kevnera wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirê û wê hizrên xwe yên matamatik, cebir û hwd wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê zanistên xwezayî wê di aslê xwe de wê çendî ku wê zêde wê bandûra xwe wê di jîyanê de wê nedina diyarkirin jî wê di wê demê de wê hinekê wê pêşkevin. Ev wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di bin perdeya sernûxûmandina baweriyê de wê weke sergirtî wê bimênin.

Di wê temenê de wê, ev wê di nava gelek şîrovevanan de wê weke 'bawerîya ji aqil dûrket' wê di rengekê de wê were şîrovekirin û wê di

rengêkê de wê piştî wê were hanin li ser ziman. Weki din wê çavkaniyên civaknasî, û an civakî ên jiyanî wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ibni haldûn wê di 'muqaddime' xwe de wê balê bikişênê ser rewşên weke yên civaknasiyê û wê di rengêkê de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê niqaşek civaknasi wê di nava baweriyê de ku wê, were kirin û wê pêşîya wê were birrin wê bibê, têgihiştina ibni haldun. Bêgûman ev niqaşa civaknasî wê çendî ku wê giring bê ku ew di vê demê de ew were kirin wê, pêwîst bê ku wê di dewama wê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman **bê**. Di demên piştê wê weke ku wê li ser temenê wê were fahmkirin wê gotina civakê bi fahmkirin û pêşketina wê re wê li mejî û hizirkirina mirov wê weke were beyenikirin. Ew civaknasiya ku ew di xwezê wê bi kirpênê bi civakî bê û ew wê di rengêkê de wê piştî wê weke karibê 'dervî baweriyê' jî wê di rengêkê de wê were salixkirin û ev wê karibê bibê sedema wê ku ew bi hizirên xwe li herêmê nikaribê wê bijî.

Di wê temenê de wê beremberê wê di wê temenê de wê, têgîna civaketiyê ku wê di rengêkê de wê bi temenî wê weke ji nava wê rtêgîna baweriyê wê bi têgîna gotina 'ummetiyê' ku wê jî rastiya wê ya fahmkirinê wê pirr zêde wê were dûrkirin wê bi wê re wê were kirin. Di wê temenê de wê dijberiyên civakî wê di wê temenê de wê, bibin. Dijberiyên civakî wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê, ev wê weke nişanaka tenegzeriyên civakî ku wê piştê wê xwe di rengêkê de wê êdî wê bidina diyarkirin wê hinekê jî wê weke nişanaka wê jî bin. Wê di wê temenê de wê ev wê weke hinek aliyên bi hizirkirinê ku wê di demên piştê jî de jî wê pêşîya pêşketinê wê yên civakî û aqilî wê bi hev re wê bigirin jî bin. Ber ku wê aqilê şenber wê bi tememî wê bi temenê civakî û jiyanî wê pêşkeve û ev weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman **bê**.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê, pirsgirêkên civakî ku wê li herêmê wê xwe bidina diyarkirin wê di wê temenê de wê jî aliyekê ve wê temenê wan û bingihê wan jî wê di rengêkê de wê weke ku wê werina çêkirin. Di wê temenê de wê bingihê wan aliyên wê di rengêkê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman **bê**.

Ew têgîna ideal a dewletî wê piştî wê di wê temenê de wê di baweriyê de wê, were bi cihkirin û wê di awayekê de wê hin bi hin wê jî jiyanê wê were derxistin û an dûrkirin. Di wê temenê de wê ev piştê wê heta ku wê

di nava gotinek weke ya bihûştê de wê êdî wê bi wê re wê were lê hizirkirin û mirov wê bi mejiyê xwe wê li wê bihizirê ku ew piştî ku ew mir wê bigihijê wê di rengekê de wê bi fêrsekê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê weke hêstên xwe yên jiyankirinê wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê weke taloq bikê. Wê bi awayekê wê wan di wê demê de wê weke neyên ku ew werina jiyankirin û ew yên piştî ku ew werina jiyankirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê di serî de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temen de wê di aslê xwe de wê dewletên yekpara ên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werina jiyankirin weke bi têtînek struktuela uniterî wê di dîmenekê bi wê rengê de wê weke ji aqil û rastiya jiyane dîr wê weke bi temenekê bi baweriyê û têtînek bîrdozikî wê di şewayekê de wê weke ku wê bijî. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di warê olî û dewletî de wê bi wê yekê wê bi hev re wê, weke ku wê bê diyarkirin wê weke têtîna 'dewlet û islam bê' û an 'dewlet û xiristiyan bê' û hwd wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê yekê wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de ev gotina weke ya 'dewlet û islam bê' wê weke gotinek ku wê karibê dîmenekê ku wê bi wê re wê dîmenê tengezeriyên pêşketinê û civakî û hwd ku wê bi gelek aliyên din ên hizirî wê karibê wê fahmbikê wê weke nişanaka wê jî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê, ev weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê serziman. Di demên hemdem de jî wê weke bi dîmenekê **donkişotvarî** wê di şewayekê de wê weke bi gotinên hanina xelîfetiye bi şûn ve ku wê li wê were lê hizirkirin û an tirkîya wê weke xwestina dema osmanî bi şûn ve hanînê û hwd wê di wê temenê de wê weke dîmenên wê fahmkirinê ên ku wê di temenê têtînek desthilatî a ji rastiye herêmê û civakê û serdemê dîr ku wê bingihê tengezeriyên herêmê ên di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bafîrînin jî bin.

Çendî ku wê bi gotinên weke xweşik wê bixwezî ku ew wê werênina ser ziman û an vaji rastiye bi demê re hati jiyandin wê bidina diyarkirin

jî lê wê ev wê rastîyê wê nikaribê ji holê rabikê. Weke ku wê rayadarê tirk ê vê demê T. Erdogan ku wê bibêjê “wê dema ku tu ne fikirê wê nebê” jî wê di wê temenê de wê, mejiyê bi pirsgirêk ê di wê temenê de ku ew li ser wê temenê bi hizirkirina xwe wê didê domandin jî wê karibê bi wê yekê wê fahmbikê. Ji aliyekê din ve wê gotinê dikarê wê bi wê rengê wê bixwênê û fahmdikê ku em bi rengê têngîna xwe ya yekparayi em weke ku em dihizirin wê dizaynbikin û dervî wê yên ku ew hena em weke neyi bihizirin. Di gotina ‘endazyariya civakî’ a ku wê dem bi dem li tirkîya wê were ser ziman jî wê hinek fêrsên morfolojikî ên bi wê rengê fahmkirinê wê hebin ku ew dixwezin bi wê werênina ser ziman. Ev wê weke di rengekê de wê, weke aliyên bi hizirkirinê ên weke bingihê tengezeriyên civakî ên herêmê ku wê ji hêla desthilatî ve wê çawa wê biafirênin jî bin wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare civakê wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku em bixwezin bahsa jiyanekê li herêmê bi dîroka wê ya demên kevn û an yên demên pêş ku wê werin jî bikin wê pêwîst bê ku ew bi wê re were lê hizirkirin û ev di wê temenê de wê di rengekê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê aqilê civakê wê weke aqilê bi jiyanê û jiyankirinê ve girêdayê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev aqil wê di wê temenê de wê di rengekê de wê dervî têngîna yekparastîya struktuele uniteri ku wê xwediyê fêrsek fahmkirinê bê û wê pêwîst bê ku ew dervî wê were fahmkirin wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Mijare civakê wê di her demê de wê, di rengekê de wê hertimî wê weke aliyekê wê yê giring wê bi awayên wê yên cihê wê pêşkeve. Ev ne tenê wê bo du civakên bi etnikî ji hev cihê wê wusa bê. Weki din ji aliyên din ên nava wê civakê bixwe jî wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew teqez ew bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werke bi wê re ew were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê, di wê çerçoveya wê weke wê de bê ku ew wê di kirasê qalibekê baweri de wê bibê wê, dervî wê rengekê û an pêjnek ku ew bû bi pêşketina wê re wê ew wê çawa wê were ji holê rakirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê modela struktuele uniter wê çendî ku ew wê xwe weke layiq jî bide nişandin lê wê bi qalibê

baweriyekê bê û wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê xwediye dîmenekê pêşketinê ê bi xwe re bê. Di wê temenê de wê, ev wê di rengên wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê têtînen hemdem ên parastina mafên bingihên jî wê di nava wê de wê werina istismarkirin. Minaq di rengên weke mafê bingihên nayê bînpêkirin de wê ew wê pêşketina cihê wê, li hemberê bi gotina 'mafê xwe parastinê' û an parastina hebûna xwe re wê bersivê wê bide wê û di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bikê û wî bixwezê ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Yan jî her rewşên ne li gorî rewş û xwesteka wan ya zêhnî bê weke 'rewşên ewlehiyê' ku ew werina pênasêkirin. Gotina rewşên ewlehiyê di wê temenê de wê weke gotinek ku wê pirr zêde wê, were bilêvkirin bê. Yan jî bi gotinek din wê bi rengê weke 'pirsgirêkên aşayişê' wê werina pênasêkirin. Ev rewşa xwe parastin wê weke ku ew wê were diyarkirin ku wê karibê li hemberê pêşketinek civakî a cihê jî wê bê diyarkirin. Bi fêrsên fahmkirînenê ên weke 'destûr nedayina ji wê pêşketina civakî re bê' û an wê dema ku ew pêşketina civakî pêkhatiya ku ew were ji holê rakirin. Gotînen ku wê di wê temenê de wê ji di sale 2025an de wê ji kurdên rojava û rêveberiya kurdistanî a rojava a xweser re wê bê gotin 'werênina sêra berê ya 2014an' wê yekser wê bi wê mantiqê wê karibê weke gotinekê wê fahmbikê bê. Bi gotinek din wê pêşketina ji salên 2014an û heta 2025an bûna tûna bikin û an ji holê rabikin bi hemû encamên wê yê civakî. Ev wê dîmenekê mantiqê têtîha aqilê hizirkirinê têtîha struktuele uniter ku wê, bi xwe re wê xwe bide diyarkirin bê.

Di wê temenê de wê karibê hinekê li ser qalibê dewleta struktuele uniter û têtîha wê ya yekparatîyê wê bi wê re wê di rengeê de wê li ser wê bisekinê. Weke ku em li jor wê hani ser ziman wê, ew dîmen wê weke qalibekê hizirkirinê ê bi têtîha baweriyê wê weke ku ew hati kirin û wê di wê temenê de wê weke di dîmenê desthilatîyê de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, xosletên têtîha navaroka baweriyê ku ew çawa wê hebin wê di wê de wê bibin û wê di wê çerçoveyê de wê ji mirovên nava sînorê xwe ku ew dijin jî wê ji wan wê heman tiştan û pêwîstîyan wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê di dîmenekê de wê weke modelê ji qalibê serdema navîn ên dewletên olî ku ew di demên hemdem de wê weke di bin kirasê hemdemiyê de ew dihê diyarkirin û jiyankirin bê. Di awayekê de wê rûyekê wê weke di dîmenekê monarşîk de bê û rûyê din wê weke

bi 'destûrî' û 'layiq' de wê xwe bide diyarkirin. Ew wê di nava xwe de jî wê di wê temenê de wê hertimî wê li ser van herdû aliyan wê di nava nakokiyê a di xwe de bê.

Di wê temenê de wê, di demên pêvajoya şoreşa firansa ku mirov wê hinekê wê li wê binerê wê çawa wê jî şoreşê bi napolyon wê bi ber monarşiyekê ve wê herê û wê di wê temenê de wê herdû ali wê weke 'çap' û 'rastî' û li nêvî wan wê têtîna keyekê wê were bi cihkirin wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di modelên din ên struktuele uniter de wê ev wê bi awayên din wê karibê biji lê wê qalib û ev rewş û reng wê di cewherê wê de wê weke aliyekê diyarker wê hertimî wê di wê temenê de wê hebê û wê ew wê di wê de wê ne gûharê. Lê wê hertimî wê bi pêşketinên civakî û nava wê re wê, di rengekê de wê di nava şer de bê. Ku ew wê şerê denezênê û an ne denezênê.

Di wê temenê de wê carna wê navê baweriyê wê bi gotinên olî bê. Carna jî wê bi gotinên din bin. Di têtîna destûrê bixwe de jî wê karibê ev wê di wê çerçoveyê de ew di rengekê de wê weke bê dayin diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev model wê di rengekê de wê ne civakparêz bê. Wê desthilatdarparêz bê. Di wê di wê temenê de wê, civak wê tenê wê weke girseyên ku ew jî wê re di nava iteatê de bijin û weke wê bijin de bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di têtînek bi struktuele uniter û yekpara de gotina civakparêz wê tenê û tenê wê weke gotinek xapandinê û pê de wê weyneke leyzê û wê zêde wateyên wê nebin.

Di aslê xwe de ew dîmenê ku wê weke bo têtînek baweriyê wê weke dervî felsefeyê û weke dervî têtînek mitolojîkî di demên serdema navîn û demên hemdem de wê were diyarkirin û wê were ser ziman wê karibê wê di wê rastiya wê de wê, weke dîmenekê û modelekê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têtîna wê, nêzîkatiya wê ya li maf û azadiyan, komên civakî ên cihê û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê ve wê girêdayî wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê ber ku wê modela struktuele uniter wê bi wan xosletan de bê, wê hertimî wê gotinên weke ''sekulerismê' bê û an yên 'civakparêz' û heta ya 'destûrê' jî û hwd bê wê weke gotinên ku ew di rengekê de wê tenê wê digotinê de wê bimênin bin. Di pretikê de wê di zihniyeta wê de wê zêde wê wateya wan wê nebê. Di wê temenê de wê ev wê dema ku wê were ser rewşa dijberiya li nixên demokratîkî wê weke ku wê platon wê di rengekê de wê di dewleta xwe de wê werênê ser

ziman wê li şûn wê jî wê bikeve. Ev hemû wê sedemên wê hinekê jî wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê bi wê aliyê ve wê girêdayî bin. Wê di wê temenê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de ku mirov ji kijan aliyê ve li mijarê binerîn wê têgîna 'baweriyê û dewletê' de wê karibê bi wê ve girêdayî wê bibêjê ku wê navaroka wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çawa wê li gorî wê qalîkê wê yê serrû ê weke di dîmenê rejîmek olî de wê bibê wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Kesek rêveber wê bi refaransên olî wê di wê de ku wê karibê wê tevbigirihê wê bi wê yekê ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê.

Lê ev alî wê çendî ku wê pêwîstiya dahûrkiirnek dîrokî û aqilî wê bi wê bi guncawî wê hebê jî lê wê aliyekê wê yê din wê weke pêwîst bin ku em di dewama wê de wê kifşbikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, dîmenê dewletê û salixkirina wê û jinûve fahmkirina wê biqasî wê, kifşkirina gotina civakê û an gotina civakê ji mejiyê wê ku ev gotina civakê ji wê re weke beyeni bûya jî wê weke aliyekê din ê ku wê nebê nabê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê ku wê weke ku wê çawa ku wê di sedsale 19'în de wê bo kapitalîzmê wê gotina 'kapitalîzma hov' wê were bikarhanîn û ku piştî wê weke 'kapitalîzma hatî mirovî kirin' wê were bi gotin kirin wê ev wê bo têgîha dewletê a roja me jî wê weke aliyekê fahmkirinê wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê ve wê girêdayî wê di wê temenê de wê li ser gotina civakê re wê mirovî kirina wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê pêşbixê. Di wê temenê de wê kifşkirina gotina têgîna komelî û an komûnî ku wê birêz ocalan wê werênê ser ziman wê weke ji aliyê civakî ve bo têkiliya wê ya bi dewletê re wê, di rengekê de wê, bi wê komûnbûnê wê weyna hevnasîna bi têgîna civakbûna ku ew ji aqilê herêmê bi leyha têgîna baweriyê û hwd ew li wê hatiya beyeni kirin ku ew bi wê re were mirovî kirin û di wê temenê de wê, pêvajoyek pêşketina mirovî bi têgîna wê dewletê û civakbûna wê re wê bide çêkirin wê weke têgîhiştîneka wê jî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê li herêmê wê, dîmenê dewletê wê di dîmenê wê têgîna kapitalîzma hov a sedsale 19'în de bê. Ji wê derbas nebê. Heta ku wê ji wê xirab jî bê. Di wê temenê de wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê, têgîna dewletê wê li wê dinê wê di zane min de wê baştirîn wê gotina têgîna komalê û an

komunê a ku wê birêz ocalan wê dihênê ser ziman wê karibê dîmenekê baştîrîn ê fahmkirina wê were diyarkirin ku wê çawa wê beremberê wê hevnasînek mirovane wê bi hebûna civakê re wê were kirin û wê pêşketina civakî ku ew mejiyê wê li wê hatiya beyenikirin ku ew wê beyenibûnê ji holê rabikê bê.

Ji wê aliyê ve ku mirov binerê wê gotina 'civak û dewlet' wê weke du gotinên ku wê beremberê wan wê di têgiha desthilatiya herêmê de wê zêde nebin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bo herêmê wê weke têgînek nû bê ku mirov wê bi pêşketina wê re wê fahmbikê. Civakîkirina dewletê û gihandina wînek bi diyariya wê ya di rewşa statûya dewletî de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Di mejuya hizirkirina herêmê de jî wê têgînên civakî wê newina dîtin ku wê werina ser ziman. hertimî bi refaransên baweriyê ku ew hatiya diyarkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê. Bi temenekê civakî wê weke xwe care yekem weke kifşbikê û bi win bikê û hwd re wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin.

Di têgîna dewletê de wê, serdestî, bawerî û hwd wê hebin. Lê dervî wê civak, maf û azadî wê bibin. Bi xwezayî wê dema ku wê civak, maf û azadî dervî wê bin wê demê wê nikaribê bahsa demokrasiyekê û an demokratizebûnekê jî bi wê re bikê. Ber ku wê demokrasi û demokratizebûyin wê li ser temenê civakê, maf û azadiyê wê bibin. Di wê temenê de wê kirina nava wê çerçoveyê de a têgîna civakê, maf û azadiyê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi temenekê hemdem wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê hingê wê, dewletbûnek ku wê bibê wê bi felsefe re wê pêşkeve. Ev wê, bingihê wê ji jiyane heyî wê bibê. Ev bêgûman wê pêvajoyên pêşketinê û fahmkirinê û derbaskirina wan wê pêwîstî bi wan bide dîtin. Lê ev di serî de wê weke aliyekê ku wê, di wê de wê jinûve têgîna şariştanitiya herêmê li ser mejuya wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Li vir di serî de wê pêwîst bê ku wê gotinên ramyari dihên bikarhanin bi kirpendinên bi nuansi wê çawa wê bibin wê fahmbikê. Hinekê têgînên weke minaq têgîna îslamî de ku wê were gotin ya nerm û an hişk wê rastiyê wê werênina ser ziman. Wilqasî wê hişk bê ku wê 'polisên rewîstê' ku wê çawa wê cil û bergan wê li xwe bikin û wê bijin û hwd jî wê bidina diyarkirin wê bi wê re wê bibin. Yan jî wê her rayadarên

dewletî û an desthilatî wê xwe bi wê rengê wê weke bi xwezayî weke bi erk bibînin ku ew bidina diyarkirin ku ew çawa were jiyankirin. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji wan gotina wê bi morfolojikî wê hertimî wê têgînek ku ev nîrxên civakî wê weke 'li dijî wê' ku wê werina pênasêkirin jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Ev wê, hertimî wê civakên bêwîn, iteatkar û hwd wê bi xwe re wê werênê li holê. Di wê temenê de wê, gotinên weke "civakti ne giring a, ya giring ummet a' jî wê di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê, di rastiyê de wê, bi ramyari wê werina diyarkirin bin. Ev wê, têgihên temenê wê têgîna yekparatiya wê struktuele uniterî û hwd wê biafirênê jî wê di wê temenê de bê. Têgînen nijadî û hwd wê di wê nûqteyê de wê bi wê ve girêdayî wê di rengekê de wê weke ku wê werina hanin li ser ziman.

Civak nebê wê çawa wê baweriyek bijî? Ev kesên ku wê dihênina ser ziman wê fahmnekin. Wekî din wê, hertimî civakek iteatîkirî pêşxistina wê, çawa wê bi wê pêşketina herêmê wê, ji destê wê bi wê were girtin wê weke bingihê wê jî wê bi wê biafirênê bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Civakbûn wê bêgûman wê bi winbûnê wê bi xwe re wê werênê û ew wê têgîna iteatê wê ji holê wê rabikê. Di wê temenê de wê keseyetek civakî a bi zane û dikarê pêşketinên baş bide çêkirin wê biafirê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de û di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê weke têgîna civak û dewletê wê, di awayekê de wê weke pêwîstîya gihandina şîroveyek teybet li ser temenê xosletên pêşketina herêmê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ê ku ew nebê nabê bê. Wê di wê temenê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bingihê pêşketina demên wê yên pêşarojê jî wê weke ku wê karibê wê çêbikê. Ber ku wê, navaroka civakê wê bi hizirkirina wê û xwe diyarkirina wê bi vîn û azadiya wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, rêxistinîyên komeli ên xwecihî û herêmî wê, ji wê aliyê

ve wê weke aliyekê giring ê hem bi çerçoveyek civakî bin û hem jî bi têgihek weke ya maf û azadiyê bin.

Di aslê xwe de wê dema ku wê mijar wê civakibûn bê û an hebûna civakekê bê wê demê wê di wê nûqteyê de wê karibê wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman. Di serî de wê hinekê li ser têngîna gotinan û wateyên wan û an wateyên li wan dihên kirin li gorî awa û rewş û statûyan wê hinekê wê karibê bi wê ve wê girêdayî wê li wê bihizirê. Minaq wê gotina dewleta baweriyê ku wê were ser ziman wê bi wê re wê bi têngîna bi morfolojîyek ji gotina baweri û dewletê ku wê were derhanin bê. An jî wê di wê temenê de wê, têngîna dewleta olî wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê.

Mijare olî wê ji her aliyê ve wê weke aliyekê ku ew di wê nûqteyê de wê weke rengekê pirsgirêkê dide diyarkirin wê were li holê. Yek wê ji aliyê ku ew bi dîrokê û pêşketina wê ya heta roja me û li gorî pêketin û pêşveçûnên civakî û keseyetî ku ew bersivê danê wan bê. Ya din jî wê bi rengê ku ew li ser wê re dihê salixkirin û weke farzkirinekê ku ew li ser mirov ew dihê kirin bê. Di wê temenê de wê di her temenê de wê têngîna dewleta olî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev li afganistanê, iranê û gelek dewletên din ên herêmê wê karibê wê fahmbikê. Çendî ku wê, li iranê wê gelek civak û komên cihê wê hebin jî wê bi têngînek zirav a nijadî wê li ser wê bi têngînek yekparatiya bi rengê têngînek struktuele uniter a dewletî ku wê bi refaransên olî û hwd re wê were diyarkirin wê bibê.

Ev li sûrî jî wê wusa bê. Çendî ku wê gelek komên cihê ên civakî wê hebin wê çawa wê ji navendekê wê bê dayin diyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî wê were lê hizirkirin û wê li ser wê temenê wê bi wê farzkirinê wê were kirin û wê dema ku wê komekê ew nekir jî wê li hemberê wê tûndûtûji wê were bikarhanin.

Di wê temenê de wê, piştî rejima esad wê, rejima ku ew hat pêşxistin û minaq Colanî û an El-şara hat hanin li ser serê wê weke cihadistekê wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, statûyên civakî wê nasnekin. Di wê temenê de wê çawa wê di nava têngînek struktuele uniter ku ew bi zorê û an darêzorê wê farz dikin wê di wê temenê de wê nêz bibin.

Di wê nûqteyê de wê rewşa sûrî a dawî a ku wê weke piştî ya rejima esad wê bibê wê di aslê xwe de wê ji wê aliyê ve wê karibê wê ji gelek aliyên ve wê weke minaqek fahmkirinê wê fahmbikê. Piştî rûxîna dejima

esad ku wê gelek dordoran wê dilxweşîya xwe wê werênina ser ziman ku ew rejima esad a zordar çû û yek din hat cihê. Ya din ku ew weke rejimê hat şûna wê, di her du mehên pêşî ên desthilatiya xwe de wê, biqasî hemû dîroka rejima esad wê komkujiyan wê bîrê serê civakên herêmê. Komkujiya elewiyan, komkujiya durziyan, komkujiyên ku ew hê bi berdewami dihên hanin serê civake kurd wê nişanaka wê bin.

Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa rejima struktuele uniter ku wê weke di kirasê 'rejimek olî' de wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê, di nava wê de wê çawa wê hemû komên civakî wê, weke di temenê iteatê de wê bicih bikê û wê bi wê rengê xwe ser wan re wê farz bikê û wê bide diyarkirin wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Li vir di aslê xwe de wê weke ku min hinekê li jor bahsa demên felsefeyê, tîgîna dewletê û felsefeyê kir û di dewama wê de wê, dewleta dîrokî û piştî wê, dewleta olî û an dewlet û olê wê hani ser ziman. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ev gotin hemû wê, karibin wateya xwe wê li ser rejimên herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê bibînin.

Lê tenê gotinek wê nebê û newê bikarhanin û an jî wê wateya wê nebê ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ew jî wê gotina 'dewleta civakî' bê ku ew di serê min de derbas dibê ku ew wê çawa wê karibê wê fahmbikê bê.? Yan jî pirsên ku ew di serê min de derbas dibin wê bi wê ve wê girêdayê wê ew bin ku "wê, derfeta dewletek civakî li şûna ya dewleta olî, bawerî û an di rengên weke wê de wê karibê pêşkeve û wê werênê ser ziman?

Di wê temenê de wê, gotina dewleta civakî wê di wê temenê de wê çendî wê bi temenê wê li herêmê wê hebê jî lê wê bi teorikî û sazûmanî û hwd wê rêxistinîyek bi wê rengê a dewletî wê nikaribê wê bahsa wê bikê.

Di roja me de ku wê bahsa şerê nava iran û israil wê piştî yê sûrî wê were kirin de û wê ji 13 hezirana 2025an û pê de wê di rengekê de wê destpê bikê jî wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê li ser wê temenê civakî re wê, ew fêrsên şerkirinê wê di rengekê de wê, bide diyarkirin. Rejimên herêmê wê li ser temenê tîgînên xwe yên baweriyê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mejiyek tundrew wê bi wê yekê wê xwe bigirin. Di wê temenê de ew wê, ber ku wê nexwediyê

mejiyek civakî bin wê bertek û xwestekên civakî jî wê baş wê nikaribin bixwênin û an bikin ku ew bersivê bidina wan.

Di wê temenê de wê ev jî wê hertimî wê weke rewşek pêşneketinê wê bibê û wê di dewama wê de wê bingihê pêvajoyên hemu mudahaleyên leşkerê û ramyarî ku wê bi têngîhên hegomenikî û hwd ên li herêmê wê werina kirin jî wwê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin. Ev ali heta ku ew baş newina fahmkirin û di çerçoveya bersiva wan de têngînek baş newê diyarkirin wê nikaribê wê baş fahmbikê. Bersiva van aliyan û pirsên ku wê di wan aliyan de wê werina diyarkirin jî wê di rengekê de wê bi rewşa dewleta civakî ku wê weke pêwîstiya herêmê bê û ku ew wê li herêmê ne xwediyê pêşketinekê bê wê karibê wê di wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê.

Ji wê aliyê ve wê dewleta bi rejim û an desthilatiyek struktuele uniterî wê di wê temenê de wê, li herêmê wê bi wê mejiyê xwe wê di aslê xwe de wê weke ku wê li sûrî û iranê û berê wê li iraqê jî wê bi wê yekê wê bingihê hemû mudahaleyên ku wê li wan wê werina kirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin.

Çendî ku wê weke gotinna ji aqil re weke ziyar ku wê werina bikarhanin ku wê bahsa hêzên derve ên hegomenik ku ew weke dixwezin li herêmê bidina desthilatdar û bi gotinên weke 'dixwezin dizaynê bidina herêmê' û wê bi wê gotinên weke 'sazûmana cihane nû' wê werina bikarhanin jî lê kesên ku van gotina dikin wê ti carî wê bahsa temenê wan pêşketina li herêmê ku wê bi çi rengê rejimî û desthilatî û hwd heya jî wê zêde wê bahsa wê nekin. Wê weke ku ew temenê mudahaleyan weke ji azmana bi zembilan hat xwerê wê di rengekê de wê, bi gotinên razber û ku wê bi ti kesekê û ti rejim û desthilatê ê herêmê ve wê girênedin wê werênina ser ziman. Ev wê weke aliyekê ku wê, bi hizrî û hwd wê temenê mudahaleyên herêmê wê biafirênê bê û wê mejiyên ku ew bi wê yekê li herêmê dihezirin jî ku ew wê di wê temenê de wê bi rastî wê rastiyan teorikî, dîrokî, civakî, ramyarî, civaknasî, derûnî û hwd ên herêmê baş nikaribin bixwênin. Bîrêz ocalan wê bi gotina 'şerê moderniteyê' wê di rengekê de wê van aliyan wê di rengekê de wê werênê ser ziman û ew wê ji aliyekê stretejîkî ve wê şîroveyan xwe wê di rengekê de wê bikê û wê pêşbixê.

Lê ku em di rengekê din de wê mijare rewşa herêmê wê fahmbikin wê di rengekê de wê, di serî de wê, gotinek din jî wê li ser ya dewleta civakî ku me li wê bahsa wê kir wê weke wê pêwîst ku em bahsa wê bikin. Ev jî

wê di rengekê de wê têngîna civaknasiyê û têkiliya wê ya nava baweriyê û an dervî wê ya civakê ku wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê bikê. Di demên berî ronansansê de wê di aslê xwe de wê, civaknasiya civakî a li herêmê wê li pêştir bê. Di wê temenê de wê, aqilekê civakî ku wê bingihê desthilatiyên olî jî wê biafirênê wê li herêmê wê hebê. Piştî wê bi tememî wê ew jî nava fahmkirin û gotina wê derkeve. Î ro em nikarin bahsa kirtêya civaknasiyê li herêmê bikin ku ew dihê diyarkirin û dihê ser ziman û fahmkirin.

Di wê temenê de wê mijare têngîna civaknasiyê û baweriyê wê di çerçoveya jiyane civakê de wê weke pêwîst bin ku ew weke mijarek giring ew di wê temenê de wê were hildan li dest û were fahmkirin. Ev weke aliyekê ku ew di aslê xwe de bo pêşketina herêmê a nebê nabê ya. Di wê temenê de wê di wê şewayekê de wê karibê wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, ev jî wê , di rengekê de wê, weke pêwîstiya kifşkirina gotina civakê wê li herêmê wê hebê. Di wê temenê de wê bêgûman wê ev kifşkirina bi gotina civakê wê weke rewşek dervî ya rejîmek struktuele a uniter jî bê. Lê di wê temenê de wê, ev wê weke pêwîstiyek giring a li herêmê bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê wê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev wê weke gotinek ku wê bi fahmkirina wê ya jî nava jiyânê ku wê bingihê têngîha dewleta civakî wê di rengekê de wê beremberê ya uniter, olî û hwd wê biafirênê û wê di wê temenê de wê ev weke aliyekê wê yê giring ê bi pêşketina herêmê ku wê bi civakî wê rengê wê bide nişandin û wê bingih û temenê mudahaleyên li herêmê jî wê di rengekê de wê jî wê derxê.

Di wê temenê de wê, ne tenê wê, di roja me de wê, jî demên piştî ronansansê û hwd wê bi rejimên ku ew diafirin ên weke bi wê struktuele uniter û an di wê mejiyê de wê biafirin wê, ne tenê wê herêmê wê bi hev re wê dîrokek şer wê li herêmê wê biafirênin wê her wusa wê dîrokek şer a navxweyî ku wê bi xalk û komên civakî ên cihê ên herêmê re ku wê bikin jî wê di rengekê de wê biafirênin. Di dewama wê de wê, bingihê mudahaleyên hegomenikî wê bi wê re wê biafirênin. Pêvajoya şerên seferên xaciyan ku wê di serdema navin de wê li herêmê bibin wê rejimên herêmê wê bi nezani û hebûna xwe re wê, li hemberê civakên herêmê wê bi dîrokî wê bikin.

I ro, rewşa tirkîya û iranê wê ji wê ne cihêtir bê. Di aslê xwe de wê, mudaheleya li iranê wê weke li tirkîya jî bê. Ber ku wê di wê mantiqê rejîma struktuele uniter de wê, di rengekê de wê bi rengê dewleta olî û an bawerî û hwd wê, bi heman rengê wê xwediyê rengekê rejîma wê bê. Di wê temenê de wê, pîrsgirêkên herêmê ên desthilatî wê bi mejiyek civakîya herêmê re bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Minaq pêvajoya çareseriyê a ku wê piştî 27 sibatê birêz ocalan bi nameya wî were dayin destpêkirin jî wê , piştî wê were fahmkirin ku wê ne ji bo ku ew çareseriyek civakî ew were pêşxistin bê. Wê di wê pêvajoya mudahaleya li iranê de ku ew bingihê bi hêzbûna kurdên rojhilat ku ew bi rêxistîniya wan wê çawa wê ji holê rabikê ku ew weke ya başûr û rojava ku ew ne gihijina rewşek statûyî a civakî û an bi wê rengê ew xwe bi rêxistin nekin û bi wê çawa wê pêşîya wê bigirin wê bi wê armancê bê. Ev wê piştê wê were diyarkirin, bi lêvkirin û wê were hanin li ser ziman jî. Ber vê yekê wê di pêvajoyê de wê di destpêka wê de ku wê herkesek û hemû cihan wê li bendê gavavêtinên rejîma tirk bê wê di wê temenê de wê gavneavêtina wê jî wê piştî wê were fahmkirin ku wê bi wê armancê bê. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ev rewş bi xwe wê, di rengekê de wê mejiyê civakî ê xalkên herêmê û yê desthilatî û rejimên herêmê wê çawa wê li hemberê hev bin û wê bi hev re wê ne di levkirinekê de wê karibê wê bi rehetî wê bide diyarkirin. Yan jî wê mejiyê rejimên herêmê wê di wê temenê de wê, bide diyarkirin ku ew ne bi fahmkirinek civakî ku ew dihezirê bê.

Li vir wê mejiyê civakî wê bi teorikî û an bi civaketiyên herêmê re wê kifşkirina wê bi pêvajoyên wê yên civakî ên dîrokî û wê hanîna wê ya ser ziman jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliye ve mejiyê dewleta civakî wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Li rojava wê di demên hemdem de wê weke bi gelek dîmenên weke yên 'dewleta civaknas' jî wê di rengekê de wê were diyarkirin.

Dewleta civakî modelek dewletê ye ku tê de dewlet berpirsiyar e ji bo dabînkirina refaha welatîyên xwe, parastina maf û azadiyên bingehîn di heman demê de armanc dike ku edalet û hevsengîya civakî pêk bîne. Di vê modelê de, dewlet polîtîka û pratîkên cûrbecûr bicîh tîne da ku asta

jiyanê ya herî kêr a welatîyên xwe misoger bike, edalet di dabeşkirina dahatê de misoger bike û newekheviyên civakî kêr bike.

Minaq li gorî Huber, dewleta xizmetguzariyê behsa tevahiya tiştên ku ji bo ji nû ve belavkirina feydeyên civakî tene kirin dike da ku pêşî li newekheviyan bigirin. Dewleta xizmetguzariyê dewletek e ku ji reformên civakî pêk tê. Lêbelê, reforma civakî ne dewletek civakî ye ku tenê behsa alîkariya dewletê dike. Li gorî Luhmann, dewleta xizmetguzariyê wekî avahiyeke tê dîtin ku alîkariya civakî ya berfirehtir ji dewleta civakî peyda dike. Dewleta xizmetguzariyê li welatên pir pêşesazî derketiye holê û pêş ketiye.

Dewleta civakî têgeheke dewletê ye ku berpirsiyariya sereke ya ji bo refaha welatîyên xwe ji asta herî kêr wêdetir qebûl dike, û diyar dike ku dewlet roleke sereke di parastin û pêşvebirina refaha aborî û civakî ya welatîyên xwe de dileyîze. Ew têgeheke herênî ya dewletê ye ji hêla destwerdanî, rêkûpêk, ji nû ve belavkirin, karsaziyê û dabînkirina maf û azadiyan ji bo kesian. Ev şeweya têgeha dewletê li ser rêgezên wekheviya derfetan, dabeşkirina wekhev a dewlemendiyê û berpirsiyariya giştî ji bo kesên ku nikarin şertên herî kêr ên pêwîst ji bo dabînkirina jiyanek nisbeten rehet bicîh bînin, hatiye damezrandin. Ev nêzîkatiya giştî dihêle ku welatek bi awayên pir cûda ji hêla aborî û civakî ve were organîzekirin.

Bi gelemperî, dewleteke refahê dikare du nêzîkatîyên ramyarî û civakî yên cûda hebin: li gorî modelekê, dewlet desthilatdariya sereke û saziya ku barê berpirsiyariya refaha welatîyên xwe hildigire ye. Li gorî vê teoriyê, berpirsiyariya dewletê pir berfireh e ji ber ku dewlet ji her aliyê refaha welatîyek berpirsiyar e û ev berpirsiyarî li ser hemî mirovên welêt bê îstîsna ye.

Li gorî nêzîkatiyek din, dewleta xizmetguzariyê afirandina "toreke ewlehiya civakî" ye ji bo ku pêşî li daketina asta jiyanê welatîyên dewletê ji standardên herî kêr ên baş-diyarkirî bigire. "Dewleta xizmetguzariyê" û "civaka xizmetguzariyê" li welatên îngilîzîaxêv (bi taybetî li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê) hin tevliheviyên têgehî çêkirine û ev mijarek girîng a nîqaşê bûye û berdewam dike. Li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê û hin welatên din, asta herî kêr a xizmetguzariyê ji hêla dewleta navendî ve nayê garantîkirin û rasterast ji navendekê nayê peyda kirin. Lêbelê, ji bo ku her welatîyek bigihîje vê asta xizmetguzariyê, xwebexşên serbixwe, hem saziyên civakî yên taybet ên ne-qezenc û hem jî pargîdaniyên taybet bi armanca qezenca herî zêde, û rayedarên herêmî

û, di rêjeyek kêmtir de, rayedarên hikûmeta navendî beşdariyên hevbeş dikin. Ev beşdariya hevbeş wekî "civaka xizmetguzariyê" an "sîstema xizmetguzariyê" tê binavkirin. Li gorî hin pênaseyan, berevajî vê, "dewleta xizmetguzariyê", veguhestina fonan ji sektora giştî bo kesên ku hewce ne ku bi awayekî nerasterast werin piştgirîkirin e, û çavkaniya sereke ya van fonên veguhezîtiyê sektora taybet e, ku bacên (pêşverû) dide ku li gorî prensîbên dabeşkirina dadperwer in.

Li herêmê nebûna wê dewleta civakî wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, li ser wê bisekinê bê. Wateya wê dewleta civakî wê çi bê wê, zêde wê newê xwestin ku wê zanibin jî. Gelek kesên ku wê fêr dibin jî wê rêya xwe avêtina dervî wê hebûna civakê wê di xwe de wê bibînin. Di wê çerçoveyê de wê, goçberiyên bi wê armancê ên ji rojhilata navin li rojava û an europa ku wê bibin wê bi wê armanca lêgerîna ji aliyekê ve a dewleta civakî jî bin.

Dewleta civakî wê li herêmê wê pêşnekeve. Di wê temenê de wê heta roja me wê, pêşketinên ku wê bi wê re wê bûban wê, li şûna wê, rejimên olî wê pêşbixin. Wekî din wê, jiyane weke ya faqiriyê û hwd wê, weke çawa wê bi mirovan wê bidina herêkirin. Wê gotinên weke "pêxemberê me jî bi gezek nan jiya bû" û hwd re wê di wê temenê de wê bi mirovan wê bikin ku wê, bidina diyarkirin. Sefiliya rejiman wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê hem wê bidina herêkirin û hem jî wê çawa wê pêşîya li dijî wê ku ew bertek bidina dayin nişandin bigirin wê bi wê yekê wê olê wê bi awayekê pirr zêde hem bi hostayi û hem jî kurnazî û sinsî wê bikarbînin. Di wê temenê de wê ev wê weke rewşek ku wê bibê rengê jiyane mirovan.

Wê jî wê di rengek de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa jiyane civakê wê, di wê temenê de wê, bo wê û pêşketina wê û an parastina maf û azadiyan jî wê ti bergir wê newina girtin. Vaji wê, doza maf û azadiyê wê weke diji olê rabûnekê û an wê weke inkara olê wê bê dayin nişandin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bê dayin nişandin. Li iranê, wê kurdên rojhilatê kurdistanê ku wê tekoşîna maf û azadiyê wê bidin wê bi gotina ew li dijî navê xwedê rabûya wê, bi darizênin û wê piştî wê bi wê yekê wê, bi dervekirina wan wê pêşbixin. Di wê temenê de wê politikaya bi dervekirinê wê weke şêwayekê pêşîya xwestina maf û azadiyan wê bi wê çawa wê bigirin bê.

Ev rewş wê, di wê temenê de wê, weke têgînek rejim bi struktuele uniter a li herêmê bê. Di wê temenê de wê, li tirkîya jî wê bi têgînên

weke “ji jor ve ku hukumetê ew da nişandin wê mecbûr bê ku ew li gorî wê were tevgerin. Ew wê weke ‘neçariyekê’ wê were diyarkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku ew ji civakê deng li hemberê wê derketin jî wê weke li dijî rejimê rabûnê wê, werina diyarkirin. Di 30 salê dawî de wê li şûna wê gotine terorê wê were pêşxistin. Wê kesê ku ew li dijî wê û politikayên wê yên xirab rabûn wê weke “aligirê terorê” wê darizênê û wê tohmetbar bikê û wê piştî wê biavêjê zindanan. Di wê temenê de wê ev wê weke politikaya rejima uniter bê.

Di wê nûqtayê de wê, rejima uniter wê ne rejimek weke ya ku ew mafê mirovan û an bi teybetî mafên civakî ên tekakes û an hevbeş ku ew bi wê werina naskirin bin. Wê di wê temenê de wê yekser wê li dijî wê weke xwediye helwestekê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê din de jî wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, bêwinkirina mirovan jî wê bi têgînên olî û an rêyên weke ya iteatkirinê jî wê çawa wê bi wê êdî wê ew politikayên rejimê wê bi wan wê bê dayin herêkirin û an jî wê li gorî wê, ew werina meşandin bê.

Di wê nûqtayê de wê ji politikeyê zêdetirî wê weke şêwayekê jiyanê ê ku wê bi wê re wê bide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, ji destpêka sedsalê 20an ve wê hemû sedemên şûnmayin û mudahaleyên li herêmê wê hinekê jî wê li şûna ku wê, di hêzên ku ew mudahale li herêmê dikin di wan de li wê bigerihê wê, di serî de wê, di rewşa pozisyona rejimên herêmê ku wê xwe di kirasê olê de wê bidina nişandin de wê karibê wê fahmbikê. Her rewş û pêvajoya wan wê weke feleketek ku ew bi wê dihênina serê civakên herêmê bê. Pêvajoya şerê iraqê bê, ya şerê li sûrê bê, ya şerê nava israil û iranê û hwd bê û piştî wê ku wê bi muhtemel wê weke bi pêvajoyên şer û hwd ên weke li tirkîya û an dewletên din ên herêmê û hwd wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ev politika wê piştî şerê cihanê ê duyem û pê de wê zêdetirî wê bingihê mudahaleyên li herêmê wê biafirênê. Di wê temenê de wê, bi rewşên xwe yên pêşneketî û hwd bê. Xosletekê dewletbûnê wê hebê. Ku ew bi kijan awayê û xwediye çi rengê rejimê bê wê, dema ku wê pêşketinek ku ew li gorî demê ku wê pêwîst ba ku wê kiriba û wê nekir ew wê piştê wê weke temenekê valahiyê wê, cihê mudahaleyê jî wê li wê biafirênê. Di wê temenê de ev wê hem bo wê û komên civakê ên nava sînorê wê bê û hem jî wê bo dervî wê bê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê binerê wê mantiqê dewletbûnê ku wê çendî wê li herêmê wê bi awayekê hişk wê were diyarkirin û wê weke bi dîmenê olî bê û an

rewşên din jî bin wê di wê temenê de wê ne weke xwediyê sazî û ramyariyên ku ew wê dikarin werina fahmkirin ku ew demê dixwênin û an ew bi wê pêşketina demê wê didin çêkirin û an di wê temenê de wê li gorî giyan, felsefe û pêşketina demê û an hemdemiya wê pêşevaniyekê wê ji demê re wê bikin. Ber ku ew ne di wê xosletî û siyanê de na wê, weke aliyekê wan ê temenê tengezeriyên li herêmê jî wê ji wê aliyê ve wê bi wan wê li herêmê wê biafirin. Hişkbûna wan ne ji fahmkirina wan bê. Wê ji fahmnekirina wan bê. Wê ji ne bi aqilbûna wan bê.

Di wê temenê de wê, rewşa tirkîya û iranê herî guncav ku wê ber ku wê weke ji ber mudahaleyên li iranê ên bi israilê û hwd re wê, di rojevê de bê wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Dewletbûn wê, ne tenê wê weke diyarkirina sinorekê û bi wê re wê, di nava wê de wê bi darê zorê û an şideta dewletê ku ew di destê wê de heya ew bi wan di nava kontrola xwe de mirovan bigirê bê. Ev wê tenê wê weke rewşek fahmnekirina dewletî bê. Di aslê xwe de wê, çendî ku wê bo dewletên herêmê wê weke iranê û an tirkîya û yan jî misrê û dewletên din wê were gotin ku ew kevn in û ew xwediyê kevneşopîyên dewletî ên kevn in ku wê werina ser ziman jî lê wê dema ku em ji wê aliyê ve binerin wê karibê wê fahmbikê ku wan ji têngîna dewletitiyê zêde tiştêkê mazin wê fahm nekiriya.

Yan jî dewletbûn wê ne ew bê ku wê di nava sinorê xwe de wê herkesekê bi rêyên weke qadaxakirina zimanan û hwd ku wan weke hev kirinê bê bi rêyên weke bişavtinê û hwd. Ev wê nişanak wê bê ku wê di aslê xwe de wê bi rastin wê li herêmê wê zêde kevneşopîyek dewletî wê di rengekê de wê li herêmê wê nebê. Kevneşopîya dewletî a rastî li herêmê wê heta demên mediya wê were, Piştî wê hinekê li ser encamên wê yên heyî ên civakî re wê heta demên sasaniyan wê di rengekê de wê were jiyankirin. Lê piştî wê, bi tememî wê êdî wê weke rewşna qariqatûrî ên dewletî wê xwe bidîna diyarkirin.

Di rengekê de wê, rewşên dewletî wê weke ku wê pêwîst ban ku ew wê piştî demên kevnê ew bi têngînek weke ku wê bi felsefeyê wê were diyarkirin wê di wê têngîna idealîya wê de wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê pêvajoyên fahmkirinê û pêşketinê wê pêşbixista. Wê di wê temenê de wê ev wê weke têngîha modela dewletitiya dema aqil ba. Lê ev pêşneket. Di wê temenê de wê, piştî wê, di rengekê de wê, ya ku wê, li herêmê wê bibin wê tenê wê, bi awayekê wê weke bi serdestiyê wê, tenê wê bindestkirinê bê. Di wê temenê de wê, li herêmê wê islam bixwe jî wê

weke olek dewletî û desthilatî wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, ji ya ku ew wê berê wê hata wê dema wê ku ew bûya wê pêwîsta ku ew ji wê pêşketitir bûba. Lê piştî wê, tenê wê bidest xistinê û wê weke hizrra baştirkirinê zêdetirî wê tenê wê bi ya misilmankirinê ve wê, alaqaader bibê.

Di wê temenê de wê, piştî serdemê ronasansê wê di aslê xwe de wê, derfeta pêşketinek zêde mazin wê li herêmê wê bibê ku ew derketinek û pêşketinek mazin bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê ew jî wê, bi derketina osmanî re wê, pêşîya wê di rengekê de wê were girtin û ew taritiya ku wê piştî wê li herêmê wê pêşkeve wê heta roja me wê, weke bingihê hemû tengezeriyên ku wê li herêmê wê bibin wê karibê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. bi mantiqê ku wê, ki li ser kijan herêmê serdestîya xwe çêkir bi hêza xwe ew êdî ya wê re wê bi feresetekê wê nêz bibin û ev wê di wê temenê de wê weke êdî wê di aslê xwe de wê nişanaka wê bê ku wê ji rastiya fahmkirina pêşketina jiyane wê bi wê re wê êdî wê weke dîrketin wê weke ku wê êdî wê bibê.

Nûha ku em li herêmê ku wê bahsa bi dehan dewletan wê bikin jî wê di yekê tenê de jî wê modelek civakî ku wê di wê temenê de wê weke ku me li jor wê hani ser ziman wê rasti wê newê di nava wan de. Ev wê weke rewşek ku wê karibê wê weke nişanaka wê rastîyê wê fahmbikê. Wê di rengekê de wê pêşneketina herêmê û şûnmayina wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê rejimên herêmê û rengê hizirkirin û desthilatdarbûna wan bê. Wê di serî de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê bi rehetî wê werênê ser ziman. Dema ku wê derfeta bindestkirin û metingerkirinê wê hebê wê ew jî wê werin û wê bikin. Di wê temenê de wê ji wê metingerkirinê zêdetirî ya ku ew ji wê re wê bibê temen wê karibê wê di wê temenê de wê bi rastiya herêmê û pêşneketinên wê û an rewşên desthilatî ku wê bi zêhnê wan re wê pêşîya pêşketinên wan ên civakî wê bigirin wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Bi wê mantiqê û zêyniyetê wê piştî mudahaleyan wê li şûna ku wê, ji wê fêrekê wê derxin û wê xwe ji wê temenê wê û rewşê wê xilas bikin wê zêdetirî wê, piştî wê, bi pêvajoyên şer ku ew wê dikin re wê, xirabtir bikin. An jî wê bi pêvajoyên şer êdî wê bi tememî wê jiyane xalkên herêmê û temenê wê bi tememî wê tûna bikin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê pîrsgirêka herêmê wê di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê karibê wê di rengekê de wê ji têngîna modelê a dewletî, rengê hizirkirina wê, uniteriya wê û hwd ve wê girêdayî wê karibê wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê. Çend kesên ku ew wê, bi awayekê sevil wê xwe bikina desthilatdar û wê egoyên xwe wê, têr bikin wê tenê wê civakên herêmê wê bên kirin korbanîyên wan. Ev li sûrî wusa bû. Nûha jî li iranê wusa dibê. Bêgûman wê li tirkîya jî wê wusa bibê.

Li herêmê gelek rejim gûharandinên ku ew bûn wê, ji aliyekê ve wê bi hêviyên civakî ku ew werin û pîrsgirêkên wan çareser bikin. Piştî li iranê hatina rejima şah humeyni wê di wê temenê de wê, komên civakî ên iranî û kurdistanî ên herêmê wê bi armanca ku ew were û çareseriyê bênê. Heta ku ew berî ku ew werê ser desthilatdariyê wê bi gotinên 'emê pîrsgirêkên wan civakan çareser bikin' wê bilêv bikin. Lê piştî wê, di rengekê de wê, weke hemû wê werina jibîrkirin. Di dema îraq û sûrî de jî wê wusa bê. Piştî gûharandinên rejimê wê yên ku e piştî dihên ser desthilatê wê ji yên berê wê, ceberuttir wê zalim û zordar wê bibin li ser serê komên civakên herêmê. Di wê temenê de wê, piştî rejima esad rejima colanî, ûû an el-şara, wê kuştinên di du heyvên rejima wî ya pêşî de wê, hema bêja bi qasî yên hemû salên rejima berê a esad a zordar bin.

Ev wê, di temenê wê de wê, têngîna rejimi a struktuele uniter wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ber vê yekê ev têngîna desthilatî ku wê, heveynê xwe wê ji hizirkirinên toteliter ên ku wê bawerîyan jî ji xwe re wê bikina wek maske wê di rengekê de wê karibê bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ber ku wê, olê û baweriyê wê weke bingihê tûndûtûjiya xwe ya rejimî wê bikarbênin wê nehêlin ku kes, bi navê wê olê şidetê li hemberê kesekê, komekê û an civakek din bi tûndî şermazar bikê. Wê dema ku ew nebê wê vaji wê êdî wê rast bibê û wê tûndûtûji wê di wê de wê weke rast wê were dîtin wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Wê her kiryarên bi navê wê weke ku ew çendî bi zor û tûndûtûji bin wê weke 'rast bin' wê di rengekê de wê werina diyarkirin. Ev wê şewayekê îstismarkirina baweriyê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bi desthilatî wê bi rengekê wê weke bide diyarkirin.

Wê dema ku em li temenê pêşneketina dewleta civakî li herêmê li wê bihizirin wê bêgûman ew wê weke aliyna ku mirov wan yekser û teqez li wan bihizirê û wan di rengekê de bikê ku wan ji temen ve wê fahmbikê û

wê werênê ser ziman. Ji salên 1990 û pê de wê niqaşek ku wê li ser têngîna baweriyê re wê were kirin û wê bi gotina demokratikbûnê ve wê were hanin li ser ziman. Wê çendî wê islam wê karibê demokratik bibê û an wê, derfeta wê hebê û an nebê wê bi wê re wê were lêpirsin. Ji aslê xwe de ji van niqaşan mirov dikarê gav bi avêjê û lêpirsinek dîrokî û civakî ji hemû aliyan ve bi rewşa 50 salê dawî ên rejimên herêmê ve girêdayî wê karibê wê bikê. Di zane min de wê bo demokratikbûna civakî a herêmê jî wê weke ku ew wê pêwîst bê ku ew were kirin.

Lê aliyekê din jî wê di rengekê de wê bi kurnazi û pispori wê rejimên herêmê û kesên desthilatdar li dijî niqaş bi wê rengê wê gotinên xwe wê disa wê bo pêşîya wê girtinê wê li ser olê re wê bibêjin. Û wê bibêjin ku ew weke 'hêrîşê bawerîya me dikin' wê werênina ser ziman.. Li tirkîya wê bi gotinên weke "islamafobî" wê di rengekê de wê ev niqaş ku wê çawa wê pêşîya wan bigirin wê di rengekê de wê, li ser olê re wê werina bi gotin kirin û wê di wê temenê de wê werina hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, ji niyete kesên ku wê niqaşekê bi gotina demokratikî wê li ser herêmê wê bikin lê bipirsê ji wê zêdetirî **niyeta** di temenê gotinên li dijî wê niqaşkirinê 'bi navê olê' û an bi gotinên qaso 'parastina olê' dihên kirin ên bi gotinên bi wê rengê wê di şêwayekê de wê weke pêwîst bê ku ew werine lêpîrsîn.

Demokratikbûn û derfeta wê

Bêgûman wê weke gotina herî giring wê gotina demokratikbûnê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê karibê wê hinekê ji wê aliyê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku em wê bahsa wê bikin. Lê di vê nûqtîyê de wê pêwîstî wê weke ku wê pêwîst bê ku em gotina civakîtiyê wê, di rengekê de wê kifşbikin bo ku em wê temenê wê, yê bi demokratikbûnekê bi derfet û pêşketina wê re wê fahmbikin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, demokratikbûn wê weke ku wê carna wê were diyarkirin wê bi têngîna baweriyê û hwd ve wê girêdana wê û weke derfetbûn û an derfetnebûna wê jî wê zêdetirê wê weke rewşek ku wê pêwîst bê ku wê bi politikayên rejimên herêmê û têngîhî wan ve girêdayî wê karibê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtîyê de wê, rejimên herêmê wê bi têngîha dewletek olî û an di wê rengê de wê, ne di temenê weke dewletek û an desthilatek wan xalkên wir lê wê weke desthilatek ku ew li wan beyeni û li ser wan weke serdest

û wan bi têngîha bindestkirinê nêz dibê wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Li vir wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna bindestkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê təkiliya nava xalkên herêmê û desthilatên herêmê de wê di wê temenê de wê ji təkiliyek civakî û aîdîyetek weke li hev ku wê bibê ji wê zêdetirî wê weke təkiliya serdest û bindest, serdest û iteatkar, bindest û metinger û hwd wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbik û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna bindestiyê a herêmê wê, di wê temenê de wê, weke têngînek ku wê pêşîya pêşketinên wê yên civakî wê bigrê wê xwe bide diyarkirin. Ber ku wê bo ku ew wê bindestkirinê wê bikin wê têngîhên baweriyê û iteatê a bi wê ve girêdayî wê zêdeyî wê derxina li pêş û di wê temenê de wê serbestî, maf û azadiyek wê bi serê xwe êdî wê bi xwezayî wê bi wê re wê derfeta wê di rengekê de wê weke ku wê ji holê wê rabikin. Di wê temenê de wê, di rengekê rêxistiniya statûqûyî de wê bi wê yêkê wê temenê wê ji xwe wê di rengekê de wê weke ku wê were ji holê rakirin.

Di wê temenê de wê dema ku em rengê statûqû ne gûharê çendî ku wê ceribandîn wê werina kirin û wê di wê temenê de wê rê li wê were vekirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê zêde ne bi derfet bê ku ew pêşketinek civakî wê di rengekê de wê bi wê re wê çêbikê û pêşketinên weke demokratikî, maf û azadiyê û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê karibin wê pêşkevin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li wê bipirsê. Di wê temenê de wê, rewşa herêmê wê, dema ku em bahsa 'statûqûyekê' wê li ser wê dikin em tenê wê bahsa têngînek rêveberî wê nakin. Wê bahsa şêwayekê rêxistina wê, refaransên wê yên birdozikî-olî û hwd ku ew wê werina pêşxistin û şêwayê pirezekirin û diyarkirina

wan bi zimanî û hwd wê weke ali û fektorên giring ku wê di wê warê de wê werke ku wê weyn bileyizin.

Di wê temenê de wê, ji xwe wê tirkiya wê hê bi mantiqê dema ku ew li ser pişta hasp hatina herêmê û ew herêm dagirkirina û êdî weke 'yên xwe' wê dibînin û di wê temenê de wê xalkên wan herêman wê yan wê tirkkirina wan wê bikin û yan jî wê bi tememî wê ji holê rakin bi kuştinan û an goçberkirina û hwd re wê di rengekê de wê bi wê bijin. Wê dema ku wê li derûniya wan wê were nerin wê ew wê hê jî wê weke ne aîdî herêmê wekekomê civakî wê tevbigerihin. Ew ber vê yekê xwe na sipêrênina têngnek civakî. Wê bi zêdeyî wê gotinên weke olê, têngna netewî, destûrî û hwd wê weke têngihên ku ew weke 'demezrendî' ên bi dewletî û di wê temenê de wê xwe bi sipêrênina wan.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê wê di wê temenê de wê, çendî dîrokek herêmê wê were nivisandin jî ji hêla van rejim û desthilatdaran ve lê wê, kesên ji herêmê wê bi hêst û fêrsên xwe fahmkirin wê xwe di wê nivisandina dîrokê de wê nebînin û ew wê ji xwe re wê weke beyeni dibînin. Di wê temenê de wê, ev jî wê weke fektorek din bê ku wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê li wê binerê. Dîroka di hê nivîsandin wê ji rastiye hanina ser ziman wê zêdetirî wê çawa wê temenê wan desthilatdaran wê baştirin wê bide çêkirin û hwd wê bi wê ve girêdayî wê weke hinek dokumankirinên bi niviskî wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê dîrokek ne tenê yekali a ku ew hati nivisandin bê. Wê di wê temenê de wê refaransên wê yên ku ew di wê de ew bi wê di hê nivîsandin wê ji rastiya herêmê û dîrok û mejuya wê ya civakî û hwd wê, bi tememî wê weke cihê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi gotinek din wê weke desthilatdar wê çawa wê 'netewa xwe wê biafirênê' bi awayekê 'çêkerî' wê di wê temenê de wê weke xwediyê hinek fêrsên fahmkirinê bin. Ev jî bi xwezayî wê ne rastiye fahmkirinê a herêmê ku em ji wê karibin rastiye civakî a herêmî wê bi wê ji wê fahmbikin û an jî wê bigihijina temenekê têngî ê fahmkirinê ku wê ji me re wê bibê temenekê fahmkirinê bo civakbûnekê û an demokratizebûnekê. Rayadarên wan desthilatdaran weke li tirkiya wê çendî wê gotina 'demokrasiyê' û an 'destûrê û serdestiya wê' bikin jî lê wê di rastiye ve wê di wê rewşê de wê ev gotin jî wê weke gotinên din ên layiqî û hwd wê, weke gotinên sernûxûmandinê û xapandinê wê bimênin. Di wê

temenê de wê di rastiye de wê weke gotinên ku wê zêde ti pîretizeyiyên wan nebin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Weke aliyekê wê yê din ê giring jî ku em bahsa pêşketina demokratizebûnekê wê li herêmê bikin wê weke ku wê birêz ocalan wê dihênê ser ziman wê di serî de wê pêwîst bê ku em di gotina civakê de wê hinek kifşkirina pêşî bikin. Di wê temenê de wê gotina civakê wê di wê de wê kifşkirinên bi xosletên herêmê ên teybet û ne bi têgînên oryantalismi û an beyeni ku wê weke ixracî herêmê hatina kirin ku em bi wan fahmbikin. Di xoslet û teybetiya herêmê û civakatiya wê de wê bi têgîna civake dîrokî û hwd re wê pêşî wê weke aliyekê ku mirov wê kifşbikê. Ev weke aliyekê wê yê ku ew nebê nabê jî bê bo pêşketinek bi derfet a demokratikî. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê du lingên pêşketinek bi demokratikî a ku mirov wê di wê temenê de wê werênina ser ziman wê hebin û wê pêwîst bin ku ew li ser wan re wê pêvajoyên hizirkirinê û fahmkirinê û hwd werina pêşxistin. Yek wê weke gotina civakê bê ku ew di wê de wê di wê temenê de wê kifşkirin wê di wê temenê de wê çawa wê werina kirin bin. Di wê temenê de wê, kifşkirina gotina civakê û pêwîstîniyên wê û an pêdiviyên wê yên jiyanî û sazûmana wê û hwd ku wê bi derfet wê çawa wê weke pêwîst bê ku ew bibê ku ew di rengekê de were dîyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê bi re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser zimanbê.

Wê jî wê di wê temenê de wê gotina civakê wê, di wê temenê de wê ne tenê wê lingekê wê biafirênê û wê weke aliyekê wê yê giring ê bingihî wê biafirênê. Wê dema ku wê civak nebê wê demê wê çawa wê karibê wê bahsa pêşketinek demokratikî wê bikê. Wê dema ku wê, bingihê wê sazûmana civakî û rêxistîniya wê weke xwe di xosletên xwe de û bi reng û awayê xwe nebê wê çawa wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wekî din jî wê aliyê din wê bi awayekê wê weke lingekê ku em li ser têgînek felsefeyî wê bi temen bikin bê û wê di wê temenê de wê, bi

teorizekirinên weke ji gelek aliyên civakî ve bi aqilekê felsefeyî û yê civakî bi hev re wê di wê temenê de wê bi wê re ku wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û awayê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û awayê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakê û felsefeyê wê bi fahmkirina wê re wê, di wê temenê de wê weke aliyên wê yên jiyanî bi hemû aliyên wê re wê salixkirina wê, li ser temenê maf û azadiya civakî û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê têgiha civakî û an têtginên bi navê civakî ku ew dihên ser ziman wê ji wê hanina ser ziman wê zêdetirî wê weke têtginna ramiyarî ên li gorî wê têtgîna wê ya serdest a ku ew bi wê dihizirê bê û ev wê ji hanina rastiye zêdetirî wê weke têtgihên ku ew wê li gorî wê weke wê hanina ser ziman bin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di rengekê de wê bi desthilatdar wê bi wê re wê li herêmê wê weke şerê serdestiyê bi civakên herêmê re wê li ser serê wan wê bidin wê weke têtginên wê bin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê hembî pîrsgirêk û hem jî wê weke aliyekê ku wê yekser wê pêşîya pêşketinên civakî û demokratikî û hwd wê bigrin bin.

Weke aliyê din ê duyem wê aliyên hizirî û felsefeyî û hwd wê, bi tûndî wê weke 'dij ol' wê ragihênin û an wê di bin navê têtgîna felsefeyê de wê, haninên ser ziman ên weke yên olî wê bikin û wê bi wê re wê aliyê wê jî aliyê xwe ve wê weke wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê ya ku ew bi navê felsefeyê wê werênina ser ziman jî wê di rengekê de wê jî felsefeyê zêdetirî wê hinek têtginên teolojikî bin û ev jî wê nikaribê pêşketinek hizirî a civakî bi xwe re ew di wê temenê de wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê bi serê xwe wê weke aliyekê giring wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê felsefeyê wê tenê wê weke şêwayekê hizirkirinê hizirkirin jî wê tenê wê weke kemesîyekê di fahmkirinê de wê xwe bide diyarkirin. Ber ku wê, di wê temenê de wê, weke bingihêkê pêşketinê ê giring ê civakê wê xwe bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê, rastiya civakê wê weke wê bi şenberîya wê ya jiyanî re wê karibê wê fahmbikê û wê di rengek de wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakî û felsefî wê di wê temenê de wê li ser temenekê bi pêşketinên civakî re ku em li wê bihizirin wê weke di zikhev de wê derbas bibin û wê di wê temenê de wê weke pêwîst bê ku wê bi cidiyetek mazin wê hilde li dest. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, gotinên weke 'dema felsefeyê bûhûrîya' jî wê weke gotinên ku ew di wê temenê de wê di rengekê de wê weke di asta dawî de wê xîsmetî wê rewşa dijî civakî wê bikin bin. Ji xwe di wê temenê de wê bi têgînek û pozisyonek bi fahmkirinê wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê were hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê bi têgînek civakî wê gotina felsefeyê û hwd wê weke pêwîst bê ku wê hilde li dest û wê hinekê din wê weke pêwîst bê ku wê werênê ser ziman.

Ji aliyê têgîna civakî ve bi gotina felsefeyê wê hanina ser ziman wê weke xwediyê çerçoveyek berfireh a ku mirov wê karibê wê ji gelek aliyên ve wê li ser wê bisekinê bê. Minaq wê, civak wê, di nava wê de wê, aliyên wê yên weke dîrokî, çandî, ramyari, civaknasî, derûnî û hwd weke van aliyên wê gelek aliyên wê yên ku wê karibê were hildan li dest bê. wekî din wê têgîhên weke bawerî, rewîst û hwd jî wê weke hinek aliyên wê yên din wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê hilde li dest bê.

Wê dema ku e, bahsa têgîna civakî û felsefeyê bikin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê were diyarkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê were diyarkirin. Felsefe beri hertiştê wê bo civakê wê temenekê xwe fahmkirinê û pêvajoyên xwe yên jiyankirinê têgîhiştinê û hwd wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê ji aliyê kes ve wê dema ku mirov wê hilde li dest wê kes wê çawa wê xwe fahmbikê, pêvajoyên xwe yên jiyana ên civakî û keseyetî wê fahmbikê û wê bîji û hwd wê bîngihê wê yê fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê fahmbikê û an wê bide fahmkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku em bi têgîna civakê û felsefeyê re wê li wê binerîn wê têgîhên weke yên ol û baweriyê wê ji têgînên weke rengekê serweriyê wê zêdetirî wê weke têgîna weke ya minaq zaninên ku me li jor me bahsa wan kir ên weke dîrokê, derûniyê, civaknasiyê, çandê, ramyariyê û hwd re wê karibê wê weke yek ji wan û an şewayekê fahmkirinê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Arne ness wê dema ku wê bahsa təkiliya civak û felsefeyê wê bikê wê bi têtînek ekolojikî re wê hilde li dest û wê di dewama wê de wê bi xwe fahmkirinê, bi xwe bûnê, serwerîya xwe bixwe, zanîna xwe ya nava xwezayê, təkiliya xweza û mirov, mirov û civakê û di dewama wê de wê bingihê jiyanê û fahmkirinên wê û hwd re wê di rengekê de wê bikê ku wê werênê ser ziman. Kirkegaard wê dema ku wê têtîna 'civak û felsefeyê' wê hilde li dest wê têtîhên weke li ser esasê civakîbûnê û hwd re wê, bi têtînek hebûnî wê bikê ku wê fahmbikê û ew di fahmkirina wê de wê bi wê re wê kûr bibê û wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. bandûra felsefeyê wê di rengekê de wê pêşketina civakî de wê jiya ku em dizanin wê kûrtir û giring bê. Di demên destpêkê ên felsefeyê de wê 'civakek felsefeyê ku wê bi wê biji' wê çawa bê wê ji têtîhên platon û aristo û heta sokrat û hwd wê di rengekê de wê fahmbikê. Sokrat wê, ji hêla têtîna rewîstê û hwd ve wê bi keseyetiyê û fahmkirinên wê ve wê di rengekê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Lê di demên hemdem de wê dema ku em bi weyna felsefeyê di fahmkirina nava civakê de wê hilde li dest wê weke aliyên wê yên giring ên ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di temenê têtîna 'zanistên civakî' de ku wê were bi gotinkirin wê ji gelek aliyan ve wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were diyarkirin û wê werênê ser ziman. Marks wê têtîna dîrokê wê weke zanist û çavkaniya wê ya pêvajoyên fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê hilde li dest û wê di rengekê de wê bikê ku wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê û rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakê wê, di wê temenê de wê ji aliyekê din ve wê, di demên hemdem de wê zêdeyî wê dîmenekê komplike wê weke ku wê bi xwe re wê xwe bide diyarkirin. Di serî de wê, dema ku em bahsa zanistên civakî dikin wê bi giştî û teybetî yek bi yek wê ji ji wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê bi civakî bê ku mirov wê karibê wê di wê temen de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di rengekê de wê felsefe wê dema ku em bi wê re wê dinêrin wê weke şewayekê wê xwe bi fahmkirinê wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, pêvajoyên pêşketina bi keseyetê, jiyankirinê û təkiliya mirovan a

bi civaknasî, rewîstî, ramyarî, destûrî û hwd wê, çawa bin wê bi gelek aliyên din ên weke wan re wê di wê temenê de wê li ser wan bisekinê û wê bikê ku wê derxê li têgihiştinê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa maf û azadiyê wê bikin wê bi wê re wê, di rengekê de wê mafên kes wê di wê temenê de wê çawa bê û derfetên jiyane wê çawa bê wê bi wê re wê bikê ku ew wê bide fahmkirin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakê û felsefeyê wê di wê temenê de wê weke mijarek ku wê di rengekê de wê weke ku wê di ber re wê derbas bibê. Wê di wê temenê de wê di dîmenekê fahmkirinê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê rewşê de wê, berî her tiştê wê dîmenekê lêpîrsînê wê di rengekê de wê biafirênê. Ber çî wê felsefe wê jî jiyane wê were derhanin? Bo ku ew lêpîrsîn di jiyane de li ser kiryarên jî rejimê û hwd ku ew dide diyarkirin ew newê lêpîrsîn. Di wê temenê de wê, bo ku wê bingihê lêpîrsînê ew were jî holê rakirin wê felsefe jî wê weke jî jiyane û fahmkirina wê were dîrkin.

Di nava fahmkirinên civakî de wê felsefe wê weke têgînek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di roja me de wê bi mijare felsefeyê ve wê girêdayî wê aliyên wê yên ku ew dihên ser ziman wê, weke aliyên ku ew di hemdemiya wê de wê pêşkevin û an pêwîstin ku ew pêşkevin bin. Ji aliyê kes ve wê di serî de wê bingihê têgiha kes ku ew xwediye li maf û azadiya xwe derkeve û ew maf û azadiya kes wê çî bin û hwd wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bikê ku wê bide diyarkirin û fahmkirin.

Di demografiya mirov de wê pêvajoyên gûharinê wê çawa wê hebin û an wê bibin wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bikê ku wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, minaq wê, di pêvajoyên jiyane mirov de wê bi civaknasî çawa ew hebê û an heya, bi ramyarî xwediye çî pozisyonê û an mafê ya, bi dîrokî xwediye çî pêvajoyên pêşketinê bê, bi bawerî xwediye çî rengên baweriyê bê û baweriyên din ên dervê wê ku ew hena ew çawa wan fahmbikê û tîkiliyê di çerçoveya civakî de li wê bikê wê weke aliyên ku ew li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê têgihiştinekê biafirênê bê.

Mirov di nav civakekê de taybetmendiya mirovbûnê bi dest dixê. Di nav civakekê de civakî dibe. Şiklê wê civakê digire. Ji ber ku filozof di civakek diyarkirî de dijîn, çanda civaka ku ew lê dijîn bandûrê li filozof dike û hizra wî jî dike. Ew dibe alîkar ku ramanên wan şêkil bide. Ji ber vê yekê, pergala felsefî taybetmendiya civak û serdema ku ew tê de ji dayik bûne nîşan didin. Mînaqî, Thales di nerînên ku wî pêşkêş kirin de ji civaka xwe, ji jîngeha azad û demokratîk a li Mîletosê sûd wergirt. Dûv re, wî bi nerînên ku wî pêşkêş kirin û bandûr li jîngeha xwe kir. Mînaqî, derketina holê ya Sofîstan jî ji ber bûyerên civakî ye.

Di civakek demokratîk de, kesên ku dixwestin di ramyariyê de serkeftî bin, baş bihizirin û xweşik bi axivîn hebûn. Sofîst derketin holê da ku van hewcedariyan bicîh bînin. Bi kurtasî, guhertina di avahiya civakê de mijarên felsefeyê jî diyarkir. Ji wê aliyê ve wê felsefe wê, têkiliya wê ya bi civakê re wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê ve girêdayê wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Pîrsgirêka xwezayê rê li ber mirov û civakê vekir û hewl da ku wê bide fahmkirin. Sofîstên ku ji hêla civakê ve bandûr bûn, dest bi bandûrkirina civakê kirin. Filozof pergala xwe ya felsefî diyar dikin. Ji ber vê yekê, her pergala kesayetiya filozofê ku ew pêşkêş kiriye eşkere dike. Pêwîst e ku bandûra civak û çandê li ser vê kesayetiya çawa wê hebê wê bikin ku wê fahmbikin û wê werênê ser ziman.

Kes dema ku wê di nava civake ku ew di wê de diji ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê temenekê gûhariner wê bi hizrî jî wê bi wê yekê wê biafirênê. Di wê temenê de wê, herkes wê dema ku wê xwe bîrê ser ziman ku ew bi çî rengê bê wê di wê temenê de wê dîmenekê gûharinê wê weke ku wê bi awayekê jî wê di nava civakê de wê bîngihê wê bide çêkirin. Têkiliya kes û civakê wê di temenekê positîvî û dahûrî de wê bi pêvajoyên jiyan û fahmkirina wê ve girêdayê wê weke xwediyê pêvajoyên pêşketinê jî bê.

Felsefe û civak qadeke fireh e ku lêkolîn dike ka ramanên felsefî çawa bandûrê li civakê dikin û ji hêla wê ve tene şêkilkin, û çawa civak bandûrê li ramanên felsefî dike û ji hêla wê ve tê şêkilkin. Ew li ser pîrsîna pîrsên bîngihîn ên li ser hebûn, zanîn, rewîst û ramyariyê ye, û ka ev pîrs çawa bi awayê ku em di civakê de bi hev re dijîn ve girêdayî ne.

Felsefe, ku tê wateya "aqlmendiya civakê", û wek rêzkariyek rewşenbîrî ye ku rêzek pîrsên li ser rastiya, zanîn, rewîst û ramyariyê vedihewîne. Felsefe hewl dide ku van pîrsan bi rêya ramana rexnegir û

argumanên rasyonel fahm bike. Pirsên felsefî dikarin ji têgehên razber (abstrakt) ên wekî dem û hebûnê bigire heya pirsên pratîkîtir ên li ser rewîst û rêveberiya ramyarî û hwd wê bikê.

Felsefe çawa bi civakê ve girêdayî ye? ku mirov pirsêk bi wê rengê bikê wê demê mirov dikarê wê bi wê rengê wê bi bersivênê ku felsefe ne tenê rêzkariyere razber e, lê di heman demê de têkiliyek xurt bi civakê re ya şenber jî ye. Ramanên felsefî di seranserê dîrokê de pergâlên ramyarî, restên rewîstî û nirxên çandî şekil dane. Mînaqî, teoriyên edalet û hêza ramyarî bandûr li sêwirana qanûnan û avahiyên civakî kirine. Felsefe dikare di heman demê de bibe alîkar ku pirsgrêkên civakî, wekî newekhevî, cudayi û hwd jî bi rêyên dahûrkinê ên weke bi fahmkirinê û hwd re wan bîrê ser ziman, ji wan re çareserîyan werênê û bide fahmkirin. Ji wê aliyê ve ku mirov binerê wê karibê wê bibêjê ku wê felsefe wê weke têgînek civakî a fahmkirinê a giring bê.

Di roja me de wê felsefe wê weke têgîhên perwerdeyê jî wê ji du alîyan ve wê karibê wê fahmbikê. Yek wê weke şêwayekê fahmkirinê û şêwayî û rêbazî bi rengekê nerinê ku mirov bi wê re wê li wê bigihijê û wê fahmbikê û an bi wê fahmbikê bê. Aliyê din ê duyem jî wê, bi şêwayê fahmkirinê û gihandina nerinek felsefeyî di hemû pêvajoyên fêrbûnê, perwerde û hwd de wê, bikê.

Di felsefe û civakê de vebijarkên perwerdehiyê yên cûrbecûr hene, wekî lîsans û master di felsefe an ol, felsefe û civakê de. Ev têgîhiştinek berfireh a têgeh û rêbazên felsefî û ka ev çawa dikarin di çarçoveyên cûda yên civakî de werin fahmkirin, ji kes û mînaq kesên wê dixwênin re peyda dikê.

Felsefe û civak qadek e ku pirsên bingeîn ên jîyanê dipirsê û ka ev pirs çawa bandûrê li civakê û jîyane wê dikê û civake ku em tê de dijîn û ji hêla wê ve tene şekil kirin vedikole.

Di demên hemdem de wê bi teybetî wê filosof ku wê derkevin wê têkiliya têgîhên weke ramyariyê, rewîst, civaknasiyê, dîrokê, çandê, derûniyê û hwd bi gelek aliyên din ve wê ji aliyê wan ve wê çawa wê reng û awa wê bidîna civakê û an têgînek civakî a çawa ew dihênin ser ziman û wê bandûra wan wê çawa wê li ser kes û civakê wê hebê wê bikê ku wê werênê ser ziman.

Wekî din wê kes wê di rengekê de wê, weke bi hizirkirinê û aqilmeşandinê û hwd re wê weke kesekê serbixwe û ne kesekê girêdayî û an iteatker bê ji têgînekê weke ya baweriyekê û hwd re. Bi felsefeyê û aqil û hizirkirina wê, kes dibê weke xwe bixwe. Di wê temenê de wê, di

rengêkê de wê, di civakên hemdem de wê dema ku em têngînên weke maf û azadiyê weke nirxna giring ên bingihin şîrovebikin wê demê wê ev ali wê bi têngînek felsefeyî re wê weke aliyekê zêde giring wê kaeribê xwe bide diyarkirin li pêşîya mirov.

Bêgûman wê dema ku em ji aliyê civakê û gotina civakê de wê, binerê wê bi wê yekê wê karibê wê bi rehetî wê bibêjê ku wê civak wê weke pêwîstîyekê wê karibê bi wê li hebûna felsefeyê wê bi wê re wê li wê binerê. Di wê temenê de wê, pêwîstîya felsefeyê wê ji hebûna civakê re wê weke giring bê û wê ji wê hebûna wê were. Heta ku ew hebê û bijî wê ew felsefe jî wê bi giringiya xwe re wê bi wê re wê weke ku wê hebê.

Minaq mirov, xweza û civak wê, bi hev re wê ji demên kevnera ve wê weke mijarên felsefeyê ne ku bi awayekî tematîk li ser wan hatiya sekin in. Filosof pîrsgirêkên bingehîn wekî xala destpêkê digirin û bi awayê felsefî yê lêkolîna wan didin nasîn. Hin pîrsên navendî yên ku têne nîqaşkirin ev in: Mirov çi ye? Ma em dikarin zanînek diyarkirî bi dest bixin? Zanist çi ye? Em çawa rast û xelet rewa dikin? Pergalên ramiyarî çi ne? Xweza çi ye, û ew çawa dikare çêtirîn were fahmkirin û lêkolîn kirin?

Her çendî ku wê di wê temenê de wê weke bi navê olê wê li herêmê wê dijberiyek li felsefeyê wê were diyarkirin jî lê felsefe weke mijarek û têgihek her ku ew diçe giringiya wê di fahmkirina civakî û hwd de wê xwe zêdetirî wê weke aliyekê giringtir wê karibê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wwê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Felsefe hinekê jî wê weke bersiva çi çiya bê. Di wê temenê de wê karibê wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em li nava hizrên ku wê bi navê felsefeyê wê werina ser ziman binerîn jî wê di wê temenê de wê çawa baştirîn wê pêwîst bê ku were jiyankirin û an çawa wê karibê baştirîn wê tiştêkê bikê û fahmbikê wê li ser wê re wê bisekinê. Di wê temenê de wê, piştî ku felsefe pêşket wê weke têngînên zêhnî û hwd wê, têngînên olî û baweri wê pêşkevin. Baweri wê ew bixwe jî wê hinekê weke mijarek fahmkirinê a zêhnî bê. Wê di wê temenê de wê, li ser azmûnkirinên bi fahmkiirînê û hwd re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê hizrên ku wê werina ser ziman ku ew wê weke bi hunerê û hwd wê weke dûmenekê

ji jiyane me wê di mejiyê me de wê bi têngîhiştin bikê. Têgînên weke yên matematikê û hwd wê, di wê temenê de wê, nerinên weke bi têngîna hijmaran û hwd re wê, li ser temenekê fizikî û hebûnê re wê di rengekê de wê bidina diyarkirin.

BI demê re wê, hizra felsefeyî ku wê tiştê wê weke wê fahmbikê û di wê temenê de wê bi rewşa wê ya heyî re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa tiştê wê weke wê fahmkirinê dikin wê di wê temenê de wê tiştê wê çawa wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê. Di mijare kes de wê weke bi derûnî û hwd re wê, çi di xwe de bi hêstî û hwd diji û an ya ku ew mirov bandûr dikê û an encamên jiyankirinên me wê çawa wê bibin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê were sekin in.

Minaq Emile durkheim wê bahsa têngîna civaknasiyê û civaketiya mirov wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê pêvajoyên wê yên jiyankirinê bi demê re wê bi fahmkirina wê re wê bi aqilekê şenber û positîv wê, bikê ku wê werênê ser ziman.

Îro wê bi zanînê wê gelek şaxên zanînê wê pêşkevin ku wê minaq wê weke civakê, felsefe û an ramyariyê, civaknasiyê, çandê û felsefeyê, dîrokê, civakê û jiyane bi encamên wê û hwd re wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke pêvajoyên wê yên bi fahmkirinê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke li ser wê bisekin in bin.

Felsefe di nava civakê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê re wê bi gelek alî û awayên wê yêmn hizirkirinê wê li wê were lê hizirkirin. Mijarên felsefeyê wê di wê temenê de wê, ji kirin û an pîretikê, têngîhên zêhnî û azmûnkirinên wê, mijarên fizikî û dîtbarî û hwd re wê, bi wê ve wê girêdayî wê, di rengekê de wê werina diyarkirin.

Têgîhiştina mirovan her tim karekî girîng û dijwar bûye. Di demekê de ku zanistên wekî biolojî û bijîşkî hewl didin ku aliyên wan ên madî fahm bikin, warên wekî felsefe, derûnî û ol bêtir li ser aliyên wan ên gîyanî disekinin. Dema ku her du aliyên mirovan têne hesibandin, dê were dîtîn ku ew hewceyê mirovên din û civakîbûnê ne digel jîngehek fizikî ya guncaw ji bo jiyane çawa bê ku wê fahmbikê. Ji ber ku divê neyê jîbîrkirin ku mirov hem hebûnên biofizikî û hem zêhnî û gîyanî yên civakî ne.

Civaknasî, ku girîngiyê dide civakîbûna mirovan û civakê wekî mijara lêkolîna xwe qebûl dike, yek ji wan rêzkariyên ku ji bo jîholêrakirina vê kêmasiyê derdikevin pêş e. Civaknasî weke zaniistek civakî di bingehe de bi gelek warên wekî derûnî, felsefe, dîrok, aboriyê û hwd re wê xalên hevpar hebin. Lêbelê, qada ku ew herî zêde pê ve girêdayî ye û jê derdikeve û serxwebûna xwe denezênê dike felsefe ye. Civaknasî yek ji warên ramanê ye ku ji felsefeyê derdikeve. Bi veqetandina xwe ji felsefeyê, wê xwe wekî 'zanista' civakî ya serbixwe da nasîn û rewatiya xwe bi dest xist. Lê ev dîsa bê felsefe wê nebê û bê felsefe wê nikaribê pêşketina xwe wê bide diyarkirin. Ber ku wê di her awayê de wê, felsefe wê, pêvajoyên wê yên fahmkirînê wê bi têgînek şewayî wê bi wê re wê piştî jî wê biafirênê. Ev dikarê weke felsefeya civaknasîyê were bi navkirin û an weke bi serê xwe weke bi gotina felsefeyê were diyarkirin. Lê çendî cihê bibê û weke vaqatîhê jî wê, bi afirandina felsefeya xwe re wê weke felsefeyekê bi serê xwe wê bi wê yekê wê bimênê.

Li vir di aslê xwe de wê gotinek din wê weke ku mirov dikarê wê weke pêwîstiyekê wê di dewama wê de wê bi gotin bikê. Ew jî wê gotina zanistên civakî bin. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê zanistên civakî wê di pêşketina civakî de wê rolek giring wê bileyizin. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ber çî wê li şûna dewletek civakî bi wê temenê ê hizirkirinê wê dewletek bawerî wê were pêşxistin? Ber ku wê bi bi baweriyê wê baştirin wê karibin mirov li leyha têgînek serdest a bawerî wê were manipulakirin. Di wê temenê de wê, bi têgîna îteatê û hwd wê pêşîya xwestinên maf û azadiyê wê bi wê bigirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê bi baweriyê wê xwestinên maf û azadiyê wê weke xwestekên dijminanê wê di rengê de wê werina pênasakirin û wê werina redkirin.

Wê dema ku em bahsa pirsgerêkê civakî û pêşneketina herêmê li gorî pêwîstiyên demê ên zanînê û hwd bikê jî wê ev alî wê weke aliyê ku wê ji temen ve wê weke bi zanebûnê wê werina diyarkirin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di temenê de wê di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê didewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakê û felsefeyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di têgîna civake felsefeyî de wê hizirkirina lêpîrsîner, xwesteka maf û azadiya xwe û hwd de wê li pêş bê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re

wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê zanistên civakî wê çima wê li herêmê wê pêşnekevin û an wê weke bêwate wê werina dîtin wê ji wê aliyê ve wê bi hinek sedeman wê karibê fahmbikê. Ev sedem jî ne weke sedemna ku wê pêşneketinê û an masumane bin. Di wê temenê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê.

Mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê û şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li ser wê bisekinê bê. Mijare felsefeyê jî wê di wê temenê de wê weke mijarek civakî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Li vir wê, redkirinên felsefeyî wê di rengekê de wê, nikaribê wê tenê wê bi hinek sedemên hizirkirinê ên weke li ser baweriyê bi tenê ve wê, girêdayî wê werênê ser ziman. Di serî de wê, di çerçoveya mijarên civakî de wê, baweri wê bi çi armancê wê were bikarhanin wê hinekê jî wê weke ku wê bi wê ve wê weke girêdayî bin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare felsefeyê wê dema ku em jî demên pêşketinê ên bi zanînê û ragihandinê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirin wê, hinek wateyên cihê wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi wê fahmbikê. Wateya pêşî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Felsefe wê redkirinên wê di rengekê de wê di kirdeya wê de wê weke hinek redkirinên civakî wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bidê diyarkirin. Di wê temenê de wê dema ku ew wê bi wê re wê bi civakê wê bihizirê wê sazûmanê civakê û maf û azadiyên kes û hwd re wê li wê bihizirê û ev wê 'weke aliyên ku ew li dijî olê na' wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Kesek wê dema ku wê doza maf û azadiyê wê bikê, jinek wê dema ku wê doza azadi û serdestiya xwe ya civakî û mafên xwe bikê, û an komêk din a cihê ku ew bi baweri û civakê cihê bê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke dijber wê di rengekê de wê werina diyarkirin. Ev wê nikaribin wê bi tememî wê bi têgînek civakî wê were redkirin. Wê tenê wê di wê temenê de wê pergelek baweri wê bi wê karibê ew wê were kirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê weke li şûna sazûmanek civakî wê sazûmanek baweriyê weke ya civakî wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê rengê wê were avakirin. Di wê temenê de wê, kes wê li şûna wê doza maf û azadiyê xwe ya civakî wê bikê wê, weke 'bawermendekê' wê zorê bidinê ku ew bijî. Lê wê nehêlin ku ew bi rengê xwe yê civakê, maf û azadiya xwe û hwd re jî wê bawermendiyê bijî. Ev wê weke aliyên wê yên ku ew wê, di wê temenê de wê, weke çerçoveyên dizaynkirinên civakî ên li ser têgîna baweriyê re ku wê werina kirin bin. Di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê dizaynkirinên ku ew bi çerçoveya gotina baweriyê dihên kirin dikarê di rengekê de wê di wê têgîna gotina endazyariya civakî de ku wê were ser ziman de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Lê di wê temenê de wê, bi rastî wê baweri û bawermendi wê were jiyankirin? Di aslê xwe de wê ew jî wê newê kirin. Wê weke ku wê li iranê wê bibê wê bi awayekê kurnaziyekê wê nijadiyek farisi wê were derxistin li pêş. Li tirkîya wê bi nijaditîyek çêker a tirkîtiyê wê ew wê ew wê bikê. Wê di rengê weke 'senteza tirk-islamê' ku wê were bi navkirin wê di wê temenê de ew ev têgî û têgîn wê wateya xwe wê bibînin li tirkîya. Li iranê jî wê bi heman rengê wê şenteza şîî-farîsîtiyê re wê, wateya xwe wê di rengekê de wê bibînin. Ev wê, di dîmenekê de wê çendî

wê bikeve rewşa istismarkirina baweriyê li leyha têtînek nijad jî lê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê bi gelemperî wê çawa wê di şewayekê de wê, bi wê pêşîya hizirkirinên din ên civakî wê were girtin wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke bi awayekê wê were bi weynkirin.

Mijare têtîna civak û felsefeyê wê di dewama wê de wê cardin wê karibê wê were ser wê. Di wê temenê de wê ev çawa wê weke mijare teybet bê ku wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê di çerçoveya xosletên civakî ên herêmê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Weke têtînek ku wê çawa wê were 'bêwatekirin' lê di aslê xwe de wê pîr zêde giring a bo civaktiya herêmê û pêşketina wê. Wê dema ku em bahsa têtînek demokratîkî jî em divê ku em ji van aliyan ve li wê binerin û wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Ber ku wê demokratitiya wê jî wê li ser wê fêrsa fahmkirina civakî bi felsefeyî û hwd re wê karibê bibê.

Civakbûn û demokratikbûn wê hevdû wê pêşbixin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Civakbûn û mijare demokratikbûnê wê ji hêlekê ve wê weke mijarek ku wê karibê bi çerçoveya têtîna zanistên civakî ve jî wê hûr û kûr wê bi gelek aliyan û awayan û bi gelek rengan wê li ser wê bisekinê bê. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa zanistên civakê dikin jî em bahsa zaninên ku ew wê bi aliyên weke pêwîst re wê dihênina ser ziman bin.

Zanistên civakî rêzkariyên akademîk in ku civaka mirovan û têtîliyên civakî lêkolîn dikin. Ew vedikolîn ka ferd çawa di nav civakê de tevdişgerin û têtîliyê datînin, aliyên cûrbecûr ên jiyana mirovan, ji tevgerên takekesî bigire heya fonksiyona sazî û çandan, vedikolîn. Zanistên civakî rêbazên zanistî bikar tînin da ku diyardeyên civakî yê tevlihev dahûr bikin û fahm bikin, û têtîhiştinê li ser warên cihêreng ên wekî mezinbûna aborî, pergalên ramyarî û dînamîkên çandî dikin ku ew fahm bikin.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em dinêrin wê dibînin ku wê pêşketina civakê bi aliyên ku me hanina ser ziman weke bi aliyên ramyari, civaknasi, aborî, maf û azadiyên xwe û hwd re wê, ji wê aliyê ve wê bi teorîkî û fahmkirinên zanist û zaninên wê re wê, temenê wê weke pêwîst bê ku ew were çekirin. Ev jî wê weke aliyna wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengek de wê, fahmbikê bê.

Di wê nûqtêyê de wê, dervî ya ku bi zaninî wê di çerçoveya baweriyê de wê were ser ziman wê destûrê wê heta roja me wê nedê ji rengên din ên zaninên bi derfet ên weke yên felsefeyê. Di wê temenê de wê ev bi sedema ku ew wê weke temenê dijberî û muxalefetek mihtemel ku ew li hemberê wê bi wê pêşkeve wê ber ku wê ji wê fahmdikin.

Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare civakê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê rewşê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtêyê de wê, di van demên ku wê di wê de wê pirsgirêka kurd wê bi rêyên çareseriyê ên lêgerina wê re wê were ser ziman û an pirsgirêkên din ên pêşketina civakî û hwd re wê were ser ziman wê yekser wê ev ali wê xwe weke aliyna giring wê ji temen ve wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê, têgîna baweriyê ku wê ji têgînek baweriyê zêdetirî wê di dîmenekê bindestkirinê ê metingerkirinê de wê were bikarhanin de wê weke bê gihandin li weynekê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqtêyê de wê, zanistên civakî kifşkirina wan di xoslet û teybetiya herêmê de wê di serî de wê, ji wan aliyan ve wê bingihê ronasansa wê ya bi derfet ku ew êdî bi xwe re bijî jî bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyên wê yên giring ên ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser zimann bê. Mijare civakê wê ji wê aliyê ve wê, bi fahmkirinên wê re wê pêşxistina wê û hanina ser ziman wê di serî de wê, rê pêşketinên wê yên bi demê re jî wê bikê. Wê di wê temenê de wê ya ku wê têgîna baweriyê ku wê rejimên herêmê weke birdozîya bindestkkirinê wê bikardênin jî wê hin bi hin wê karibê wê ji holê rabikê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, weke kurnaziyekê wê hemû bertekên li hemberê xwe û desthilatiya xwe wê weke li dijî olê ku wê didina nişandin û wê 'dijberîya olî' wê bi wê temenê wê weke bi awayekê pispore bikardihênin wê karibê wê bi wê re wê bibînê. Di wê temenê de wê, ev wê, weke bergirek ku ew li hemberî pêşketinên civakî ên herêmê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bikarbênin jî bê. Ji wê aliyê ve wê jî wê fahmkirina

wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê.

Li vir di aslê xwe de wê weke mijarek ku wê pirr zêde wê li herêmê wê hertimî wê were manipulekirin wê mijare baweriyê bê. Rêveberiyên herêmê wê hertimî wê baweriyê wê di rengê pergalek metingerî a li ser civakê ku ew bi wê serdest dibin wê bikarbênin. Wê di wê temenê de wê li herêmê wê baweri wê hertimî wê weke rengê pozisyona wan wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, têgînên weke yên 'şî', 'şûnî' û hwd wê, weke van têgihên ku wê ew dibin wê bibin.

Ji wê aliyê ve wê dema ku ew were dîtî wê, minaq wê di serşê şûrî de wê, çawa wê, li ser wê temenê wê dijberî li hev wê were pêşxistin û bi dijminatî wê werina li hev sorkirin. Weki din jî wê, minaq wê hêrîşî kurdan wê bikin wê gotinên weke "qatla kurdan halal a" û an 'mêrên wan bikujin û jinên wan jî xwe re bibin ew jî were 'halal' in. wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Ev wê, weke şêwayekê istismarkirina têgîna olê a ku wê di rengekê de wê bi wê yekê wê were kirin. Piştî rejima esad û vekîşandina esad û li şûnê hanîna colanî û an el-şara wê kiryara wî ya pêşî wê di wê temenê de wê li elewiyan wê kirina komkujiyên ku wê bi wê temenê û têgînê wê bikê bê. Weki din wê piştî wê bo ku wê dijminatî û şerê tepisendî wê li ser durziyan wê pêşbixin wê qaydên weke çêkirî wê çêbiirn û wê bi wê rengê wê weke 'haqarate li pêxemberê olê kirî' wê bi gotinan wê werênina ser ziman ku ew wê çawa wê dijminatîyê li durziyan wê bikin. Lê ev gotin hemû jî wê derew bin û wê, di aslê xwe de wê jî hêla rêveberiyên herêmê ve ku wê pirsgirêka wan bi xwestekên maf û azadiya komên civakî re hebê wê bên weşandin li çapameniyê.

Di wê temenê de wê ev wê, tenê wê weke minaqek bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku em di wê de dijin wê weke demek aqil bê û wê di wê temenê de wê, êdî wê, bi xwe sipartina baweriyê û bi wê yekê pêşketina civakî û maf û azadiyên kes û civakî û an komên civakî bi wê weke ne xwestina dayînê wê êdî wê weke aliyekê din ê pirsgirêkên civakî û herêmî ku wê temenê wan wê biafirênê bê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare baweriyê wê, di wê temenê de wê weke artarnative ji têgîna felsefeyê û hwd re jî wê bi wê hizirkirinê wê were kirin. Di wê temenê de

wê, bi wê re wê heta roja me wê pêşiya pêşketinên civakî wê bi wê re wê, bi gotinên ser navê têngîna ummetê' re wê were gotin re wê, were pêşîya wê were lê girtin. Çendî ku wê ev gotinên civakî û yên baweri wê ne zêde dijberî hev jî bin lê wê di wê rengê de wê, li ser hasabên ramyari wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê mijare civakê wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê ti pêşketinên û temenê wê maf û azadiyê wê, pêşîya wê were girtin.

BI serê xwe bûn û doza maf û azadiyê kirin wê weke 'xwe mazin dibînê' û an xwe weke 'şîrîkê xwûdê dibînê' û hwd re wê bi wê yekê wê were mahkum kirin. Diwê temenê de wê ev wê weke gotinên manipulakirina ser maf û azadiyê re wê di rengekê de wê, were diyarkirin. Di rengekê de wê, beremberê wê, kes wê çawa wê weke 'evd' bê û an wê îteatê wê bikê û wê di wê rewşê û pozisyonê de bê wê di rengekê de wê hertimî wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Mijare maf û azadiyê wê di wê temenê de wê, weke mijare zêde giring ku wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê yekê û navê gotinên baweriyî ên bi wê rengê wê were manipûlekirin. Di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi mijare wê re wê fahmbikê. Mijare civakê wê, di wê temenê de wê, weke gotinek 'gotina sûcdar', 'gûnah' û an weke gotinek 'ew ummetê qat dikê' û an jî 'ummetê ji holê ra dikê' wê di wê temenê de wê li wê were nerin. Ev wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyên ku wê di wê temenê de wê werina kirin. Lê ev gotin û fêrsên fahmkirinê wê, di kirde û fahmkirina wan de wê, di rastiyê de wê, dema ku ew dihên ser ziman jî wê li şûna li ser navê baweriyê wê, bilêvkirinekê wê, li ser navê rejimekê ku ew wê weke 'rejima olî' wê were bi navkirin û di rastiyê de wê bi têngînek nijadî wê serdest bê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê gotin bi wateyên wan re wê, weke serûbin û bi rûyêvaji wê werina kirin. Di wê rewşê de wê gotin wê ji wateya rast hanina ser ziman zêdetirî wê weke gotinek ku ew di wê temenê de wê, bi navê rejimê û an desthilatê ku wê li leyha wê û li ser xesasiyetên wê û an têngîna wê ya birdozikî û hwd wê gotinê wê bibê wê were û bikeve pozisyonê di wê temenê de wê di rengekê de wê bê kirin. Rejim li kê û çi dijmin bibê ew bawerî jî wê li lê wê were kirin pozisyonê dijminatîyê de. Weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê çawa wê li navê kurd wê dijminatî wê were kirin êdî wî bi bawerî jî wê weke bi gotinên weke 'qatla kurdan halal a' re wê, bersiva wê ji aliyê baweriyê re wê êdî wê li ser wê esasê wê weke ku wê bibînê. Ev wê li tirkîya û dewletên din wê

wusa bê. Weki din jî wê li dewletên weke iranê wê kurdên ku ew tekoşîna maf û azadiyê wê bidin wê bi navê li dijî navê xwûdê rabûya û hwd re wê werê darizandin û wê were bi dervekirin. Ev jî wê weke şêwayekê di wê rengê de yê istismarkirina têgîna baweriyê ku wê, bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Çendî ku wê weke DAÎŞ li ser temenekê sûnî wê were diyarkirin wê bi gotinên wê yên dij kurd li leyha rejimên herêmê weke tirkîya ku wê bibêjê 'qatla kurdan halal a' wê gotin jî lê wê bi kiryarên têgîna mezhebê dijê xwe a weke ya şîitîyê wê li ser temenê heman rengê dijminatîyê weke ku wê awa wê kurdek wê bi doza maf û azadiya xwe dikê wê weke bi gotinên weke 'li dijî navê xwûdê rabûya' û wê darizênê û derve bikê wê, bi wê re wê, di heman hevraziyê de wê weke ku wê bigihijina li hev.

Mijare istismarkirina ol û baweriyê wê li hemberî pêşketina mirov, civakê û herêmê wê bi awayekê hem objektîv û hem bi awayek şubjektîv wê di wê temenê de wê pirr zêde wê heta roja me wê were bikarhanin û istismarkirin.

Ber vê yekê ez dixwezim ku gotina civakê û felsefeyê bi hev re baştirin wê fahmbikin û wê werênima ser ziman. Ber ku ev wê yekane rêya ku wê karibê wê di rengekê de wê pêşîya istismarkirinên bi wê rengê wê bigirê bê. Aliyekê din jî wê pêşxistina temenekê teorîkî ê civakî bi zanist û zanînen civakî û hwd bê. Zanistên civakî lêkolîna mirovan e: wekî takekes, civak û civakan; bi tevger û têkiliyên wan bi hev re û bi jîngehên wan ên avahî, teknîkî û xwezayî lê dikolê û dikê ku ew baştirin fahmbikê bê. Zanistên civakî hewl didin ku pergala mirovan ên di cîhana me ya her ku diçe tevlihevtir de û ka gerstêrka me çawa dikare bi awayekî domdartir were birêvebirin, fahm bikin. Ew ji bo pêşeroja me ya hevpar girîng in.

Zanistên civakî gelek warên cûda yên lêkolînê dihevin, wekî çawa mirov xwe rêxistin dikin û xwe birêve dibin, hêzê navbeynkar dikin û têkiliyên navneteweyî; çawa dewlemendîtir tê kirin û hilberandin, çawa aborî pêş dikevin û çawa pêşerojên aborî tene model kirin; çawa karsazî dixebite û tê çi wateyê ku pêşerojek domdar; awayên ku nifûs diguherin û pirsgrêkên bêkarî, bêparî û newekheviyê; û çawa ev dînamîkên civakî, çandî û aborî li deverên cûda, bi encamên cûda diguherin, li ser wan disekinê.

Ji wê aliyê ve kes wê di nava civakê de wê weke hêzekê vegûhar û an gûhariner wê karibê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, hebûna mirov weke zindiyekê dihezirê wê di pêvajoyên pêşketina xwe û civakî de wê, bi wê

yekê wê zêde diyarker wê derkevina li pêş. Kes wê, bi hev re wê bijin û wê têkiliyê wê bi hev re wê dênin. Wê, bi wê yekê wê pêvajoyên fahmkirinê bi derûnî, civaknasî, çandî û hwd wê, pêşbixin. Ev bi têgihên antropolojikî jî li ser temenekê dîrokî û hwd dihên kirin mijare fahmkirinê.

Civak û pirsgerêka têgiha strûktuele uniterî

Ku mirov ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê têgîna struktuele uniterî wê weke têgînek baweri wê di dîmenekê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê tenê wê weke rêveberîyek rejimî a navendî wê tenê wê fahmkirina wê di zane min de wê weke kêmbimênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev têgîna wê, di wê çerçoveyê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare têgîna baweriyê wê, di rengekê de wê, weke bi serwerî hê weke li ser serê civakê wê, weke hêzek mazin a imparatori xwe diyarkirina wê û di wê temenê de wê, di temenê wê de wê ew têgîna navendî a ku ew bi wê diafirê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe bide diyarkirin.

Li vir wê, têgîna baweriyê û struktuele uniterî wê zawaca ku wê li herêmê wê bi rejimên wê re wê bi hev re wê bi xwe re wê bidina çêkirin wê di rengekê de wê ji temenê pirsgerêkên civakî ên herêmî dûr wê nikaribê wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din wê karibê wê li wê bihizirê li wê bihizirê ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê serwerî û desthilatiya weke 'ya olî' ku wê were dîyarkirin wê bi wê re wê, di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin. Ol û bawerî bi wê yekê pişta xwe dide desthilatiya uniter û ew desthilatiya uniterî wê bi mejiyê wê xwe biafirênê û wê pişta xwe wê bide wê. Di wê temenê de wê ji têgîna civakî wê yekser wê weke dîrkeve û wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê neji. Wê nikaribê wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê têgîna uniterî û ya baweriyê wê di wê temenê de wê, bi hev re bûna wê, di wê temenê de wê, rejimek iteatê wê êdî wê bi hev re wê li herêmê wê temenê wê biafirênin.

Ji wê aliyê ve wê rejimên herêmê wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê ku ew çendî bigûharin jî wê hertimî wê di rengekê de wê, di dîmenekê di bin navê baaweriyê de bê û an navekê din de jî wê tûndûrewiya wê di şêwayekê de wê bi fêrsên xwe yên fahmkirinê û desthilatê wê bidina diyarkirin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Têgîna rejimî a uniterî bi wê yekê wê di aslê xwe de wê weke rejimek bawerî bê. Di wê çerçoveyê de wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Rejimên herêmê wê, di wê temenê de wê, çendî wê, seviliyekê wê bijin û wê bidina jiyankirin jî wê hertimî wê tiştek wê bi wê yekê wê ji wê şûn ve wê nekin ku ew gavê biavêjin û ew jî wê têgîna struktuele uniterî bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Wê di dewama wê de wê, aqil lêpîrsînê wê newê kirin û wê lêpîrsînek wê weke 'dij olî' wê bi wê mantiqê rêveberîya serdemên navîn wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, rejimên herêmê wê di rengê de wê xwe weke bi wê yekê dana diyarkirin wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Rejimên herêm wê, di wê temenê de wê bo ku wwê iteatê wê weke di serdema navîn de wê bidina domandin wê di wê temenê de wê, di serî de wê, têgîna iteatê wê bikarbênin. Wekê din jî wê ji hemû derfetên serdema hemdem ên tenikê wê di temenê hêzên 'parastinê' bi 'çekbûnê' û hwd de wê ji wê sûdbigirin û ev wê di wê demê de wê weke 'alîkariya serdestiyê' wê li wê binerin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, hemû dahatên civakî wê di wê rêyê de wê tenê wê bi mesrefên mazin ên 'parastinê' wê di rengekê de wê bikarbênin. Bo wan pêşxistina rêveberîyek ewle rêya wê di bi hêzbûnek bi çekdarî de derbas dibê. Ber ku ew pişta ne dispêrîna xalkên herêmê. Wekî din wê di rengekê din de jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê pişta xwe wê hertimî wê bisipêrîna baweriyê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê weke aliyê temenê tundrewî û zordarî û

tûndûtûjiya ku ew hertimî bênavber li ser serê civakê didina domandin jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Ji wê aliyê ve wê, di her aliyê de wê, tenê wê, li serdestîya xwe wê binerê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ev jî wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê, binerê wê ber çî wê gotinek civakî wê bi fahmkirin û teorizekirinên wê re wê nebê wê karibê wê baştirin wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê, weke têgînek 'baweriyê ji hev di felişênê û an ji ummetê dûr dikê' wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê pêşîya wê di wê temenê û çerçoveyê de wê were girtin. Bi wê yekê û rengê ev wê weke gotinên weke bergir ên li pêşîya hizirkirinên civakî ku wê werina pêşxistin û wê werina ser ziman bin. Ev wê weke aliyên wê yên ku wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakê û baweriyê wê, di wê temenê de wê, li dijî hev pênasekirina wê, ji aliyê desthilatê ve wê temenê têgînek iteatê ku ew ti carî bi wê nehêlin ku ew kesek li dijî wê gotinê bibêjê û ku gotin got jî weke bikeve pozisyonek dijber de wê di rengekê de wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, dijberîya li xwe wê weke dijberîya li baweriyê wê di wê çerçoveyê de wê pênasebikê û wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê mijare civakê û an rêyên çareserkirina pirsgirêkên civakî wê hinekê din wê weke zortir wê bikê. Ji xwe wê, di wê temenê de wê, ti serî de wê bo ku hebûna civakekê pirsgirêkên wê were çareserkirin pêşî ew divê ku ew were herêkirin. Di wê temenê de wê fahmkirina civakî ew divê ku ew were pêşxistin.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê ji aliyê ve wê ev wê newina diyarkirin û wê bi wê yekê wê pêvajoyên civakî wê bi wê re wê newina

zêde jiyankirin. Yên ku ew dijên jiyankirin jî wê di dîmenekê bawerî de wê weke dîmenna bi gotina 'civake baweriyê' ku ew dihên diyarkirin bin. Ber vê yekê wê, dema ku wê derket dervê baweriyê û bi civakê re rû bi rû ma wê, ji çareserîyên wê re wê, mejiyê mirovê herêmê wê ne vekirî bê û wê ji wê re wê ne xwediye fêrsên hizirkirinê ên bo çareseriyek bi zanina civakî û bo civakê ku ew wê bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê di serî de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê bi têngîni wê weke bêcivakbûnek wê di rengekê de wê weke di meji de wê were jiyankirin. Desthilatdar wê li ser civake xwe bixwe jî wê weke di meji û aqile xwe de wê li fêrsên bindestkirinê wê bigerihê. Bi wê yekê wê bi xwezayî wê rêveberî û desthilatîyek ku ew xwe di sipêrê baweriyê û ew bi awayekê metingerî tevdi gerihê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Metingerî û bawerî wê di wê temenê de wê, di zikhev de wê bîrê derbaskirin û wê di wê temenê de wê bo ku wê kes wê li dijî wê ne rabê û wê li dijî wê nebê xwediye gotinê. Ev wê weke aliyekê wê yê di serî de wê karibê wê weke aliyekê bi pîrsgerîyên civakî ên herêmê re wê weke aliyekê wê yê giring wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin.

Mijare baweriyê wê ji wê aliyê ve wê pîr zêde wê bi awayekê bêwijdanî wê were istismarkirin û wê di wê temenê de wê li dijî civakbûna herêmê wê di rengekê de wê bi destê desthilatîyên herêmê wê were kirin pozisyonê de. Di rastiyê de wê bo pêşketinê civakî wê pêşî wê ev rewşa kirina dijpozisyonê a baweriyê wê weke pêwîst bê ku ew pêşî bi awayekê baş were fahmkirin.

Wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û awayê de wê di rengekê de wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Minaq wê çendî ku wê rewîstbûn heybûn û şîyariyê li hebûnê, kes, civakê û xwezayê wê bixwezê jî wê di rengekê de wê mijare rewîstê wê, di şewayê ku ew dihê salixkirin de wê çendî wê ji wê dîr wê xwe di temenekê de wê radest bikê de wê were dîyar û şîrovekirin. Di wê temenê de wê gotinên weke rewîstê wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê xwe di wê têngîna rêveberîya îteatê, ku wê di dîmenekê metingerî a desthilatî de wê xwe bide diyarkirin de wê, ji wê re wê xwe serbest berdê û radest bikê wê bi wê ve wê girêdayî wê di dîmenekê hizirkirin û

tefkirkirinê de wê, were şîrovekirin. Ji wê aliyê ve wê rewîst jî wê ji mirov wê were dûrkin. Ji wê aliyê ve wê dema ku wê pergalek rewîstî a civakî wê têkherê êdî wê di rengekê de wê, bingihê hemû pîrsgirêkên ku wê piştî wê rûbidin jî wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin.

Mijare rewîstê û baweriyê wê di wê temenê de wê, çawa wê ji hev cihê û li leyha têngînek bi wê rengê ya bindestkirinê wê were şîrovekirin wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê ji hinek aliyên din ên cihê ve wê li ser wê bisekinê. Di mijare têngîna baweriyê de wê, têngîna rewîstê wê refaransên wê yên ku ew bi wê dihê ser ziman wê di wê temenê de wê, bê diyarkirin ku wê di jiyane de wê çendî rewş xirab jî bê ew li dijî wê ne rastê, bo ku ew nekeve rewşa dijberî olê de. Di wê temenê de wê, têkiliyên fahmkiirînê ê pergalek rewîstê û an têngihîştina rewîstê wê di rengekê de wê bi wê yekê û rengê wê, bi rewşa baweriyê ve wê were girêdan. Ber vê yekê wê hemû rewşên weke ku mirov wê ji hemû pêşketina xwe wê were dûrkin wê weke ku wê, weke 'baxt' wê ji xwe re wê bibînê û wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê bijî.

Mejiyê mirov wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê bidest hizirkirinê bikê li herêmê. Wê çawa wê, rewşa jiyane baş û xweş û xweşik ku ew dimejiyê xwe de teftîr dikê û di dînya ku ew di wê de dijî ew êdî wê ji wê bêhêvî maya wê êdî wê piştî mirinê ku ew li bihûstê wê bigihijê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bi wê bide bawerkirin û wê bi wê yekê wê weke hemû têkiliyên xwe yên hizirkirinê wê ji nava jiyane xwe wê bi birrê. Wê ji wê dîrkeve. Wê li hemberê kiryar û kirinên nebaş wê bê bertek wê bimênê. Wê li dijî wan wê ne rabê û wê her tiştê wê, di rewş û hale wê de wê bide hiştin. Di wê temenê de wê ew ne tenê wê ji rewşek baweriyê wê bi tenê wê were. Ji wê zêdetirî wê ji rewşek weke ya bêhêvîbûna li jiyane jî wê bi wê re wê were. Di wê temenê de wê bi wê êdî wê weke xwe bi wê bide bawerkirin ku wê bi wê yekê û rengê ku ew bihizirê û an bihizirê wê pêşketinek wê nebê. Ber ku wê deriyê hêvîkirinê hemû li mirov bi wê yekê hatina girtin. Ew jî wê bi wê yekê wê ji wê dîrkeve. Wê di rewşek di mejiyê xwe de di serê xwe de wê heta astekê wê bi xiyalkirinê xwe wê cihane xwe di serê xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev ne tenê weke rewşna bi baweriyê wê pêwîst bin ku ew bi tenê werina fahmkirin bin. Wê weke rewşna ku ew bi zanistên civakî ên weke derûniyê, civaknasiyê û hwd jî ku ew werina fahmkirin û bîr gihandin li rewşek şîrovekirinê û

fahmkirinê bin. Ev rewş wê, di rengekê de wê weke rewşna ku wê mejiyê mirov wê ji pêşketinê wê dûrbikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke laiyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê bo pêşketinek civakî wê weke ku mirov ji wê aliyê wê fahmdikê wê bi derûnî, civaknasî, dîrokî, çandî û gelek aliyên din ên weke wan ghiştina fahmkirinekê wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê pêwîst bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Bi wê yekê wê di aslê xwe de wê gotina civakê wê weke jinûve were kifşkirin wê di reng û pozisyonê fahmkirinê de wê xwe di şêwayekê de wê bo mirov, jiyane mirov û mejiyê mirov wê xwe bide diyarkirin. Di wê de ku ew bikeve nava seruwane kifşkirinê û pêvajoyên fahmkirinê. ...

Ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku mirov bi hinek serekên giring mijarê bi hinek aliyên wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, weke bi aliyên weke yên **dîrokê**, civaknasê, derûniyê, çandê, felsefeyê, û hwd bin. Weke aliyê pêşî wê pêşî wê bi têgîna baweriyê û struktuele uniterî re wê, pêş ji aliyê dîrokê ve wê hilde li dest

1.Dîrok wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi mijare civakê ve wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Civak kes ku ew diji wê nikaribê bibêjê ku ew ne xwediyê dîrokekê ya. Dîrok wê hinekê ji wê bi temenekê zindî û heyina diji ve wê girêdayî wê weke pêvajoyek ku ew bi fahmkirinê a têgînî ku wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê teenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare dîrokê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê nikaribê wê tenê wê weke hem nivisandinekê wê bi temenê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê çawa wê were sallixkirin wê bi wê rengê wê bandûra wê li ser jiyankirinên me yên demên piştre jî wê di şêwayekê de wê bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbik bê.

Di nava ragihandinên dîrokî de wê weke aliyekê wê yê giring wê fêrsên fahmkirinê ên civakî wê çawa wê li şûn wê werina hiştin ev wê di rengekê de wê bandûra xwe wê di pêşketinên piştre de jî wê di wê rengê de wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê

de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê mijare civakê û têngîna wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê bi fêrsa dîrokê, nivisandina wê û an fahmkirina wê re wê di rengekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê di rengekê de wê karibê wê weke aliyekê giring ê temenî wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bîafîrênê bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê pêwîst bê ku wê di rengekê de wê gotina civakê, baweriyê û hwd wê, ji dijberiya hev wê di wê temenê de ew were rizgarkirin. Di wê temenê de wê dema ku ew dijberî bû wê kijan ali wê serwer bê wê li leyha wê ya din wê li şûn wê bimênê û an wê were hiştin wê weke ku em di vê temenê de em bi têngîna civakê re wê dibînin û ev çawa wê di demên hemdem de wê weke aliyekê pîrsgirêk ê bi pêşketina herêmê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê karibê wê bi rehetî wê di şêwayekê de wê fahmbikê.

Wekî din jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê wernê ser ziman ku wê mijare dîrokê wê di wê temenê de wê weke temenekê hizirkirinê û xwe pê naskirinê bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê têngîna dîrokê a positîv û nivisandina wê di wê temenê de wê gihandina fahmkirinek civakî û hwd wê weke aliyekê wê yê nebê nabê bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê mijare dîrokê wê bi aliyên wê yên weke antropolojîkî, felsefî û hwd jî were diyarkirin û ew were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, pêvajoyên di demên şerê iraqê de wê çawa wê were dîtin ku wê deverên dîrokî ên dîroka kevnera a herêmê a berî islamê ku wê bermehiyên wê di museya iraqê de wê werina ragirtin wê çawa wê rastî hêrîşan wê were wê bi wê re wê karibê wê dîmenê wê baştîrin wê fahmbikê. Ev wê dimenekê wê yê giring bê ku wê karibê wê rastiya wê bi wê re wê di rengekê de wê baştîrin wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê têngîna dîrokê wê li şûna ku wê weke rûxiandinekê dihênê were dîtin weke temenekê avakar û ku ew çawa ava dikê û dihê avakirin bi wê ku ew were fahmkirin û ew di wê temenê de were dîyarkirin. Ev wê di serî de wê mijare dîrokê wê weke mijarek fahmkirinê a giring wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bide diyarkirin û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê fahmkirinê ê dîroka herêmê wê bibîbînê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dîroka herêmê wê di wê temenê a civakî wê nivisandina dîroka wê weke aliyekê ku wê di wê de wê xwe bibînê û wê gelek siyanên çarsserkirina pîrsgirêkên xwe wê herêm wê di wê de wê kifşbikê. Wê fêrsa ku ew ne ne xwediyê wê ya ku ew ji pîrsgirêkên xwe yên roja me ên weke yên civakî, ramyari û hwd re careseriyê wê werênê wê hingê wê bi wê re wê weke ku wê karibê li wê bigihêjê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê têtînek civakî û cihêrengiyên wê yên ku ew dibin di jiyânê de ew bi wê re werina kifşkirin. Cihêrengî wê ne xeteriyekê bê. Di wê temenê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare fahmkirina dîrokê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê de diyarkirin. Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pîrsgirêka dîrokê wê ji wê aliyê ve wê ne tenê wê weke bi ne nivisandina dîrokê bê. Wê ji wê aliyê ve wê, bi rengê nerîna li wê nivisandinê û dîrokê bixwe jî bê. Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Dîrok wê bide nişandin ku wê di demên berê de wê çawa wê were jiyankirin û çawa hatiya jiyankirin û jiyane kom civakên berê wê çawa wê hebê û wê di roja me de wê awa wê were jiyankirin û an di hê jiyankirin û hwd wê di temenê weke fahmkirinek bi perspektîfek ji demên paşê re jî wê weke şewayekê fahmkirînê wê xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, dîroka şariştaniyên herêmê ên kevner wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê çawa wê di demên berê de wê kom civakên herêmê wê bi hev re wê di temenekê xweser de wê bi hev re wê di nava hev de wê bijin wê hingê wê karibê wê di rengekê de wê were fahmkirin. Wê hingê ew têtînen weke yên struktuele uniter ên roja me ku ew çawa wê weke pêvajoyên bi zorê ên bişavtinê li ser jiyane herêmê xwe didina diyarkirin wê çawa wê ji holê rakirinekê dikin wê hingê ew wê weke bi wê bi awayekê zelali wê weke ku wê were dîtin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê civakê ê dîrokê û jiyankirînê bi fahmkirînê bi wê re wê di wê temenê de wê pêşbiixê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê mijare dîrokê wê aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê ne tenê wê di rengê dîroka baweriyê de ku ew were nivîsandin lê wê weke dervî wê di temenê dîroka civakî û hwd de wê bi aqilekê positivî û an herênî û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Mejiyê mirov wê di wê temenê de wê, bi jîyan û xwezaye ku ew di nava wê de diji wê pêşî wê bi wê re wê bi wê hevnasinekê wê bikê. Ev wê weke encama wê ya pêşî bê. Wê dema ku ev kir wê êdî wê aliyên wê yên din ên ku ew wê karibê bi pêvajoyên fahmkirinê ên weke bi kifşkirinê di jiyane ku ew di wê de dijî û aliyê weke yê 'dûnyawî' kiu ew dihe diyarkirin wê kifşkirina wê bikê û wê têkiliya wê bi fahmkirina me re wê çawa wê hebê wê bi têgîhên weke yên felsefeyê û hwd re wê karibê wê bi çerçoveyek fahmkirinê êdî ew di wê de kûr bibê û an pêşbixê.

2-Felsefe dikarê weke aliyekê dûyem ê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring û şêwayekê wê yê fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê hem rastiye fahmkirinê û hem wê azmûn bikê di fahmkirina xwe de. Felsefe wê weke têgînek rastteqîn a di jîyanê de wê hertimî wê di şêwayê fahmkirinê me de wê weke aliyekê nebê nabê bê. Ber ku wê, hertimî wê pêwîstiya me bi fahmkirina me, jiyane me, xwezaye me û hwd wê hebê. Wê jiyane me ya bi van aliyan ve em çawa dijin û çawa dikarin wê baştirin bijin û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê di rengekê de wê, bi şêwayên wê hebin û wê di wê temenê de wê weke rêbazên weke aqilmeşandinê wê di rengekê de wê bikê. Di wê temenê de wê her tiştê wê li ser wê re wê pirs wê bikê ku ew wê baştirin û bi ali û awayên wê yên din wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê jî şêwayekê nerinekê zêdetirî wê weke şêwayekê bi rêya wê ku ew wê çawa wê nerinek wê were fahmkirin wê bê. Di wê temenê de wê felsefeyê wê bi xwe wê nikaribê wê weke nerinekê wê bi tenê wê fahmbikê û an jî wê nikaribê wê weke nerinekê wê fahmbikê. Di wê

temenê de wê di rengekê de wê weke dîmenekê û şêwayekê hizirkirinê ê bi fêrbûnê ku mirov wê dikarê wê di jiyane xwe ya bi aqil de wê bi awayekê wê bi wê re wê bi wê dihizirê bê.

Wê ji wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bi têkiliyên pêşketinên dîroka xwezayê û jiyane û civakê ku ew diji û heya ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê baştirin wê fahmbikê û temenê wê yê fahmkirinê ku ew bi wê re wê bide çêkirin wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Felsefe û dîrok wê di dewama hev hev de wê hanina ser ziman wê wateyek wê ya giring wê hebê. Di wê temenê de wê bi têgînî wê çawa jiyankirinê û fahmkirinê ku wê bi hev re wê weke têgînek ku wê bi wê re wê bê ghiştin li bersivên wê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi aliyên din ên weke bi pêşketina zanistên civakî û hwd jî wê weke temenekê ku wê bi wê re wê biafirê û an wê biafirênê wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê zanistên civakî wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê weke zanistên xwezayî jî bin. Hem di nava xwezaya ku em dijin de bê û hem bi wê çerçoveya jiyankirina ku em dikin ku ew wê bi wê re bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê. Bi wê re wê ya rast û ne rast ji hev cihê bikê. Di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare civakê wê bi wê re wê bi aliyên wê yên jiyani û jiyankirinên wê re wê di rengekê de wê baştirin wê bide fahmkirin. Ji aliyê têgînên weke rewîstî û hwd ve wê, lêpîrsînekê li ser temenê baştirkirinê wê weke ku wê bi wê re wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Em wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê di nava jiyane de wê çawa jiyankir û ew jiyankirin ew dikarê çî ji wê were fahmkirin û an çawa were fahmkirin bi hemû aliyên wê re wê bi têgînek felsefeyî wê xwe di rengekê de wê karibê wê bide diyarkirin.

Dem ji demên mitolojiyê bi ber demên felsefeyê û zanyariya demên hemdem ve pêşket û di wê temenê de wê di jiyane mirov de wê pêşketinên ku em bi wan dijin ên weke teknikê û hwd wê di wê temenê de wê çawa wê fahmbikê û bi wê bijî û hwd wê weke aliyên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di

şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di dema ku em di wê de dijin wê weke demek zanin û ragihandinê bê. Ber vê yekê wê mijare fahmkirinê wê ji wê aliyê ve wê weke mijarek sereka wê xwe bide diyarkirin û ku em di wê temenê de wê bi têtîna idealê a platon gotinekê bibêjin wê hertimî wê ji ya ku em fahmdiki wêdetirî û baştirin ku mirov wê bikê wê weke armanca mirov a ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke temenê baştirkirina jiyane xwe bê. Wê baştirin jiyankirina xwe bê. Wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê çawa wê bibê û wê pêwîst bê ku ew bibê wê bi wê re wê êdî wê weke ku wê fahmîbê bê.

Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Felsefe wê ji zanînê weke yên bi matafizîkî dîr wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke di şenberiya jiyane me de wê xwediyê temenekê fahmkirinê wê bibê. Di wê temenê de wê dikarê wê di serî de wê fahmbikê. Aliyên din ên weke bi ontolojîkî, metafîzîkî û hwd jî wê weke aliyên dervî jiyane ên weke bi têtînenê gerdûnî û hwd re ku wê werina fahmkirin bin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyên ku mirov bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mijar felsefeyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê giring û temenê pêşketina jiyane me ya civakî û hwd wê biafirênê. Di wê temenê de wê ne tenê wê bi civakê re lê wê bi baweriyê bi xwe re jî wê bingihê baştirin ê fahmkirinê wê bi demê re wê li gorî demê wê weke ku wê karibê wê biafirênê û wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Pêvajoyên felsefeyê ên ku wê piştî ronasanê û pê de wê bibin wê vê rastiyê wê baştirin wê di rengekê de wê weke ku wê bidîna diyarkirin û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê di wê temenê de

wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê di nava jiyane me ya civaknasî û civakî de jî wê di wê temenê de wê baştirin wê di rengekê de wê temenekê wê pêşketinê wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Pêşketina hemdemê wê bi aqil û civak ku wê bi hev re wê hevnasinekê wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê bikê û wê fahmbikê. Ev wê weke aliyên wê yên giring ên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyekê ve wê dema ku mirov wê binerê wê karibê wê bibêjê ku mirov wê xwediyê jiyaneke ya û di nava wê de wê gelek rewşên ku ew bi aqil werina fahmkirin wê bibin wê hebin. Weke bi aliyên teknikê, rewîstî û hwd. Di dewama wê de wê çawa wê biji û têkiliyên nava xwe re jî wê bi gotinên weke civaknasiyê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

3.Civaknasî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê jiyane civakî û kes ku ew wê hem ji aliyê civakê ve û hem ji aliyê baweriyî û hwd ve wê hilde li dest bê. mijare civaknasiyê wê di nava baweriyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna rejima struktuele uniter wê weke du rûyê wê hebin. Yek wê di demên hemdem de wê weke ku wê bi felsefeyê û encamên wê di rengekê de wê xwediyê şêwayekê wê yê pêşketinê bê. ji aliyê wê rûyê ve wê pêşketinên demê wê bikê ku ew wê bixwênê û bi wan xwe salixbikê û pêşketinên demê bi wê sûdwergirê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di rengekê de wê di hinek awayna de wê di demên hemdem de wê weke bi hinek şêwayên weke tenê di dêmenekê wê de wê, were bikarhanin jî wê were dîtin. Minaq wê, dewleta uniter ku wê piştî salên 1830 û wan û pê de wê weke ku wê bi dîmenekê moniarsik û hwd wê weke ji demên napolyon û hwd û de wê bibê jî wê di wê temenê de wê piştî wê, di şêwayekê de wê êdî wê, bi wê re wê pêşkeve. Wê jî wê aliyê û rûyê xwe

ve wê weke xwe bişîpêrê têtînek weke ya bi aqilê ontolojikî û baweriyê û hwd.

Di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê weke aliyê wê yê din ê civakî ku wê were bikarhanin jî wê ew wê weke aliyekê ku wê bi aliyê din wê were balansekirin. Di wê temenê de wê, gotina têtîliya nava desthilatî û civakê wê di kirdeya xwe de wê morfolojîyek fahmkirinê a bi wê rengê û aliyê jî wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, aliyê baweriyê wê, di dewletên hemdem de wê, bi encamên felsefeyê jî wê pêvajoyîna vegûharinê wê, bi xwe re wê di rengekê de wê bijin. Li rojava wê piştê ronasanê û pê de wê ya ku wê were dîtin jî wê di rengekê de wê weke ku wê ew bê.

Di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser zoman ku wê mijare civakê û felsefeyê, desthilatê û baweriyê wê di wê temenê de wê, weke dualiteya wan wê li ser wê temenê wê weke ku wê bi rengekê wê were diyarkirin û felsefe wê, di şewayekê de wê, di demên hemdem de wê dema ku wê desthilatî wê were û bibê mijare gotinê wê bi wê re wê funksiyona felsefeyê wê bi wê re wê weke ku wê bi qismi wê weke bi fahmkirinê re wê were bi sînorkirin.

Di wê temenê de wê, ev bi demê re wê weke sedema ku wê felsefe wê, di gelek awa û waran de wê weke ku wê ji jîyanê jî wê derkeve û an wê ne weke têtînek serwer a di jîyanê de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, mijare têtînên metafîzîkê, ontolojikê û an baweriyê û hwd wê ji wê aliyê ve wê weke aliyê ku wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê. Felsefe wê di gelek aliyên de wê weke têtîha rêvekirinê wê di şewayekê de wê weke ku wê weyn bileyizê (çav:Waude, Adam (20 July 2017). "Social Influence | Psychology of Influence". Psychologist World. Archived from the original on 8 April 2019. Retrieved 8 April 2019).

Di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî şoreşa firansa piştî dijşoreşa napolyon û pê de wê bikeve reng û rewşek din de. Wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê werênê ser ziman bê. Ev wê piştî wê, di demên piştî jî wê xwe di wê temenê de wê di cewherê dewletitîyên hemdem de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê, têtîna unteriyê re wê, weke dervî têtîha civakê ku ew wê bi têtînek xwe disîpêrê têtînek baweriyê wê di rengekê

de wê weke ku wê bibê. Ji ber vê yekê wê uniterî û baweri wê bi temenî û an struktueli wê bigihijina li hev.

Di wê rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê bi têngîna civaknasiyê û baweriyê ve wê girêdayî wê karibê bide diyarkirin. Ev wê biriqîna wê li dewletê wê bi têkiliyên mirov ve girêdayî wê karibê bandûra xwe û biriqîna xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em li wê dinerin wê were dîtin ku wê ji sedsale 18'min û pê de wê têngîna civaknasiyê wê di nava baweriyên de wê, weke ku wê bi zêdeyî wê weke têngînek navarok wê zêde wê were li ser wê sekin in. Di wê temenê de wê mijare civaknasiyê wê weke têngînek ku wê, civaknasîkirina baweriyê û bi wê re wê, bi têngînek civaknasî wê, şîrovekirinê jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê. Ev ali wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê pêwîstiya hinekê din bi kûrehi li ser wê sekina têkiliya civaknasiyê wê weke ku wê hebê.

Wê dema ku em bahsa têngîna dualiteya şoreşa dema firansa bikin wê demê ew pêvajoyên ku wê weke bi navê wê navdar ên bi tûndûtûji weke 'redikalîsma şoreşa firansa' di rengekê de wê were diyarkirin jî wê kkaribê wê di rengekê de wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê dema ku wê bahsa şoreşa firansa wê were kirin wê di rengekê de wê têngîna radikalîzmê wê bi jekobeniyê re ku wê bi hizrên şoreşgerî bi radikal û tûndûtûji wê di rengekê de wê biparêzên û wê werênina ser ziman. Ev wê piştî wê weke aliyekê wê yê ku wê li şûn bimênê. Di rengekê de wê, têngîna civakî û ya monarşîk ku wê piştî napolyon wê serwer bibê wê bi rengekê wê di demên piştê de jî wê, serwer bibin. Ev wê weke pêvajoyên piştê jî wê weke di temenê nakokiyên nava civakê û têngîna desthilatê a di rengekê monarşîk de wê sserwer bibê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, şoreşa firansa ku wê çendî wê di rengekê de wê weke ku wê bi gelek aliyên wê re wê were ser ziman jî lê wê ev aliyên ku wê reng bidina demên wê yên piştê wê weke aliyên ku wê, zêde wê newina dahûrkirin bin. Di wê temenê de wê, ev nakoki wê wateya di têngînek teqez û vaji wê têngînek ne teqez de ku wê weke bi dualiteyekê wê werina beremberê hev wê, xwe bibînê. Dualîsma descartes wê di rengekê de wê

aliyekê wê yê bi têtîna giyanê û ya din wê bi têtîna hizirkirinê a felsefeyê de ku wê were diyarkirin a weke ya bedenê û zêhnê û hwd de ku wê fahmbikê wê weke bertekên zêhn û bedenê ên li hev wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê.

Heta ku ev ali zêde newina dahûrkin wê rewşên weke yên civakî ku ew pêwîstin werina fahmkirin û li hemberî wan weke serdestîya wan desthilatdariya wê jî wê newê fahmkirin. Gotina serdestiyê a li civakê bixwe jî wê hinek kirdeyên weke ku wê di wêê temenê de wê karibê were fahmkirin wê hebê. Di wê temenê de ez dixwezim di têtîha ne serdestiyê lê di ahenge nava herdû aliyên ku wê weke bi hev fahmkirinê û di temenê de wê, li şûna ku wê weke têtînekê desthilatî wê xwe bafirê û wê serdest bikê wê bi wê têtîna civakê wê hebê û an wê nebê. Yani kengi civak hebê ew jî wê hebê. Lê wê dema ku ew dervî civakê ew bû wê hingê wê weke serdestê wê bibê û wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê bi awayekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê (çav:Waude, Adam (20 July 2017). "Social Influence | Psychology of Influence". Psychologist World. Archived from the original on 8 April 2019. Retrieved 8 April 2019).

Di wê nûqteyê de wê mijare serdestiyê wê, di rengekê de wê, jî çî serdestî ku wê bihizirê li wê hingê wê ev baştirin wê fahmbikê. Pirsgerêkên civakî ên weke bindestiyê jî xwe wê di wê temenê de wê jî ber têtînek bi wê rengê a serdest a desthilatdarî ku ew weke xwe dervî civakî dibî û ew civakê weke pêwîsta ew tabî wê bibê ku ew wê wusa dibî û ew jî wê diafirê.

Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de ku em wê bi têtîna navaroka civakê û civaknasiya wê bi wê re wê fahmbikê wê hingê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Civaknasî wê, di rengekê de wê bi civakê re wê, ne li gorî têtînekê ku ew bide diyarkirin ew çawa bibê lê ew ku ew weke wê bibê û ew bi wê yekê bigihijê têtînek bi hişmendî û an bi hiş bibê re wê karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê, têtîna kiryarda civaknasî û an pîretika wê weke pêşî wê were ku mirov wê bi hişmendiya wê re wê di rengekê de wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê, têtînek jî derve wê, weke ku wê were nava jiyanê ev wê weke bi

baweriyê û an etikî û hwd wê weke têngînên rewîstî ku ew di rengekê de wê çawa wê, bibê wê bixwezê ku ew wê bide diyarkirin. Li vir wê restên başî û nebaşîyê, rast û nerastiyê û hwd wê li gorî wê nebin. Wê li gorî wê têngîna dervî wê a serwer wê weke ku ew wê bibê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê mijare têngihên di nava jiyane me de ku ew rê şanî kkiryarên me didin wê karibê wê bi serê xwe wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring ê mijarê wê di wê çerçoveyê û beşê de wê karibêw ê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê (çav:Waude, Adam (20 July 2017). "Social Influence | Psychology of Influence". Psychologist World. Archived from the original on 8 April 2019. Retrieved 8 April 2019).

civaknasî zanistêke civakî ye ku li ser mirovan di civakê de lêkolîn dike, û pir caran wekî zanista civakî ya herî berfireh tê binavkirin. Bala mijarê li ser tevgerên civakî û têkiliyên nava civakê, bi çavkaniya wan, pêşketin, rêxistin, tor û sazûmana wan disekinê bê. Ew gelek beşên cûda yên civakê û têkiliyên di navbera mirovan de lêkolîn dike. Mijar bi firehiya xwe ya metodolojîk jî tê xuya kirin; civaknasî dikare ji lêkolînên hejmarî-rêberkirî yên ku bi giranî li ser îstatîstîkan, bi rêya lêkolînên empîrîk ên kalîteyî, bigire heya xebatên teorîk ên ku nêzîkî felsefeyê ne; piraniya civaknasiya Amerîkî û yên din ên rojavayî yên nûjen bi nisbetî hejmarî-rêberkirî ne û pir caran li ser lêkolînên daneyên qeydê bi rêbazên îstatîstîkî ve girêdayî disekin in. Peyva civaknasiyê ji hêla Auguste Comte ve hatî afirandin, ku zanistek nû xeyal kir ku dîrok, psîkolojî û aboriyê digire nav xwe, û wan bi hev re di nav tevahîyek hevgerî de girêdide û dihênê ser ziman.

Gelek şîrove hene ku hewl didin pênase bikin ka civak çi ye û kîjan diyardeyan lêkolîn dike. Profesore civaknasiyê Per Morten Schiefloe şîroveyek sê-beşî û kurt pêşkêş dike:

Li gorî vê yekê civaknasî mijarek e ku lêkolîn dike û hewl dide fahm bike ka civak çawa hatiye avakirin û çi fonksiyonên wê dike. Her weha hewl dide ku tiştê li ser sedeman û çawa civak diguhere bibêje.

Di civaknasiyê de, pirsên ku li dora awayê rêxistinkirina mirovan dema ku ew di kom, toran an rêxistinan de dicivin, û li ser taybetmendî û fonksiyonên cûda yên van komeleyan dizivirin, tene lêkolinkirin û fahmkirin.

Civaknasî ji aliyekê din ve jî wê bi têngihîştina tevger û rewşa kesan re mijûl dibe, ku di çerçoveya jîngeha navkesane û civaka ku ew beşek jê ne

tê dîtin. Têgihîştinek hevpar a civaknasiyê ev e ku mijar lêkolîna mirovan di civakê de û civakê di mirovan de ye. Ev tê vê wateyê ku ew lêkolîn dike ka mirov çawa bandûrê li civakê dikin, û civak çawa bi rêya pêvajoyên cûrbecûr ên civakîbûnê bandûrê li kesên dike. Bi vê yekê civaknasî pêvajoyên têkiliyê di navbera kesên û koman de lêkolîn dike (çav:Waude, Adam (20 July 2017). "Social Influence | Psychology of Influence". Psychologist World. Archived from the original on 8 April 2019. Retrieved 8 April 2019).

Ravekirinek din a civaknasiyê teqez dike ku mijar reflekseke li ser modernîteyê ye. Dûv re civaknasî wekî amûrek ji bo lêkolîna dema niha tê fahm kirin, ku tê vê wateyê ku mijar dê pêş bikeve û dînamîk be. Gelek teorîsyenên civaknasiyê bi lêkolîna modernîteyê û roja îroyîn mijûl bûne. Dahûrên weha di nav teorîsyenên destpêkê yê wekî Karl Marx, Georg Simmel, Émile Durkheim û Max Weber de jixwe eşkere ne. Di demên dawî de, Anthony Giddens wekî yek ji beşdarên herî girîng ên lêkolîna modernîteyê tê hesibandin.

Astên dahûra civaknasiyê li sê beşan têne dabeş kirin, ku tê de mirov hewl dide civakê ji asta mîkro (kes), asta mezo (kom û civak) û di dawiyê de asta makro (tevahiya civakê) fahm bike. Erka civaknasiyê tê hesibandin ku avahî, fonksiyon û pêşveçûna têkiliyên civakî rave bike. Ji ber vê yekê, xebata civaknasiyê ji lêkolîna civakê, di hemî beşên wê de, û dûv re jî hewl dide ku bi rêya teoriyê û rêbazê wêneyek herî berfireh a gengaz a wê biafirîne pêk tê.

4.Derûnî wek têngînekê ku wê bi wê re wê li wê binerê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibêjê ku wê civak wê bi qasî civaknasî bê wê ewçendî jî wê weke ku wê derûnî bê. Civak û derûnnasî du rêzkariyên bi hev ve girêdayî ne. Dema ku derûnnasî tevgerên takekesan û pêvajoyên derûnî lêkolîn dike, civaknasî civakan û avahiyên civakî bi tevahî lêkolîn dike. Derûnnasiya civakî di navbera van her du rêzkariyan de ye û tevger, helwest û têkiliyên takekesan di nav civakê de lêkolîn dike.

Derûnnasiya civakî qadeke pisporiyê ye ku bi awayê têkiliya kesên bi civakê re mijûl dibe. Gelo we qet meraq kiriye ka mirov çawa dikarin bi awayekî çalakî beşdarî civakên xwe bibin? An jî we qet li ser ka pîrsgirêkên civakî çawa dikarin bandûrê li tenduristî û başbûna kesên bikin fikiriye? Ev du pîrsgirêkên girîng in ku divê di warê derûnnasiya civakî de werin çareser kirin.

Li vir dikarê pêşî pirsar weke derûnnasiya Civakî çî ye bikê. Derûnnasiya civakî qadeke pîsporiyê ya pîralî ye ku bi gelek warên pîsporiyê ve girêdayî ye. Wekî şaxek bin-derûnnasiyê, ev qad qadeke pîr fireh û berfireh e ku hêmanên ji rêzkariyên din ên wekî civaknasî, zanîsta ramyarî, tendurîstiya giştî, derûnnasiya navçandî û derûnnasiya civakî sentez dike.

Derûnnasên ku di vê qadê de dixebitin li bandûrên çandî, aborî, civakî, ramyarî û jîngehê dinêrîn ku jiyana mirovan li çaraliyê cîhanê şêkil didin û bandûrê li wan dîkin. Hin ji rêzkariyên ku bi derûnnasiya civakê ve girêdayî ne, tendurîstiya derûnî ya civakê, derûniya çandî û çandê bi bandûra li hev û an li ser mirovan bi têkiliya wan a bi hev re, tendurîstiya giştî, xebata civakî, civaknasî, derûniya jîngehê û derûniya ekolojîk in.

Balkêşiya derûnnasiya civakê dikare hem sepandinî û hem jî teorîk be, lê ew pîr çaran tevliheviyek ji herduyan e. Hin derûnvanên civakê li ser mijarên teorîk lêkolînan dîkin, hinên din jî vê zanîne digirin û bikar tînin da ku pîrsgirêkan nas bikin û çareseriyên di nav civakan de pêş bixin.

Ji vê aliyê ve wê dema ku em li mijarê bi derûnnasiyê binerîn wê rewşên weke têkiliya kesên a bi hev re, rewşên weke yê tûndûtûjiyê û hwd wê di rengekê de wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê ji hinek aliyên ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mijarên civakî wê di serî de wê, di rengekê de wê minaq têkiliya têgîha civakîbûnê, çandê û kes û di wê temenê de wê ji wê rewşê bandûra li hev û bi hev kiirne re wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, mijare derûnnasiyê û civakê wê, di wê temenê de wê bi çerçoveya nîrxên wê re wê çawa wê keseyetiyek wê karibê wê bibê û wê derkeve li holê û wê, xwediyê nîrxê bê û çawa li mirov û weke bi têkiliya nava jin û mêr û hwd re wê nerîna wan wê bi wê çawa li hev wê bibê jî wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê.

Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û derûnnasiyê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Weke qadaka li binê wê derûniya civaknasî wê çawa ku wê di nava civakê de wê, mirov bi hêst, hizir, xiyalkirin, xûy û tevgerên wê re wê, bi temen û çavkaniya wê re wê bikê ku ew wê fahmbikê. Ev wê weke

aliyekê wê yê civakî ê derûnî wê bi xwe re wê di wê temenê de wê weke ku wê werênê li holê û wê bide diyarkirin.

Di sedaale 19'an de wê derûnî wê dema ku wê pêşkeve wê dest biavêjê xwezaya mirov ku ew dibê û heya û dikarê were fahmkirin. Di wê temenê de wê lêkolînên li ser kes û civakê û di nava xwezaya wî ya hewirdorê û ya civakî de wê were kirin û wê bi wê re wê were xwestin ku ew were fahmkirin.

Di wê demê de wê derûnî wê weke qadaka hizirkirinê û ku wê bi şêwayî wê dest bi lêkolîn û ceribandinan jî wê di rengekê de wê di nava jiyanê de wê bikê. Di wê temenê de wê têkili û bandûra wê ya bi hev re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bixwezê ku ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê (çav:Waude, Adam (20 July 2017). "Social Influence | Psychology of Influence". Psychologist World. Archived from the original on 8 April 2019. Retrieved 8 April 2019).

Di sedsale 20an de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê çawa wê, mirov wê pêşkeve û di nava jiyanê de wê xûyên xwe wê çawa wê bide nişandin û an xûyên pêşketinê û çalak wê çawa wê hebin û çavkaniya wan wê çi bê wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê derûniya fêrbûnê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Minaq wê di çerçoveya derûniya fêrbûnê de wê mirov wê ji destpêka bûyîna xwe û heta dema balixbûna xwe wê çawa wê fêrbibê û wê pêvajoyên fêrbûnê û hwd wê çawa wê derbas bibê wê weke aliyên ku ew wê li ser wê bisekinê û wê bikê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê derûnî wê di sedsale 20an de wê weke qadaka hizirkirinê a bi wê temenê a kûr û xort a fahmkirinê wê pêşkeve. Wê di wê çerçoveyê de wê 'objeyên derûnî' wê çi bin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin û wê bi heyîna jiyanê re wê di rengekê de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di sedsale 21ê de wê derûniya zêhnî û zanînî wê di wê temenê de wê bi gotinkirina wê bibê û wê di wê temenê de wê bi amşrên me yên jiyankirinê, fêrbûn û alimandin û bi wê re wê di ahengekê de wê çawa dihê jiyankirin û hwd re wê weke aliyekê wê yê ku ew wê were xwestin ku ew were fahmkirin. Di wê temenê de wê têkiliyên nava mirovan de wê fokrora zanînê û hişmendiye li ser tevger, kirin, rewşên jiyankirinê,

têkiliyên me yên nava hev weke bi hevaltî, jinûmêrî, malbatî û hwd re wê di rengekê de wê di çerçoveya pêşketina têgiha civake pêşketî a hemdem de wê were hildan li dest û wê were xwestin ku ew were fahmkirin (çav: Shea, Christopher (13 November 2011). "Fraud Scandal Fuels Debate Over Practices of Social Psychology". The Chronicle of Higher Education. Archived from the original on 5 July 2020. Retrieved 24 April 2020).

Di wê temenê de wê di çi rewşê de wê karibê bahsa serbestiyê wê bikê û wê wateya serbestiyê wê çi bê û wê di wê temenê de wê tevgerên serdestî û otoriter wê çawa wê, bandûrê li jiyane mirov wê bikin û an wê ji yeknavendê hewldanên rêveberinê wê çawa wê, weke 'bi derûniya kerî' wê were diyarkirin wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê têgihên weke heêbestê, hêza iknakirinê, têkiliyên sergirtî û servekirî, aqilê derûnî û hişmendiya wê, kirpendin û hîskirin û lê atifkirin, û weke ya herî giring wê têgiha ezîtîyê û hwd wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ezîtî wê di wê temenê de wê di hemû beşên derûniyê de wê weke têgihek bi awayên cihê wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, ajo, aso û ego û hwd wê weke têgihên ku wê bi têgînek zêhnî û hwd wê di dewama wê de wê werina dîtin ku wê şîrovekirin û wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin.

Bi wê yekê wê weke fektor û bandûra civaknasî wê weke bi wê re wê weke aliyên din ên ku wê di nava çerçoveya civakî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di nava derûniya aqilî û ya fêrbûnê de wê weke tevgerên fêrbûn û xwandinê û hwd wê werina fahmkirin. Weki din wê ya derûniya civaknasî wê têkiliya kes bi keseyetî û komî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Mijare hev fahmkirinê û têkilidaninê bi awayên cihê û hwd wê weke aliyên ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev di nava koman de wê pêvajoyên weke kes xwe bi aqil û zanina xwe tevlikirinê û an tevli pêvajoya biryargirtinê bûnê û bi wê xwe aidi wê hîskirinê û wê biryara ku ew hat hildan wê bi wê re wê weke ya xwe jî wê bibînê û ku ew xwe weke ji wê berpirsîyar bibînê (çav: Shea,

Christopher (13 November 2011). "Fraud Scandal Fuels Debate Over Practices of Social Psychology". The Chronicle of Higher Education. Archived from the original on 5 July 2020. Retrieved 24 April 2020)

Di wê temenê de wê, mijare berpîrsiyariyê wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, tevgera civakî wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê jî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Derûnvanên civakî diyardeyên têkildarî komê, wekî tevgera girseyan, lêkolîn dikin. Komek dikare wekî du an bêtir kesan were pênamekirin ku bi têkiliyên civakî ve girêdayî ne. Kom meyla wan heye ku bi hev re têkilî daynin, bandûrê li hev bikin û nasnameyek hevpar parve bikin. Gelek taybetmendiyên wan ên nû hene ku wan jî kombûnên demkî û nefermî yên bi navê komên civakî cuda dikin.

Rest: rêgez û hêviyên veşartî ku endamên komê divê bişopînin.

Weyn: rêgez û hêviyên veşartî jî bo endamên taybetî yên komê.

Têkilî: şeweyên hêskirinê di nav komê de, û her weha cûdahiyên di prestîj an statuyê de.

Nasnameya civakî ya hevpar a kesan di nav komekê de bandûrê li tevgera nav-komê dike, ku behsa awayê ku kom tevdiğerin û hevûdu dibînin dike. Ev têgihîştin û tevger nasnameya civakî ya kesan di nav komên têkilîdar de diyar dikin (çav: Shea, Christopher (13 November 2011). "Fraud Scandal Fuels Debate Over Practices of Social Psychology". The Chronicle of Higher Education. Archived from the original on 5 July 2020. Retrieved 24 April 2020)

Meyla pênamekirina xwe bi endametiya di komekê de dikare bibe sedema cudakariya nav-komê, ku tê de têgihîştin û tevgerên herênî yên ber bi koma hundirîn ve lê têgihîştin û tevgerên neyînî yên ber bi koma derve ve hene.

Kom pir caran bîryardanê restî dikin û baştir dikin, û pir caran jî bo van feydeyan tene piştgirtin, her weha kom û endam jî. Kom bandûrê li performans û hilberînê dikin. Mînaqî, hêskankirina civakî meyla xebitandina zûtir dikê.

Mijare derûnî û civakê wê di rengekê de wê bingihê girêdanên bi hev re wê biafirênin. Wê komên weke heman zimanê diaxifin û yên ku ew bi zimanekê din diaxifin wê bandûrê li wê bikê ku ew nêzî hev bibin û an nebin. Ev wê, bide nişandin ku wê rewşa fahmkirinê wê weynek giring wê di wê rewşê de wê jî temen ve wê di nava civakê de wê weyn bileyîzê. Wekî din wê di rewşên weke yên derûnî, civaknasî û hwd de wê

karibê wê fahmbikê. Di rewşa ramyarî de jî wê biryarên destûrî û an politikayên dihên kirin wê xwe di wê de dîtîne û an ne dîtîne jî wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê yekê û şewayê wê karibê bandûrê li wê bikê bê.

5.Ramyarî wê, weke aliyekê wê yê din wê bi wê yekê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê hilde li dest bê. Ramyarî wê rewşa civakê a xwe rêvebirinê bê. Wê dema ku em bahsa xwe rêve birinê wê bi xalên ku me weke li ser wê hanin ser ziman ên weke derûni, civaknasî, dîrokê û hwd wê bi gelek aliyên din re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Têkiliya civak û ramyariyê bi dîrokî, felsefî, dadî, çandî û hwd re wê bi gelek aliyên wê yên din re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare ramyariyê wê di wê temenê de wê, têgînek rêzani wê di rengekê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Di nava têgînên rejimên uniter de wê weke ji navendekê wê werina diyarkirin û ev pirr caran ne di wê siyanê û fêrsa fahmkirinê a ku ew karibê xwecihyan wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare ramyari de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa dewletê wê bi aliyên wê yên ku wê weke bi rêzani û têgînî û diyarkirinên wê re wê qwere diyarkirin. Weki din wê temenê wê hebê. Ev jî wê di rengekê de wê, weke bi çerçoveya dewletî a destûrî re wê di şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê were diyarkirin. Li gorî dewletên hemdem ên roja me de wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Lê pêşketina di hizir û gûharinên bi wê ên di jiyane civakî de wê hertimî wê pêwîstîya derketina ser wê re û bi wê re gûharinên destûrî û hwd jî wê di rengekê de wê karibê bi xwe re ew di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, dema ku em li dîroka wê binerîn wê çawa wê, xwediyê rewşek diyarkirinê a bi têgînî wê xwe bide diyarkirin. Têgîna ramyarî wê bi têgihek weke ya hizirkirna rêveberiyê û desthilatî ku wê çawa wê were diyarkirin wê bi wê re wê bibê. Pirsgirêkên civakî wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê were diyarkirin. Di roja me de wê, têgiha ramyarî ku wê were diyarkirin wê di mantiqê netewdewletê de wê, di rengekê de wê di rengê weke ya ramyariya bajardewletên serdema kevnera ên girêkê ku wê di wê de wê girseyek elit ku ew weke

'hemwelatiyên azad' dihên diyarkirin û gotina wan ser ya hemû komên din ên civakê û hwd re bê wê, bi wê yekê ew wê were dayin nişandin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û awayekê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di demên serdema navîn de wê, ev wê ji navendek têtîni a weke ya bi gêtînen weke yên serdest ên bi bajarî di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di rewşa rêveberiya serdema navîn de wê çawa wê di nava têtînek keyeni û ya têtînek baweriyê de wê weke ahengekê de wê were çêkirin û diyarkirin wê bi wê re wê, weke ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê nakokiyên nava baweriyê û keyeniyê û an têtîna desthilatiyê bi levnekirinên wê û hwd re wê hertimî wê di rengekê de wê were hemberê hebê.

Di xwezayê têtîna rêveberiyekê de wê bi cewherî wê di rengê têtîna baweriyê de wê diyarkirina wê de wê hertimî wê rengekê levnekirinê wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ber ku wê têtîna rêveberiyê û ya baweriyê wê karibin bi nerinên ji hev cihê li mijarê binerin û ew di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibin wê di wê temenê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, mijare têtîna baweriyê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mijare têtîna ramyariyê û civakê û desthilatê wê weke aliyekê din ku wê karibin bi wê çerçoveyê û bi heman awayê weke bi nakokiyên nava xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê, ev nakoki wê bi têtîna pêşketina civakê û xate pêşketina wê re wê ahenge rêveberî û an desthilatê levnekirina wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin re wê bibê.

Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa têtîna desthilatê û rêveberiyê wê were kirin jî wê ev jî wê weke du aliyên ku ew dikarin wê ji hev cihê werina fahmkirin. Gotina rêveberiyê zêdetirî wê weke têtînek bi têtîhî weke notr wê di rengekê de wê dîmenekê wê di fahmkirinê de wê xwe bide diyarkirin. Lê wê dema ku em bi gotina têtîna desthilatê re wê li wê dihizirê wê zêdetirî wê têtînek weke bi hizir, nerin û an di wê temenê de wê têtîhek zêhnî jî ku ew di nava de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê

re wê di renekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Mijare têngîna rêveberiyê û wê di wê temenê de wê weke ku ew heya ku ew di wê temenê de wê bi rêveberiyekê bibê. Desthilatî wê di wê temenê de wê weke bi nerinek diyarkiri wê xwe bide diyarkirin.

Wê dema ku em bahsa desthilata bi nerîna olî û an nerinek din wê bahsa wê dikê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di renekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê li ser wê temenê re wê, têngîna ramyariyê wê weke têngînek hizrî û nerînî û an hizirkirinê a li ser temenê kiryar, tevger û an rengê jiyane ku ew bi civakî û hwd ew dihê jiyankirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Gotina ramyariyê wê di wê temenê de wê li ser têngîna azmûnên civakî û fahmkirinên wê re wwê karibê bi hinek aliyna wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê gotina ramyariyê wê fêrsên fahmkiirinê ên di wê de wê weke ku em ji wê tê digihijin wê di wê temenê de bê ku wê weke aliyekê wê yê giring wê, fahmkirinekê civakî bi rêhberiya jiyane wê re wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê. Di gotina ramyariyê de wê tîgna rêveberiyê wê weke ku em fahmdikin wê têngîna rêhberiyê de wê karibê bi wê fahmbikê. Ber ku wê gotina rêhberiyê ji ya rêveberiyê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê zêhnî, têngînî û hwd wê bi wê re wê hebê ku mirov wê karibê fahmbikê. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê.

Weke aliyekê wê yê ku mirov wê kkaribê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring bê wê di wê nûqteyê de wê fahmbikê ku wê bi têngînek weke ya nerinek ku wê di wê de wê kirdeyên weke nerinek hizrî û destûrî ku wê weke bi rêgezî wê weke li gorî wê di rengekê de wê bi rengê jiyanê dibê û heya re ku ew di rengekê de wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, têngihên ramyarî ên ku wê di roja me de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke ji jor ve wê weke di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, ramyari wê di fêrsa xwe ya hemdem de wê kirdeyek serdestiyê wê bihawênê û ev wê, di rengekê de wê karibê wê weke aliyekê ji ya fahmkirina bingihîn a civakî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê cihê ji wê fahmbikê jî bê wê xwe bide diyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ramyari wê di rengekê de wê pirsgirêkên civakê wê weke ku wê hilde li rojava xwe wê werênê ser ziman. Li kurdistanê ramyari wê, di rengekê de wê, weke ku wê bahsa wê were kirin wê piştî salên 1980 û pê de wê, hin bi hin wê pêşkeve û wê hevnasinekê wê bi civakê re wê bikê. Di rengekê de wê civake kurd wê awayekê de wê weke dervî ramyariyê wê were hiştin. Wê nikaribê wê bikê û wê xwe bi wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê doza maf û azadiyê kirin wê bi xwe jî wê weke kiryarek ramyari jî bê. Di wê temenê de wê, ji wê kirinê û xwestina bo wê were dûrkirin.

Di wê temenê de wê, têngiliya ramyari û civakê wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê di awayekê de wê hev wê pênasebikê û wê bi hev re wê were ser ziman. Di nava wê de wê, salixkirina civakê wê bikê weke civakek ramyari. Armançek ramyari ku em di wê temenê de wê bnina ser ziman wê ew bê ku mirov bi wê di derbarê xwe, maf û azadiya xwe, jiyanê xwe û hwd de ew xwediyê hişmendî û şiyariyêkê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê bi ramyarî wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were çêkirin (çav: Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press).

Ramyari di wê temenê de wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê salixkirina civakê wê bi maf û azadiya wê re wê bikê. Di wê temenê de wê pênasekirina wê, di wê temenê de wê, di temenê jiyanê wê de wê

aîdîyeta wê ya ramyarî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bikê û an bide kirin.

Têgîna ramyariyê û hişmendiye wê xwe di rengekê de wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê rengê wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li vir wê weke aliyekê wê yê giring bi pirsê çawa ramyari dikarê were kirin wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa çawa ramyari kirinê wê were kirin wê têgîna navendîti û an navendîti wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Wê dema ku wê ji navendekê wê bi têgînê ku wê were diyarkirin ku ew wê were diyarkirin û weke wê diyarkirinê were kirin û bi wê ve di ahengekê û an 'îteatê' de mayin bibê wê demê wê ev wê weke têgînek navendî bê (çav: Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press).

Di ya navendî de wê zêdeyî wê ji binî ve wê kifşkirin wê di wê temenê de wê bi reng û awayê wê newê diyarkirin. Di wê temenê de wê, çendî ku wê bahsa demokrasiyê wê were kirin jî wê bi wê yekê wê demokrasi wê tene di hevsengiya ku ew hati diyarkirin de wê weke ku wê were hanin ser ziman û wê were diyarkirin. Minaq ku wê dema ku wê were diyarkirin wê bê gotin bi destûrê ku wê herkesekê li tirkîya wê tirk bê ku çendî kurdek wê bi demokratikî wê mafê xwe li herêma xwe nava sînorê wê de hîlbijêrê jî wê ne weke ku ew wê hîlbijartinê kiribê wê bibê. Ew wê, di temenê wê diyarkirinê de wê weke ku ew hatibê kirin bê. Wê di wê temenê de wê, ber ku ew wê, dervî wê salixkirinê bê.

Di wê nûqtayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û şêwayê de wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Dervî têgiha navendî wê dema ku em bahsa civaketiye dikin wê ji temen ve wê bi bi bijartina xwe re wê weke rengê xwe jî wê bide diyarkirin. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê (çav: Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press).

ramyari ku behsa komek çalakiyan dike ku tê de biryar di navbera koman de tene girtin an jî şeweyên din ên têkiliyê bi hev ve girêdayî ne, wek têkiliyên hêzê di navbera kesan de, belavkirina çavkaniyan an

statuyê. Şaxa zanista civakî ku ramyari û hwd dixwîne, jê re zanista ramyar jî dihe gotin.

Peyva ramyari dikare di çarçoveyek herênî de wekî "çareseriyek ramyarî", ku tê wateya lihevkerin û bêtundûtûjî, û di wateyek wesfî de wekî "huner an zanista rêveberê" were bikar hanîn. Lêbelê, ew pir caran wateyek neyînî hildigire. Ev têgeh bi awayên cûrbecûr hatiye pênasêkirin, û nêzîkatîyên cûda xwedî nêrînên bîngehîn ên cûda ne li ser ka gelo ramyari divê bi berfirehî an bi sînor were bikar hanîn, gelo divê bi awayekî empîrîk an normativ were nêzîk kirin, û gelo nakokî an hevkarî bîngehîntir e.

Di ramyariyê de rêzek rêbaz tene bikar hanîn, di nav de pêşvebirina nêrînên ramyarî yên kesek di nav gel de, danûstandin bi rewşên din ên ramyarî re, derxistina qanûnan, û karhanîna hêza navxweyî û derveyî, di nav de şerê li dijî dijberan. Ramyari di astek civakî ya fireh de dihe kirin.

Gotina ramyariyê bi salixkirina wê ya roja me de wê, dikarê wê ji du alîyan ve wê fahmbikê. Yek wê weke şerê bêçek û an pevçûna bê şer û hwd re wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, li ser gotinê û hwd re wê bi levkirinê re wê, bi danûstandinê ku wê bikê ku ew çareseriyê ji pirsgirêkê re wê werênê. Aliyê din ê duyem jî wê weke ku wê were fahmkiirn wê bi têngîna ramyari weke şêwayekê dervî şer û pevçûnê a bi esasê danûstandinê ku ew bi hev re dihe kirin re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Di şêwayê ramyari de wê, di demên hemdem de wê, bi gotina wê re wê, ku wê were ser ziman wê weke têngnek dervî şer jî wê were diyarkirin. Gotinên weke 'şer nekin, ramyariyê bikin' jî wê di wê temenê de wê weke di rengekê bi bijartina rêyek weke ya dervî ya şer û hwd de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were diyarkirinn û wê were hanin li ser ziman. Ev wê, di demên hemdem de wê bi şêwayekê berfireh wê bi gotina ramyariyê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê di demên hemdem de wê bahsa ramyariyê wê were kirin wê, di rengekê de wê, ramyari wê weke rêya xwe bi wê hanina ser ziman, û diyarkirinê jî wê karibê wê bi wê re wê salixbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çarçoveyê de wê, rêya axiftinê û an bi axiftinê û aqil û zaninê û hwd xwe hanina ser ziman û hwd wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke rêyek çareseriyê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were diyarkirin û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wekî din jî wê dema ku wê bahsa têgîna ramyariyê wê were kirin wê bi wê re wê kes wê çawa wê xwe pênasebikê û wê xwediyê bijartinên çawa bê ku ew bi ramyari dide diyarkirin. Di wê temenê de wê, hebûna civakê ku ew bi maf û azadiya wê re wê li wê bihizirê û an di çerçoveya mafên wê yên hevbeş de wê li wê bihizirê û bi wê yekê bahsa sazûmana wê ya civakê bikê jî wê weke ku wê bi wê re wê bahsa çerçoveyek ramyari a civakî jî wê were kirin. Di nava wê çerçoveya têgîna zanina ramyari de wê, pênasekirinên civakî wê weke ku wê bi wê re wê werina kirin. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi awayekê din jî wê ramyari wê ne tenê wê weke têgihîştina rêzaniyê û an rêveberiyê û desthilatîyê bê. Wê weke têgihêk danûstandinê a nava hev jî bê ku ev di nava komêk civakî û an nava civakan bi giştî de bê (çav: Bobbio, Norberto (1997). *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Translated by Cameron, A. Chicago: University of Chicago Press).

Ramyari wê dema ku wê were kirin wê di şêwayekê de wê, rêya axiftin û iknakirinê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Hin perspektîfên li ser ramyariyê wê bi awayekî empirîkî wekî bikarhanîna hêzê dibînin, hinên din jî wê wekî fonksiyonek civakî bi bingehek normativ dibînin. Ev cudahî wekî cudahiya di navbera moralîzma (rewîstîtiya) ramyarî û realîzma ramyari de hatiye binavkirin. Ji bo moralîstan, ramyari bi rewîstê ve girêdayî ye, û di ramana utopîk de di asta xwe ya herî jor de ye. Bo nimûne, li gorî Hannah Arendt, nêrîna Arîstoteles ew bû ku "ramyarîbûn ... tê wê wateyê ku divê her tişt bi gotin û razîkirinê were biryardan, ne bi tundûtûjîyê"; li gorî Bernard Crick, "ramyari awayê ku civakên azad tê rêvebirin e. Ramyari ramyariyê, û şêweyên din ên rêveberî û an desthilatî tiştêk din in." Berevajî vê, ji bo realîstan, ku ji hêla kesayetên wekî, Thomas Hobbes, û Harold Lasswell ve têne numîner kirin, ramyari li ser karhanîna hêzê ye bê ku armancên ku têne diyarkirin ku çî bin (çav: Bobbio, Norberto (1997). *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Translated by Cameron, A. Chicago: University of Chicago Press).

Di wê temenê de wê, mijare nerîna ramyari wê çî bê û çawa bê wê di wê warê de wê pirr zêde wê li ser wê di demên hemdem de wê nîqaş wê werina meşandin. Wekî din wê têgihên weke yên rewîstî û hwd ku wê di wê çerçoveyê de wê werina li ser wan sekin in. Kirinek ku wê kir wê bi

ramyari wê li gorî ramyariya bi nerina rewîstî ku ew ji bo min rast bê û bo yekê din ne rast bê û zirarê bide yê din wê demê wê, ev wê karibê weke bi pirsgirêkên rewîstî wê bi wê re wê bi xwe re wê werênê. Ber vê yekê wê ramyari wê, ne bi şêwayekê weke ku mirov bibêjê her rê mubah a ku ew bi wê were kirin bê. Ji wê aliyê ve wê li têngîna ramyari a Niccolò Machiavelli wê li ser wê esasê wê were rexnegirtin.

Cureyê pêşî ên dewletan ewên Sumera xanedaniya destpêkê û Misira xanedaniya destpêkê bûn, ku bi rêzê ve ji serdema Uruk û Misira berî xanedaniyê li dora 3000 b.z derketin holê. Misira xanedaniya destpêkê li dora Çemê Nîlê li bakurê rojhilatê Afrîkayê bû, sînorên keyeniyê li dora Nîlê bûn û dirêjî deverên oazê dibûn. Sumera xanedaniya destpêkê li başûrê Mezopotamyayê bû, sînorên wê ji Kendava Farisî heta hin beşên çemên Firat û Dicleyê dirêj dibûn.

Misrî, Romayî û girêkî yên pêşîn bûn ku tê zanîn ku felsefeyeke ramyarî ya dewletê bi zelaî formule kirine û saziyên ramyarî bi awayekî rasyonel dahûr kirine. Berî vê yekê, dewlet li gorî efsaneyên olî dihatin pênasekirin û rewakirin.

Gelek nûjeniyên ramyarî yên girîng ên kevnariya klasîk ji bajar-dewletên girêkî (polis) û Komara Romayê hatin. Bajar-dewletên girêkî berî sedsala 4-an mafên hemwelatîbûnê didan nifûsa xwe ya azad; Li Atînayê ev maf bi şêweyekî rasterast demokratîk ê hikûmetê re hatin hev kirin ku dê di raman û dîroka ramyarî de jîyanek dirêj hebe.

Minaq aştiya Westfalyayê (1648) ji aliyê zanyarên ramyarî ve wekî destpêka sîstema navneteweyî ya nûjen tê hesibandin, ku tê de ji hêzên biyanî dihat xwestin ku xwe ji destwerdana karûbarên navxweyî yên welatekî din dûr bigirin. Rêgeza ne-destwerdana karûbarên navxweyî yên welatên din ji aliyê hiqûqnasê Swîsreyî Emer de Vattel ve di nîvê sedsala 18an de hate damezrandin. Dewlet di sîstema têkiliyên navdewletan de bûn xwedî rewşên sereke yên sazûmanî. Tê gotin ku Aştiya Westfalyayê hewldanên ferzkirina desthilatdariya serneteweyî li ser dewletên Ewropî bi dawî kir. Doktrîna "Westfalyayê" ya dewletan wekî mijarên serbixwe di sedsala 19an de ji aliyê bilindbûna neteweperestiyê ve hate piştgiri kirin, ku tê de dewletên rewa wekî netewe, komên mirovan ên ku bi ziman û çandê ve hatine yek kirin, dihatin hesibandin (çav: Easton, David (1981). The political system: an inquiry into the state of political science (3rd ed.). University of Chicago Press).

Li Ewropayê, di sedsala 18an de, dewletên klasîk ên neneteweyî împaratoriyeke pirneteweyî bûn: Împaratoriya Awistîrya, keyeniyê

Fransayê, keyeniya Macaristanê, Împeratoriya Rûsyayê, Împeratoriya Spanyayê, Împeratoriya Osmanî û Împeratoriya Brîtanî. Împaratorîyên weha li Asya, Afrîka û Amerîkayê jî hebûn; li cîhana Misilmanan, Xîlafet hatin damezrandin, ku piştî mirina Muhammed di sala 632an de, di demek kurt de veguherî împaratorîyên transneteweyî yên pir-etnîkî. Împaratorîyek pir-etnîkî monarşiyek mutleq bû ku ji hêla key, împarator an sultan ve dihat rêvebirin. Gelheya wê ji gelek komên etnîkî pêk dihat û bi gelek zimanan diaxivîn. Împaratorî ji hêla komeke etnîkî ya yekane ve dihat serdest kirin, û zimanê wan bi gelemperî zimanê rêveberiya giştî bû. Xanedana serdest bi gelemperî, lê ne her gav, ji wê komê bû. Hin ji dewletên piçûk ên Ewropî ji hêla etnîkî ve cihêreng nebûn, lê dewletên xanedanî bûn ku ji hêla xanedaniyek keyî ve dihatin rêvebirin. Çend dewletên piçûktir sax man, wekî Liechtenstein, Andorra, Monako, û mîrekiyên serbixwe yên Komara San Marino û hwd (çav: Easton, David (1981). The political system: an inquiry into the state of political science (3rd ed.). University of Chicago Press).

Piraniya teorîyan dewleta neteweyî wekî diyardeyek Ewropî ya sedsala 19-an dibînin, ku ji hêla pêşkeftinên wekî perwerdehiya ku ji hêla dewletê ve tê ferz kirin, xwendin û nivîsandina girseyî û medyaya girseyî ve hatî hêsan kirin. Lêbelê, dîrokzanan her weha derketina zû ya dewletek û nasnameyek nisbeten yekgirtî li Portekîz û Komara Hollandayê destnîşan kirine. Zanyarên wekî Steven Weber, David Woodward, Michel Foucault, û Jeremy Black texmîn kirine ku dewleta neteweyî ne ji jêhatîbûna ramyarî an çavkaniyek nenas û nezêl derketiye holê, ne jî qezayek dîrokê an jî dahênanek ramyarî bû. Berevajî vê, dewleta neteweyî berhemek neqesdî ya lêgerînên rewşenbîrî yên sedsala 15-an di aboriya ramyarî, kapîtalîzm, merkantilîzm, erdnîgariya ramyarî û an erdnîgariyê de bû, digel pêşketinên di kartografiyê û teknolojiyên çêkirina nexşeyan de bû (çav: Easton, David (1981). The political system: an inquiry into the state of political science (3rd ed.). University of Chicago Press).

Ev politikayên ramyari wê piştî şerê cihanê ê yekem û pê de wê rê li pêşveçûnên pêşketinên weke bi hegomenîkî û serwerîyên bi wê rengê wê vekin û ev nni ramyarî wê xwediyê hinek rengên pêşketinê ên ku wê, di wê warê de wê êdî wê di dewama wê de wê bi pergalek weke ya kapitalîzmê, sosyalişmê, globalîzmê û hwd re wê, di rengekê de wê werina diyarkirin. Zêdetirî wê tîgîna globalîzm wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di têtînên ramyari ên di wê demê û an ji wê demê pê de wê weke yên dana berhev û an destûrî bin. Pergalên ramyari wê li ser wê temenê wê pêşkevin û wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Sîstemeke ramyarî pêvajoya ku biryarên fermî yên hikûmetê pê têne girtin vedibêje. Ew pir caran bi sîstemeke hiqûqî, aborî, çandî û sîstemên din ên civakî û hwd re dihê berawirdkirin. Li gorî David Easton, "Sîstemeke ramyarî dikare wekî têtîliyên ku nîrx bi awayekî otorîter ji bo civakekê têne destnîşankirin were pênasekirin." Her sîstemeke ramyarî di nav civakekê de bi çanda xwe ya ramyarî ve girêdayî ye, û ew jî bi rêya ramyariya giştî a civaka xwe şekil didin. Têtîliyên di navbera sîstemên ramyarî yên cuda de bingeha ramyariya gerdûnî jî na.

6.Felsefeya ramyari ku wê têtîliya wê bi ramyarî û civakê ve girêdayî wê di dewama wê de wê hinekê wê li ser wê bisekinê wê karibê wê weke aliyekê wê yê din ê vegotinbar bê. Ji aliyê ve felsefeyê ve wê bi gotin kirinên weke felsefeya ramyariyê û hwd ku wê werina kirin wê di bin navê wê de wê, aliyên weke têtînên rejimî ên weke anarsîsm, demokrasi, liberalism, û hwd wê weke têtînên ku wê di wê temenê de wê werina diyarkirin bin. Ev wê weke têtînên ku wê rengên rejimekê ku wê uniter bê û an ne uniter jî bê wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin. An jî di çerçoveya gotina felsefeya ramyariyê de wê têtîna uniteriyê jî di encama têtînek nerinî a weke bi navendîtîpêrêzî û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê rêxistinîkirinên weke yên bi rejimê re wê bi hizir û felsefe wê rengê nerina wê di wê temenê de wê biafirênin. Weke ku wê çawa di nerinên ramyari ên navendîtî de wê, têtîhên weke ol û baweriyê û hwd wê, di wê temenê de wê weke têtîna ku wê di wê rengekê de wê weke pişt a xwe wê di şêwayekê de wê weke ku wê bidina wê bê.

Têtîhên ramyari ên sosyalistî wê xwe bi sipêrîna têtîhên weke 'pergalên çînî' ku ew wê di wê temenê de wê weke di destpêka sedsale 19'min pê de wê weke têtîhên li ser temenê çîna serdest weke bi elitên burziwazî û ya bindest ku ew bi girseyên bindest ên 'xizan' re wê di rengekê de wê weke ku wê werina diyarkirin. Gotînek din di dewama wê de wê dikarê wê li wê were zêdekirin a civak beşên wê û çerçoveya pergale desthilatê û an rejimê ku ew wê jiyane wan wê bikê ku ew sehê bikê bê. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê li hemberê dewletê wê komên civakî ku ew bi xwe bixwe bi rêxistin bikin û rengên

xwe bi wê bidina diyarkirin. An jî ew wê weke ku wê birêz ocalan li şûna têgiha cihêkirina çînî a di dîrokê de ku wê marks bikê ku ew bi têngîna komeli a li beremberê desthilata dewletê ku ew birêxistin bikê û ew bi wê bigihijê fêrsa xwe rêveberiyê. Ev wê têngînek ramyarî a bingihîn bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Felsefeya ramyarî bingehên teorîk û têngihîştî yên ramyariyê lêkolîn dike. Ew cewher, çarçove û rewatiya saziyên ramyariî yên wekî dewletan vedikole. Ev qad şeweyên cûda yên desthilat û an hukumetan, ji demokrasîyê bigire heya otorîterîsmê, û nîrxên ku çalakiya ramyarî rêber dikin, wekî edalet, wekhevî û azadî vedikole. Wekî qadek normativ, felsefeya ramyarî li ser rest û nîrxên xwestî disekine, beremberê zanista ramyariyê, ku giraniyê dide danasîna empîrîk.

Bîrdoziyê ramyarî pergalên raman û rêgezan in ku destnîşan dikin ka civak çawa divê bixebite. Anarşîsm hêza zorê ya hikûmetên navendî red dike. Ew ji bo pêşxistina azadî û wekheviyê civatek bîdewlet pêşniyar dike. Muhafizekarî hewl dide ku sazî û pratîkên kevneşopî biparêze. Ew ji şiyana mirovan a ji bo reformkirina bingehîn a civakê guman dike û îdia dike ku guhertina radîkal dikare şehrezayiya nîfşên berê hilweşîne. Lîberal maf û azadiyên takekesî, serweriya hiqûqê, milkê taybet û toleransê diparêzin. Ew bawer dikin ku divê hikûmet van nîrxan biparêzin da ku kes bikaribin bêî destwerdana derve bigihîjin armancên xwe yên kesane. Sosyalîsm giraniyê dide xwedîtiya kolektîf û belavkirina wekhev a tiştên bingehîn. Ew hewl dide ku çavkaniyên newekheviyê, di nav de xwedîtiya taybet a amûrên hilberînê, pergalên çînî û îmtiyaza mîratî, derbas bike. Dibistanên din ên ramana ramyarî jîngehparêzî, realîsm, îdealîsm, encamparêzî, bêkêmayîparêzî, takekesparêzî û kolektîvîzm û hwd, in.

Fîlozofên ramyarî ji bo rewakirin û rexnekirina îdiayên zanînê xwe dispêrin gelek rêbazan. Partîkalîst rêbazek ji jêr ber bi jor ve bikar tînin û biryarên takekesî sistematîk dikin, lê bingehparêz rêbazek ji jor ber bi jêr ve bikar tînin û pergalên berfireh ji hejmareke piçûk ji rêgezên bingehîn ava dikin. Nêzîkatîyek bingehparêz teoriyên li ser xwezaya mirovan wekî bingeha bîrdoziyên ramyarî bikar tîne. Gerdûnîparêz dibêjin ku rêgezên bingehîn ên etîkî û an ramyarî bi heman rengî ji bo hemî çandan derbas dibin, wek bi nêrînek ku ji hêla rêlatîvîstên çandî ve tê red kirin (çav: Wolff, Jonathan (2006). An Introduction to Political Philosophy. Oxford University Press, p; 1-3).

Felsefeya ramyarî şaxek felsefeyê ye ku bingehên teorîk û têgihîştî yên ramyariyê lêkolîn dike. Ew têkiliya di navbera takekesan û civakê de, rêxistina herî baş a jiyana kolektîf, belavkirina mal û hêzê, sînorên desthilatdariya dewletê, û nirxên ku biryarên ramyarî rêber dikin, dinirxîne. Ev qad têgehên bingehîn ên wekî dewlet, hikûmet, hêz, rewabûn, mecbûriyeta ramyarî, edalet, wekhevî û azadî vedikole, taybetmendiyên wan ên bingehîn û ka ew çawa bandûrê li welatiyan, civakan û polîtîkayan dikin dahûr dike. Dibistanên felsefeya ramyarî, wekî lîberalîsm, muhafezekarî, sosyalîsm û anarşîsm, şîroveyan cûda yên van têgehên pêşkêş dikin. Ew ji hêla nirxên cûda ve tene rêve kirin û çarçoveyan cûda ji bo avakirina civakan pêşniyar dikin. Wekî lêpîrsînek sistematîk û rexnegir, felsefeya ramyarî baweriyên damezrandî vedikole û nêrînên alternatîf vedikole. Motîvasyona sereke ya vê lêpîrsînê ev e ku formên hikûmetê ne rastiyên pêşwext ên xwezayê ne, lê afirandinên mirovan in ku dikarin bi awayekî çalak ji bo sûd an zirara hin an hemîyan werin şekil kirin.

Fîlozofên ramyarî cûrbecûr mijarên nirxandinê an normativ çareser dikin. Ew şeweyên îdeal ên hikûmetê lêkolîn dikin û nirx û normên ku divê biryarên ramyarî rêber bikin diyar dikin. Di vê yekê de, ew ji zanyarên ramyarî cuda ne, yên ku li ser ravekirinên empîrîk ên ka hikûmet û saziyên din ên ramyarî çawa bi rastî dixebitin, ne ku li ser ka ew çawa divê bi îdeal bixebitin, disekinin. Peyva teoriya ramyarî carinan wekî hevwatera felsefeya ramyariyê tê bikar hanîn, her çend hin şîrovekar di navbera herduyan de cûdahiyê dikin. Di vê nêrînê de, felsefeya ramyarî hewl dide ku bersiva pîrsên giştî û bingehîn bide, di heman demê de teoriya ramyarî, her çend bi zanistan ve girêdayî be jî, aliyên taybetî yên saziyên ramyarî dahûr dike û berawird dike (çav: Wolff, Jonathan (2006). *An Introduction to Political Philosophy*. Oxford University Press, p; 1-3)

Felsefeya ramyarî kokên xwe di etîkê de digire, qada felsefeyê ku diyardeyên rewîstî lêkolîn dike, û carinan wekî şaxek etîk tê hesibandin. Etîk, bi watera xwe ya herî berfireh, tevgera rast û jiyana baş lêkolîn dike, di heman demê de felsefeya ramyarî xwedan çarçoveyek berfirehtira e û li ser qada ramyarî disekine. Felsefeya ramyarî jî bi felsefeya civakî ve girêdayî ye, û lêkolînên felsefî pir caran herduyan bi hev re nîqaş dikin bêtir ku cûdahiyek zelal di navbera wan de bikin. Tevî hev girtina wan, yek cûdahiya di navbera herduyan de ev e ku felsefeya

civakî cûrbecûr diyardeyên civakî lêkolîn dike, di heman demê de felsefeya ramyarî bi taybetî li ser hêz û rêveberiyê disekine.

Têgiha xweseriyê û têtîna struktuele uniter

Di hikûmeteke federal de, desthilatên rêveberiyê di navbera navend û yekîneyan de tene dabeş kirin. Desthilat dikarin bi du awayên cuda werin belavkirin. Ya destûr diyar dike ku desthilata federal dê çi be û yên mayî ji yekîneyên federatîfê re dihêle, an jî diyar dike ku hêzên yekîneyên federatîfê dê çi bin û yên mayî ji desthilata federal re dihêle. Yên mayî bi gelemperî wekî desthilatên mayî tene zanîn. Rêbaza yekem li Amerîkayê û ya duyem li Kanadayê hate bikar anîn. Mînaqî, hikûmeta federal a li DYAyê li gorî dewletan qels e, lê hikûmeta federal a li Kanadayê bihêztir e. Di federatîfê de hem hikûmetên federal û hem jî yên eyaletan di warên desthilatên xwe de serbixwe û xweser in. 'Yek ji ya din ne bindest e. Her du jî desthilatên xwe ji destûrê digirin, ku qanûna herî bilind a welêt e. Ji ber vê yekê, desthilatên ku yekîneyan jê sûd werdigirin, orîjînal in û ji hêla navendê ve nayên diyarkirin.

Mijare têtîna xweserîtiyê û an feratîfîtiyê ku wê weke vaji ya têtîna navendî a uniter jî wê were diyarkirin wê di rengekê de wê her ku wê herê wê li ser temenê komên etnikî bê û an pêşketinên civakî ên cihê bê xwe di rengekê de wê were dîtin ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bide diyarkirin ku wê mijare têtîna navendîtiyê û ya ne navendîtiyê wê di wê nûqtîyê de wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Li jor me hinekê wê ji demên kevnera wê çawa wê di şewayekê de wê weke ku wê bi hizirkirinên felsefî û ramyarî wê were dîyarkirin wê hinekê wê hani ser ziman. Wê rengê hizirkirina xwe wê dikarê wê di dewama wê de wê di demên serdema navên de jî wê hinekê jî wê weke ku wê karibê wê fahmîbê û wê werênê ser ziman. Ev têtîna navendî ku ew heta ku ew newê fahmkirin wê weke ku wê rengê pirsîrêkê wê di rengekê de wê weke ku wê newê fahmkirin.

Di rengekê de wê di aslê xwe de wê çavkaniya navendîtiyê wê têtînek xwûdayî wê weke ku wê çawa wê hegel wê rûyê wê di dewletê de wê pênasîbîkê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê re wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew wê bi demê re wê weke têtînek ku ew hiyararşîkî wê ji serî ve wê di rengekê de wê bi hemû aliyên wê ve wê bide diyarkirin.

Wê dema ku em bahsa navendîtîyê wê bikin wê ji wê zêdetirî wê ne tenê wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare salixkirinên ku ew wê bi wê ve girêdayê ku ew weke erkên wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê hinekê jî wê bi awayekê aliyên pêwîstîyên civakî û hanina wan ya li cihê bê û an xwe dîtina wan a di nava pergale ramyarî û hwd de bê wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê karibê wê bide diyarkirin. Modela uniter wê weke encama hizrek weke ya ideale platon ku wê di serdemên navîn de wê weke bi têgînek teolojikî a navendî wê bigihijê têgihek hiyaraşîkî û wê di wê temenê de wê were salixkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke idealek ku wê êdî wê bo wê çûna mirinê wê bibê wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê bibê. Di wê nûqtayê de wê zêde wê cihê têgînên weke yên demokrasîyê û hwd wê weke ku me hinekê li jor wê hani ser ziman wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê xwe ne diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê navendîtî û ahenge nava wê ku wê bibê wê weke aliyê wê yê ku wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê modela civakî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê kku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Minaq civakê wê dema ku em wê hildina li dest wê di serî de wê bi wê v ewê girêdayî wê aliyên wê yên din ên ku mirov wê karibê bi komên nava wê ên hevgerî re wê hinekê wê di dewama wê de wê li wê bihizirin.

Wê dema ku wê bahsa têgîna xweserî û an federalî wê were kirin wê di rengekê de wê, weke vaji têgîna uniter wê, çawa wê erk û hêz wê di navendekê de ku wê berhev bibê wê li şûna wê bi awayekê dihe parvekirin wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê ji navendê wê demê wê aliyên ku ew wê di kevîyî û an nistecihê de wê newê dîtî wê ew wê, bi wê yekê wê were dîtî û ew wê, di rewşa ramyari û hwd de wê weke ku wê bi wê re wê, bi erkên xwe rêveberî û weke xweserîtiya wê re wê weke ku wê, tevli rêveberinê wê weke ku wê bibê.

Di wê temenê de wê, ev wê ji aliyekê ve wê weke modelek ku wê li şûna wê wek ya din bê û an wê ser yê din re wê were dîtî wê weke hev

wê di temenê maf û azadiyê de wê weke ku were diyarkirin û wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê rewşê de wê têtîna navendîtî wê li şûna wê têtînek 'adami' ku wê were diyarkirin wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev wê weke modelê ku wê li leyha komekê wê ya din wê ji mafên wê were kirin û an wê were halandin wê weke modelê ku wê bi wê re wê bi wê re wê bê xwestin ku ew pêşîya wê were girtin jî bê. Lê ev jî wê di rengekê de wê, di nava têtînek ramyarî de wê wateya wê çî bê wê karibê wê hinekê wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê, têtîna xweserî a ku em bahsa wê dikkin wê ne di têtîna hiyararşî a weke yek ser ya din û an yek bin ya din re wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin bê. Wê di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê hebûna 'yê din' jî wê weke wê were diyarkirin û wê karibê weke bi heman mafê were pejirendin.

Di wê temenê de wê di têtîna ne jî wê hemwelatîbûnê bê, beyenîbûnê, têtînen civaknasî, civakî, û hwd re wê çawa wê xwediyê wê cihêyîya wê bê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, karibê di nava têtînek uniter de jî û dervî wê jî wê şêwayên xweserî ku wê bi wê re wê karibin werina diyarkirin wê bi derfetê ku ew werina kifşkirin û ser ziman. Di wê temenê de wê têtîna xweseriyê wê hinekê jî wê weke têtîna bi têtîhiştina hebûna yê din bê. An wê weke ku wê di kurdi de wê ji gotina 'xweseriyê' wê were fahmkirin ku e ji yê din cihê weke xwediyê hebûne xwe bê wê di wê temenê de wê karibê wê gotinê wê di rengekê de wê salixbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Minaq di rewşên weke ya rewşa ispanya de jî wê xweserîya destûrî wê li ser temenekê civakî û kêmetewî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê weke komek civakî a cihê wê bi herêma wê û rewşa wê ya aramî û saziyên wê yên weke xwe rêvebirinê û yên ramyarî û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Weke qatalan, bask û hwd wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Minaq wê yekitiya eiropa wê weke çerçoveyek bi astbilind a ser netewî re ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê, bi civakên herêmê re wê, li ser temenê cihêyîya hebûna wan re wê, di rengekê de wê bibê xwediyê têtîliyê û wê di nava xwe de wê bi wê yekê wê bi gihênê rewşa xwe ragihandinê a ramyarî, û hwd. Wê xwediyê dîroka xwe ya cihê bê û

wê bi rewşa xwe ya civakî wê weke cihêbûna xwe re wê, rewşa xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê ew wê bide diyarkirin. Wê jî wê di wê temenê de wê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare têtîna xweserî ku ew bi temenekê destûrî bê û an ne bi destûrî bê wê weke rewşek ku ew bi sazûmana wê re wê weke ku wê di rengekê de ew hebê ew karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê salixbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê têtîna xweserî wê di jîyanê de wê weke têtînek ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê, salixbikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Salixkirinên xweserî wê, di şewayekê de wê, bi awayekê wê karibin weke bi destûrî û an ne bi destûrî wê weke girêdanên bi sînor û an girêdanên bêsinor wê karibê di rengekê de wê salixbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di çerçoveya girêdayên bi sînor de ku mirov wê bibêjî wê çawa wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê çerçoveya wê hiyararşîyê û zihniyeta destûrî wê çawa wê diyarkiribê wê weke wê tevgerinê wê bikê bê. Ev ê weke rewşek bê. Minaq di rewşa gûharinek destûrî de jî wê, weke têtînek cihêyî a bi serê xwe weke bi xweserî wê weke hebê (çav:Anderson, George (28 July 2008). Federalism: an introduction (PDF). Oxford: Oxford Univ. Press. p. 2-10).

Tabî dema ku wê bahsa têtîna xweseriyê wê were kirin jî wê di rengekê de wê pirsgirêka wê di wê temenê de wê were diyarkirin wê di çerçoveya têtîha dewletî a giştî de ku wê weke levnekirina bi têtîha xweseriyê a di nava herêmî û têtîhên weke yên netewî ku wê li ser temenekê cihê ê etnikî û hwd wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê têtîha netewî a giştî a dewletî bi temenê destûrî û hwd wê were esasgirtin û wê bê xwestin ku ew wê çawa wê di nava wê de wê weke bi wê re wê were levkirin û an levhanin. Di wê temenê de wê bi têtîhên weke li leyha ya giştîya netewî ku ew wê an wê weke were rewizekirin û an wê were gûharandin. Ev wê weke têtînek ku wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin (çav:Anderson, George (28 July 2008). Federalism: an introduction (PDF). Oxford: Oxford Univ. Press. p. 2-10).

Pirsgirêkên ku wê di wê levnekirinê de wê xwe bidina diyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyna giring wê, karibin xwe bidina

diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê dema ku em wê têngîna netewî a weke ya bi rengekê giştî û uniterî wê xwe bide diyarkirin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê bi pirsgirêk wê xwe di dewama wê de wê bide diyarkirin. Li ser wê temenê wê gotinên weke 'têngîna xweserî a levkir' û têngîha xweserî a levneker' wê di wê rengekê de wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin. Di têngînek xweserî de wê aliyekê wê yê giring ku wê cihêyîyên civakî û hwd êm herêmî ku ew di wê temenê de wê weke wê biparêzê û wê, bikê ku ew bi temenekê destûrî û ramyarî were kirpendin. Ev wê weke aliyekê wê yê civakî ê cihê jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Têgiha xweser wek ya hevpar a xweseriyek (federasyoneke) neteweyî an jî serneteweyî ye. Hikûmeteke federal dibe ku astên cuda yên desthilatdariyê hebin ku ji dewletên endam re hatine şandin an jî ji hêla wan ve hatine şandin. Pêkhateya hikûmetên federal diguhere. Li gorî pênaseyeke berfireh a federalîsma bingeîn, di nav xakek pêkhatî de du an jî zêdetir astên hikûmetê hene, ku ji hêla saziyên hevpar ve bi desthilatdariya hevbeş an hevbeş ve têne rêvebirin, wekî ku di destûrê de tê peyda kirin (çav:Anderson, George (28 July 2008). Federalism: an introduction (PDF). Oxford: Oxford Univ. Press. p. 2-10).

Têgihe bi rêveberiyek xweser û an fedaralî re wê, wek serweriya asta dewletê bê. Berpirsiyariyên asayî yên hikûmetekê di vê astê de parastina ewlehiya neteweyî û meşandina dîplomasiya navneteweyî ne, di nav de mafê mohrkirina peymanên girêdayî jî. Di bingeş de, hikûmeteke federal a nûjen xwediyê desthilatê ye ku ji bo tevahiya welêt qanûnan çêbike, berevajî hikûmetên herêmî, di nav sînorên ku di destûra wê de hatine destnîşankirin. Wekî ku di destpêkê de hatiye nivîsandin, Destûra Dewletên Yekbûyî ji bo sînordarkirina desthilata hikûmeta federal li ser dewletan bi tenê hejmartina hin hêzan hate afirandin. Ew bi zêdekirina Guherandina Dehem û Guherandina Yanzdehem, ku di Danzana Mafan de cih digirin, bêtir hate sînordarkirin. Lêbelê, guhertinên paşîn, guherandina çardehem, desthilateke girîng li ser dewletan dane hikûmeta federal (çav:Josselin, J. M.; Marciano, A. (2006). "How the court made a federation of the EU". The Review of International Organizations. 2: 59–75).

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rewşek bi wê rengê a rêveberiyek xweser de wê, hukumet û an rêveberî wê ne bi wê fêrs û xosletê bê ku ew bide diyarkirin wê komek civakî a cihê wê çawa

wê bijî û an wê weke wê karibê wê bijî. Ev wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, karibê wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, politikayên navxweyî û derveyî wê bi wê yekê wê li gorî wê bide diyarkirin (çav:Josselin, J. M.; Marciano, A. (2006). "How the court made a federation of the EU". The Review of International Organizations. 2: 59–75).

Têgînek xweser dikarê hem li ser temenê kêmnîetewekê û an etnisîteya wê bibê. An jî li ser têgînek weke ya cihêyîyek bawerî wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, mijare têgîna xweseriyê wê bi wateya gotinê ku wê weke ji wê were fahmkirin ne wek hev û an ya ji wê cihê û an ya ji wê bi serê xwe (cûda) û hwd ku wê karibê wê fahmbikê wê bibê. Di wê temenê de wê, ev wê, weke têgînek ku wê bi wê re wê ew êdî wê bi wê yekê ku wê li ser reng û xosletên wan re wê weke werina parastin û wê hebûna wan û parastina wê weke bi wê re wê were diyarkirin û ku ew gihişt têgînek destûrî û hwd jî wê weke rengekê misogerkirî wê bi xwe re wê ji xwe re wê êdî wê bistênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di temenê jiyanê de wê wekhev bûn wê di aslê xwe de wê nebê. Di têgîna wekhevîyê de wê, weke hev kirin zêdetirî wê di astekê de wê weke hev bûna xwediyê heman mafê jiyanê û hwd re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Têgîha bi struktuele uniterî ku ew weke têgînek netewî jî dihê diyarkirin wê di wê temenê de wê, li dijî wê weke têgînekê wê karibê wê fahmbikê. Di rengekê de wê weke ku em li tirkîya wê dinêrin wê çendî wê cihêbûnên weke yên bi bawerî û an kêmnîetewî û hwd wê hebin jî ew wê li ser temenê politikayên weke yên bi rêya perwerde û hwd wê çawa wê jî xosletên wan ên çandî, zimanî û civakî û hwd wê werina kirin û wê di rengekê de wê weke bi “yek zimanê”, “yek çandê”, “yek netewê” ... û hwd re wê, were weke yekkirin di nava têgînek netewî a serdest de û wê li leyha wê weke di nava wê de wê were tûnakirin û an jî dîrokê birin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê netewên bi wê yekê wê ji têgînek dîrokî wê zêdetirî wê weke ya ku ew bi wê yekê ew weke bi çêkeriyekê hati çêkirin wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hemû rewşên weke yên bi dîrokê ku ew bi wê dihên şîrovekirin jî wê ji rastiyê hanina ser ziman zêdetirî wê weke têgihên ku ew di wê temenê de wê di temenê hinek politikayên bişavtinê û hwd de ku ew weke hatina afirandin û an nivîsandin de wê werênê ser ziman.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2025